

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

ARMÉNSKÁ KOMUNITA V ČR NA POZADÍ KONCEPTU TRANSNACIONÁLNÍ MIGRACE

THE ARMENIAN COMMUNITY IN THE CZECH REPUBLIC
IN THE CONTEXT OF TRANSNATIONAL MIGRATION

Diplomová práce

Mgr. Jana Lhotová

2009

Vedoucí diplomové práce: RNDr. T. Kučera, CSc.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně, pod vedením školitele Tomáše Kučery, a že jsem všechny použité prameny řádně citovala.

Jsem si vědoma toho, že případné využití výsledků, získaných v této práci, mimo Univerzitu Karlovu v Praze je možné pouze po písemném souhlasu této univerzity.

Svoluji k zapůjčení této práce pro studijní účely a souhlasím s tím, aby byla řádně vedena v evidenci vypůjčovatelů.

V Praze dne 11.května 2009

Poděkování:

Ráda bych na tomto místě poděkovala Tomáši Kučerovi za jeho laskavé vedení mé diplomové práce, cenné podněty a podporu. Práce by se dále neobešla bez vstřícného přístupu Vladislava Güntera, Heleny Pěchoučkové a Margity Barnášové, kteří mi zprostředkovali kontakty na arménskou komunitu v Čechách, a zejména bez Arménů samotných, jež mi věnovali svůj čas a kterým vděčím za jejich vstřícnost, otevřenost a důvěru.

Mé poděkování patří také kolegům ze společnosti Člověk v tísni, kteří mě mnohému naučili a byli mi ochotní vytvořit prostor pro napsání práce. Poslední, ale o to větší dík patří mé rodině a Tomáši Vyhnálkovi za jejich trpělivost, podporu a lásku.

Arménská komunita v ČR na pozadí konceptu transnacionální migrace

Abstrakt

Pohyb migrantů dnes díky pokroku v informačních a komunikačních technologiích, dostupné dálkové dopravě a postupně se globalizujícímu světu nabývá nových dimenzí. Migranti jsou mnohdy součástí tzv. transnacionálního procesu, v rámci něhož tvoří a udržují mnohonásobné sociální vazby mezi místem jejich původu a zemí, kde žijí, a jejich identity mohou být utvářeny ve vztahu k více než jednomu národnímu státu. Diplomová práce nahlíží pomocí konceptu transnacionalismu na arménskou komunitu v České republice a snaží se zjistit, nakolik odpovídá toto etnikum ekonomickým a socio-kulturním transnacionálním charakteristikám. V průběhu vlastního kvalitativního výzkumu, realizovaného na jaře roku 2009 v rámci arménské komunity v Čechách, byla pozornost věnována otázkám týkajících se příčin odchodu z Arménie, rodině a jejím proměnám v procesu migrace, ekonomické aktivitě migrantů, vnímání jejich kulturní a národní identity a intenzitě jejich kontaktů se svou rodnou zemí. Práce dále popisuje novodobé migrační proudy z Arménie a charakter světové arménské diaspory včetně menšiny žijící v České republice.

Klíčová slova: migrace, transnacionální migrace, Arménie, Arméni, diaspora, komunita, identita

The Armenian community in the Czech Republic in the context of transnational migration

Abstract

Due to progress in informational and communication technologies, accessible long-distance traffic and a gradually globalizing world, the nature of the movement of migrants has lately been developing into its new stage. Migrants often take part in a transnational process that enables them to create and sustain multiple social ties to their country of origin as well as to new host countries. Their identities are frequently formed in relation to more than one national state. This study aims to describe transnational characteristics in the behaviour of the Armenian community in the Czech Republic both in the economic and sociocultural spheres. Based on qualitative research, carried out in the spring of 2009 among the Armenian community in the Czech Republic, the study focuses on the causes of migration, family issues, economical activity of migrants, perception of their cultural and national identity, as well as on the strength of their ties to their nation and the country of origin. Furthermore the study describes recent migration flows from Armenia and defines characteristics of the international Armenian diaspora including the minority living in the Czech Republic.

Keywords: migration, transnational migration, Armenia, Armenians, diaspora, community, identity

OBSAH

1	Úvod.....	6
1.1	Výzkumné otázky.....	8
1.2	Metodologie	10
2	Teoretická východiska	12
2.1	Od klasických migračních teorií po teorii světových systémů.....	13
2.2	Strategie migrace v kontextu teorie sítí a migračních systémů	15
2.3	Institucionální teorie.....	16
2.4	Adaptace migrantů a migrační politika státu.....	17
2.5	Koncept transnacionální migrace.....	20
3	Arménie v kontextu migrace.....	28
3.1	Stručný pohled do historie	28
3.2	Migrace z Arménie.....	30
3.3	Arméni ve světě.....	33
3.4	Migrace Arménů do České republiky	35
4	Strategie arménských migrantů - empirická zjištění.....	42
4.1	Volba výzkumného vzorku a použitá metodologie.....	42
4.2	Charakteristika výzkumného vzorku.....	44
4.3	Důvody odchodu z Arménie a volby ČR jako cílové země	50
4.4	Rodina, její význam a proměny v procesu migrace	52
4.5	Ekonomická aktivita.....	57
4.6	Kulturní a národní identita	60
4.7	Kontakty se zemí původu a Armény žijícími jinde ve světě.....	63
5	Závěr	65
	Seznam použité literatury.....	69
	Příloha 1. Scénář rozhovoru.....	73

Kapitola 1

Úvod

Migrace představuje jedno z hlavních témat 21. století, neboť je tento fenomén považován za velice důležitý aspekt charakterizující dnešní globalizovanou dobu. Castles a Miller (1993) označili již druhou polovinu 20. století jako tzv. věk migrace. Migrace se prolíná řadou vědních oborů od ekonomie přes právo, sociologii, demografii až po politologii, ale zároveň se dotýká života téměř každého z nás, ať už figurujeme v roli toho, kdo opustí svůj domov a na kratší či dlouhou dobu vycestuje do země jiné, nebo člověka, jenž žije uprostřed společnosti, která mezi sebe nově přichozí přijímá.

Přibližně 192 milionů lidí, tedy zhruba 3 % světové populace, žije dnes jinde, než v zemi svého narození a toto číslo neustále roste. Pro lepší představu by tito migranti mohli vytvořit pátý nejlidnatější stát světa. Mezi roky 1965 a 1990 se podle statistik Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) počet migrantů zvýšil o 45 miliónů¹. V Evropě se např. v r. 2005 nacházelo více než 64 milionů imigrantů, tj. 8,8 procent celkové evropské populace (United Nations 2006). Předpokládá se, že v r. 2050 bude světová komunita migrantů čítat cca 230 milionů (IOM 2004). Migrace však není „výdobytkem“ dnešní doby, je to proces trvající tak dlouho jako existence lidstva samého. Migrace vždy byla a i v moderní době je zdrojem lidského pokroku. Dochází k ní nejen důsledkem ekonomických a populačních faktorů, ale i válek, porušování lidských práv, chudoby nebo například přírodních či ekologických katastrof (Buchlovská 2008).

S postupně se globalizujícím a „zmenšujícím“ se světem se ovšem charakter migrace jako takové mění. Přispívá k tomu jak vědecko-technická revoluce tak informační boom, dálková (především letecká) doprava dostupná de facto všem či proces demokratizace, ústící mj. na příkladu pádu komunismu či uvolnění režimu v řadě zemí do částečného uvolnění doposud zmrazených migračních pohybů (IOM 2004). Díky tomu nabývá pohyb jedinců nových dimenzí. Migranti již nejsou mnohdy stavěni do pozice toho, kdo opustil svoji zemi a zpřetrhal tak všechny původní vazby, nucený přijmout identitu společnosti nové, kam je povinen se v co největší míře a ideálně v co nejkratší době začlenit. Migranti jsou naopak často součástí tzv. transnacionálního procesu, v rámci něhož tvoří a udržují mnohonásobné sociální vazby mezi místem jejich původu a zemí, kde žijí. Udržují četné a stálé vazby napříč mezinárodními hranicemi a jejich identity jsou utvářeny ve vztahu k více než jednomu národnímu státu.

V posledních dvou desetiletích vznikla řada studií, jež se zabývají cizineckými komunitami v transnacionálním prostoru. Tomuto tématu se budu ve své diplomové práci věnovat i já, přičemž se zaměřím na komunitu Arménů, žijících v České republice.

¹ <http://www.iom.cz/Wc337411c28a2.shtml> [cit. 2008-12-15]

Arménie má a vždy měla vzhledem ke své geografické poloze, bohaté a zároveň často neklidné historii i některým neblahým přírodním událostem velký migrační potenciál. Historie arménských diaspor sahá až do 4. století n.l.. V dnešní době tvoří arménskou diasporu přibližně 60 komunit v různých zemích světa - z celkového počtu cca 9 milionů Arménů jich jen asi třetina žije ve své zemi (IOM 2004). Rozlohou i počtem obyvatel nejmenší bývalá svazová republika má dnes největší počet emigrantů vůči celkovému počtu obyvatel žijících na území Arménie. Přesto si tento malý zakavkazský národ dokázal udržet svoji silnou identitu a i když jsou nyní Arméni ve svých nových domovech již poměrně značně usazeni, udržují stále pevné vazby vzájemně mezi sebou a rovněž je pojí velký zájem o jejich rodnou zemi. Ve světě jsou arménští migranti známí svojí schopností rychle se začlenit do nového prostředí, a i přes zachování vlastních kulturních specifik proniknout do uznávaných pozic v přijímající společnosti. Právě tyto charakteristiky arménských migrantů mě přivedly na myšlenku sledovat Armény na pozadí konceptu transnacionální migrace. Neboť i když mnozí Arméni žijí mimo svou vlast již dlouhou dobu, rozhodně se své arménské identity nevzdávají, naopak mnohdy jsou na ní řádně hrdí, a nejsou lhostejní vůči tomu, jak se jejich země rozvíjí. Můžeme to pozorovat například na četných internetových serverech jednotlivých diaspor. Na internetu existuje nespočet odkazů na arménskou diasporu, na stránkách větších komunit arménské diaspory jako například v USA nebo Kanadě lze najít internetové diskusní skupiny a blogy s každodenními příběhy o životě Arménů v diaspoře nebo s informacemi o Arménii a slavných osobnostech arménského původu². Velká sounáležitost arménské rodiny, která je charakteristickým národním rysem, a samozřejmě vzájemná podpora jejích členů pak transnacionálními praktikami rovněž napomáhá.

Arménská komunita v České republice je poměrně malá, tvořená např. podle statistik, vydaných ČSÚ³, přibližně 1500 lidmi, a již poměrně značně integrovaná do české společnosti (viz např. výzkum IOM 2004). Přesto si podle mých zkušeností a informací arménští migranti zachovávají svoji původní identitu a udržují vzájemné kontakty nejen mezi sebou, ale i s příbuznými a přáteli v zemi svého původu. Vydávají „svůj“ časopis *Orer* a organizují akce u příležitosti různých událostí s Arménií spojených. V nedávné době to byl např. slavnostní vzpomínkový večer pořádaný dne 8.12.2008 v budově Senátu ČR u příležitosti dvaceti let od zemětřesení, jež v r. 1988 těžce zasáhlo region Shirak a Lori⁴.

Cílem diplomové práce je na pozadí teoretických konceptů mezinárodní migrace a posléze na základě kvalitativního empirického výzkumu zjistit, do jaké míry odpovídá imigrace příslušníků arménského etnika do České republiky obecným poznatkům o zahraniční migraci s důrazem na charakteristické rysy transnacionální migrace. Práce se dále zaměří na popis migračních vln z Arménie, včetně imigrace do Česka.

Od práce si slibuji nejen získat nové empirické poznatky o migrantech z Arménie, žijících na našem území, ale také nahlédnout na proces migrace z perspektivy, která dosud není v českém kontextu příliš rozšířená.

² www.armeniandiaspora.com; www.hamovhotov.com [cit. 2008-12-12]

³ <http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/uvod> [cit. 2008-12-17]

⁴ K tomuto datu mj. spadají počátky humanitární pomoci ČR, kdy zde byla na popud skupiny studentů PřF UK vyhlášena veřejná sbírka na Arménii, která se u české veřejnosti setkala s obrovským ohlasem.

Práce nejdříve stručně představí koncept transnacionalismu a vybrané migrační teorie, na jejichž základě se tento koncept zrodil. Druhá část práce popisuje hlavní novodobé migrační proudy z Arménie a jejich příčiny, dále charakter arménské světové diaspory i relativně malé komunity Arménů žijících na území České republiky. Ve třetí části práce jsou pak prezentována empirická zjištění vlastního výzkumu, realizovaného na jaře roku 2009 v rámci arménské komunity v Česku. Pozornost byla věnována zejména otázkám týkajících se důvodů odchodu z Arménie, rodině a jejím proměnám v procesu migrace, ekonomické aktivity migrantů (jak v zemi cílové tak ve vztahu k zemi původu) a vnímání jejich kulturní a národní identity. V neposlední řadě se výzkum soustředil i na to, jaká je intenzita kontaktů arménských migrantů s jejich rodnou zemí, resp. s Arménií žijícími buď na území této malé zakavkazské republiky nebo jinde ve světě.

1.1 Výzkumné otázky

Hlavní výzkumnou otázkou (v nejobecnější rovině) je zjistit, zda Arméni, žijící v České republice, vykazují znaky transnacionálních migrantů.

Jedná se o zdánlivě jednoduchou otázku, ovšem při bližším pohledu „pod pokličku“ (viz kapitola 2.5) zjistíme, že nalézt odpověď na ní nebude úplně snadné. Koncept transnacionální migrace, nahlížený jako proces, v rámci něhož migranti tvoří a udržují mnohočetné sociální vazby napříč mezinárodními hranicemi a udržují vazby mezi místem jejich původu a jejich novou zemí, je totiž velice komplexní a je vůbec otázkou, zda je možno jej považovat za nový fenomén, prostřednictvím něhož lze nahlížet na určitou realitu.

Tento koncept vznikl na počátku 90. let dvacátého století a za jeho první průkopníky jsou považovány Glick Schiller, Basch a Blanc (Szaló 2007). Ovšem ihned po jeho zveřejnění se zvedla vlna kritiky, která poukazovala na fakt, že vazby mezi emigranty a jejich původními zeměmi zde existovaly odnepaměti a nelze tudíž hovořit o novém fenoménu. Navíc vyvstala otázka, jak transnacionalizaci zkoumat. Spíše než o novém fenoménu se tedy dnes hovoří o nové formě mezinárodní migrace, jež je umožněna díky moderním komunikačním technologiím a dostupností dopravy, tj. ulehčením přes-hraničních vazeb.

Je tedy třeba popsat znaky transnacionálních migrantů a stanovit kritéria, pomocí nichž budou respondenti sledováni a následně hodnoceni. Pro vymezení transnacionalismu jsou stěžejní tyto charakteristiky:

- **cirkulace osob**, tedy pravidelný pohyb mezi zemí původu a zemí, v níž se imigrant usadil,
- **remittance** neboli zasílání financí na podporu osob (nejčastěji rodinných příslušníků) nebo na rozvoj lokalit v zemi původu,
- **aktivní vazby na zemi původu**, tj. udržování kontaktů s lidmi žijícími v zemi původu či krajany, jež žijí ještě v další zemi,
- **krajanské aktivity**, resp. zapojení do národních spolků v přijímající zemi, účast na kulturních či jiných akcích spojených se zemí původu, uchovávání kulturních hodnot a národní identity,

- **dvojitý občanství**, jež symbolizuje i dvojí identitu jedinců a dále usnadňuje vstup do obou zemí - není třeba vízum.

Opět však vyvstává otázka, jak některé tyto charakteristiky zkoumat. V České republice např. nejsou dostupná data o množství peněz, jež migranti zasílají do státu jiných, legislativa ČR rovněž až na výjimky⁵ neumožňuje dvojí občanství a nelze ho tedy v našich poměrech sledovat.

Nejen z těchto důvodů, ale i s ohledem na další aspekty zkoumané problematiky jsem zvolila metodu kvalitativního výzkumu s tím, že se v obecnější rovině zaměřím na to, zda má transnacionální chování Arménů charakter spíše:

- **ekonomický** (remitence, podpora rozvoje země původu, podnikání v zemi původu nebo v přijímající zemi s tím, že je založené na vazbách na zemi původu) nebo
- **socio-kulturní** (zájem o dění v zemi původu, sledování zpráv / lokální televize, zapojení do krajských aktivit v přijímající zemi a udržování přes-hraničních kontaktů s ostatními krajany).

Na základě výsledků výzkumu IOM z r. 2004 vycházím z předpokladu, že Arméni nebudou příliš cirkulovat - tedy cestovat mezi rodnou zemí a Českou republikou. Výzkumná zpráva konstatuje, že většina Arménů je již do velké míry usazena v České republice a s návratem do Arménie, zejména s ohledem na děti, kteří již vyrůstají v místním prostředí, nepočítá. Cirkulace osob je sice jednou z významných charakteristik transnacionalizace a nelze tedy předpokládat, že budeme v závěru moci Armény v ČR označit za typické transmigranty. Nicméně na základě výše uvedených důvodů se domnívám, že mohu vyjít z předpokladu, že jisté charakteristiky transnacionalismu Arméni vykazovat budou.

Konkrétní výzkumné otázky jsem proto formulovala následovně:

- Zachovávají si arménští migranti v ČR své kulturní hodnoty? Vytvářejí zde formální krajské spolky či vyvíjejí další společné aktivity? Jak silně vnímají svou národní identitu?
- Udržují arménští emigranti kontakty s příbuznými a přáteli v zemi původu či jinde po světě? Jak pevné tyto přes-hraniční vazby jsou a jakou formou jsou udržovány? Zasílají jim nějaké finanční prostředky?
- Jsou charakteristiky transnacionálního chování arménských emigrantů do ČR spíše rázu ekonomického či socio-kulturního?

⁵ Zákon č. 193/1999 o státním občanství některých bývalých československých státních občanů (jehož účelem je zhojení křivd z doby komunistického režimu) umožňuje navrácení občanství těm bývalým občanům, kteří české občanství pozbyli v období od 25. února 1948 do 28. března 1990. Dále pokud si chce osoba, které byl vystaven příslib udělení státního občanství České republiky, ponechat i své původní občanství, může podle §11 zákona o občanství požádat o prominutí dokladu o propuštění ze státního svazku cizího státu. Tuto žádost však může podat pouze osoba, která v ČR žije více než dvacet let, má tu povolen trvalý pobyt alespoň pět let a má skutečný vztah k České republice. Zákon o občanství (40/1993 Sb.) umožňuje rovněž slovenským občanům nabytí českého občanství prohlášením (tj. v průběhu řízení se osoba nemusí zároveň vzdát občanství slovenského). Prohlášení mohou učinit slovenští občané, kteří splňují podmínky stanovené v § 18a -18c zákona o občanství.

Pro doplnění lze uvést příklady některých výzkumů, jež byly z perspektivy transnacionalismu realizovány v České republice. Jelikož se jedná o poměrně nový koncept, byly podle mých informací u nás doposud provedeny pouze dva výzkumy - sekundární a kvalitativní výzkum vietnamské a ukrajinské komunity, realizovaný v rámci magisterské práce Radky Pospíšilové v r. 2008 na PřF UK a studie osmi maďarských žen původem ze Slovenska z pera E. Hamar a C. Szaló z Masarykovy univerzity v Brně (2007). Obě tyto studie byly zejména po stránce metodologické inspirací pro můj vlastní výzkum. Jelikož není koncept transnacionální migrace zcela snadno uchopitelný v praxi, bylo pro mne velice přínosné konzultovat vlastní východiska a metody s obdobnými, v minulosti již realizovanými výzkumy.

V rámci výzkumu budu sledovat ještě jednu okrajovou linii, kterou lze pracovně nazvat „migrace a reprodukce“. Je velice zajímavá zejména z hlediska demografie či lépe integrace a reprodukce cizinecké komunity a do výzkumu bych ji proto ráda zařadila. Tato problematika je v současné době na poli demografie hodně diskutována. Doposud byli emigranti (jelikož se jednalo o početně malé skupiny cizinců) v analýzách a prognózách většinou spojováni s majoritní společností, tj. předpokládalo se u nich stejné reprodukční chování. Výjimku tvořilo snad jen romské etnikum. S přibývajícím počtem emigrantů však bude postupně patrně třeba sledovat tyto skupiny odděleně a kalkulovat s jejich případnými specifiky při tvorbě prognóz a dalších analýz.

Tato tematika se transnacionalizace přímo netýká. Nicméně v souvislosti s transnacionálním chováním sledujeme svým způsobem také míru integrace migrantů do majoritní společnosti a pak je zařazení reprodukčních otázek na místě. I to, jak emigranti přebírají reprodukční chování přijímající země, totiž do jisté míry vypovídá o stupni jejich integrace do společnosti. Mezi výzkumné otázky jsem proto zařadila i otázku následující:

- Jak ovlivnila migrace reprodukční chování členů arménské komunity v ČR? Naplnily ženy svá původní očekávání? Jaké proměny zaznamenala arménská rodina v souvislosti s migrací?

1.2 Metodologie

Vzhledem k charakteru zkoumaného tématu jsem pro empirickou část diplomové práce zvolila metodu kvalitativního výzkumu, resp. hloubkových polostandardizovaných rozhovorů, prostřednictvím nichž bylo možné navázat bližší kontakt a získat důvěru zkoumané skupiny, reagovat flexibilně na jejich odpovědi a zachytit drobné nuance ve výpovědích jedinců týkajících se zejména zasílání remitencí a jejich vůle podporovat rozvoj Arménie nebo jejich rodinného života a příčin odchodu z rodné země.

Dalším, neméně důležitým důvodem ke zvolení zmíněné metody byla skutečnost, že znalosti o arménské populaci žijící na našem území jsou stále značně sporé a využití hloubkových rozhovorů tak napomůže lépe porozumět vztahům, charakteristikám a pravidelnostem výzkumného pole, a to na základě hlubšího a detailního studia jednotlivých případů. Kvalitativní výzkum má velkou výhodu, že umožňuje získat znalosti o terénu, které výzkumník předem nepředpokládá (Buchlovská 2008).

S ohledem na podstatu kvalitativního výzkumu je třeba říci, že zkoumaný vzorek není ve statistickém smyslu reprezentativní a jeho výsledky tedy nelze zobecnit. Není samozřejmě možné vyloučit specifickou vzorku, nicméně i tak se domnívám, že budou výsledky (s ohledem na další výzkumné práce tohoto typu) smysluplné a využitelné v teorii či praxi.

Výzkum vyžadoval důkladnou přípravu rozhovorů, zajištění vstupu do prostředí komunity, obeznámení se s tímto prostředím, nalezení vhodných konverzačních partnerů, uskutečnění rozhovorů, přepis rozhovorů a jejich analýzu. Kontakty na arménskou komunitu v ČR jsem získala díky vstřícnému přístupu Centra pro integraci cizinců, Organizace pro uprchlíky, Diecézní charity a v neposlední řadě díky dvěma kontaktům vlastním. Důležitou roli sehrála i sociální síť migrantů samotných.

Rozhovory byly vedeny podle předem sestaveného scénáře - seznamu otázek či okruhů. Dotazy měly charakter otevřených otázek, aby nesměřovaly k jednoduchému typu odpovědi ano-ne, ale aby poskytl informátorům možnost se k danému tématu v co největší šíři vyjádřit.

Scénář rozhovoru byl následující:

1. základní charakteristiky: pohlaví, věk, vzdělání, oblast původu, rok příchodu do ČR a důvody emigrace + kudy (přímo či přes jinou tranzitní zemi), statut - azylant, občan ČR aj.
2. rodina: rodinný stav migranta; širší rodinný kontext; kde rodina žije, jak častý je příp. kontakt s ní, síla rodinných vazeb, otázky bydlení
3. reprodukční chování (záměry a jejich naplňování); jak ovlivnila migrace reprodukci v počtu dětí a věku narození prvního dítěte; vstup do sňatku; proměna rodiny: role partnerů, výběr partnera dítěte, míšení se s českou populací
4. socio-ekonomická situace a aktivity: zaměstnání, současnost i historie, původní kvalifikace; finanční či jiná podpora rodiny nebo rozvoje Arménie, podnikání v zemi původu, zadluženost při odchodu z Arménie
5. socio-kulturní charakteristiky: trávení volného času, komunikační jazyk (český či arménský), zapojení se do krajanských aktivit a povědomí o nich, spokojenost v životě v ČR, vztah k Česku a Čechům
6. vazby na zemi původu: intenzita a pravidelnost komunikace s příbuznými a známými v Arménii, zájem o dění v Arménii, motivace k návratu
7. vazby na další krajany žijící v dalších zemích (tj. jinde než na území ČR a Arménie)

Kapitola 2

Teoretická východiska

Migrace je komplexně podmíněný proces studovaný badateli nejen z oblasti sociálních věd: geografie, sociologie, ekonomie, historie a v neposlední řadě demografie. Vzhledem ke své složitosti a šíři záběru nemá dosud vybudovanou jednotnou teorii, a tudíž ani neexistuje v rámci samostatného vědního oboru. Pro studium tohoto procesu můžeme použít optiku jedince i společnosti, vidět v něm ekonomické, sociální, kulturní či politické příčiny a důsledky.

Existuje několik teorií, které byly formulovány nezávisle na sobě a v rámci různých oborů. Každá z nich vysvětluje určitý aspekt nebo typ mezinárodní migrace podle toho, v které době vznikala, kterými migračními proudy a příčinami se zabývala a často i podle toho v rámci kterého oboru vznikala. Jak již bylo řečeno výše, analyzují některé teorie mezinárodní migraci na makroúrovni a jiné na mikroúrovni. Tyto teorie se často liší především v tom, kterou příčinu považují za hlavní při vzniku mezinárodní migrace (Vojtková 2005). Jednotlivým teoriím je mnohdy vytýkána jednostrannost, neboť čím dál tím více je v dnešní globalizované době ke komplexnějšímu porozumění všech aspektů současných migračních trendů třeba více hledisek a přístupů.

Definice migrace

V literatuře se objevují různá vysvětlení pojmu migrace. Ve Velkém sociologickém slovníku (1996:627), najdeme např. definici migrace jako: „*stěhování - prostorové přemísťování osob přes libovolné hranice (zpravidla administrativní), spojené se změnou místa bydliště na dobu kratší či delší, příp. natrvalo*“.

Castles a Miller (1993), zástupci sociologického přístupu k migraci, mluví o spleťtém, těžko předvídatelném procesu kolektivní akce, vznikající na základě sociální změny, který zasahuje jak celý život migrantů i dalších generací, tak celou společnost v zemi, odkud migranti pocházejí i v zemi, kam přicházejí (Klvaňová 2006).

D. Held (1999) definuje migraci jako dočasnou nebo trvalou geografickou relokaci lidí, což s sebou podle U. Hannerze (1996) vždy nese také relokaci kulturních praktik, významů a symbolů.

V podstatě všechny definice poukazují na pohyb a na charakter změny, kterou mezinárodní migrace implikuje (Buchlovská 2008).

Studium migrace

Výzkum migrace prošel od svých počátků na přelomu devatenáctého a dvacátého století několika vlnami. Schmitter-Heisler (1992) vymezuje tři hlavní tematická období ve výzkumu a teoriích migrace. Od počátku dvacátého století do konce šedesátých let převládaly funkcionalistické „push a pull teorie“, které vysvětlují migraci jako proces vedoucí k znovuoobnovení rovnováhy mezi zeměmi emigrace a imigrace. Konceptualizují začleňování

migrantů jako unilineární proces, jehož výsledkem je vždy asimilace migrantů do přijímající společnosti. Koncem šedesátých let se pod vlivem marxismu prosadily strukturálně-konfliktualistické teorie, akcentující politickou a ekonomickou perspektivu analýzy migrace, v jejichž pojetí migrace přispívá k reprodukci nerovností v rámci kapitalistického světového systému. Tyto teorie zdůrazňují konfliktní povahu interakce mezi přijímací společností a nově příchozími na pracovním trhu. Od poloviny osmdesátých let je společným znakem alternativních pojetí migrace důraz na sociálně-politickou multikulturní perspektivu a zaměření na koncepty občanství a transnacionalismu (Schmitter-Heisler 1992 cit. dle Klvaňová 2006).

Následující přehled směrů studia migrace si neklade nárok na úplnost, ale měl by sloužit jako určitá kostra pro pochopení současného výzkumu, jež reflektuje a do jisté míry kombinuje přístupy předchozí s přihlédnutím ke specifickým reality současného světa. Z podstaty práce je podrobněji rozepsán koncept transnacionální migrace, o který se pak opírá vlastní empirický výzkum.

2.1 Od klasických migračních teorií po teorii světových systémů

Hlavní proud klasického ekonomického myšlení sahá až k dílu Adama Smithe a nabízí vysvětlení migračních procesů na základě rozdílu jednotlivých zemí v nabídce a poptávce po pracovní síle. Na jedné straně spektra stojí země disponující bohatou zásobou pracovní síly, ale malým množstvím kapitálu, což způsobuje nízkou hladinu mzdy. Na druhé straně jsou pak umístěny země s bohatou zásobou kapitálu, avšak nedostatečným množstvím pracovní síly, kde je hladina mzdy neúměrně vysoká. Tato nerovnováha je podnětem k migraci pracovní síly z jednoho pólu do druhého (Portes 1995).

Neoklasická teorie (50./60. léta 20. stol.) chápe jedince jako racionálně smýšlejícího tvora, který se k migraci rozhoduje na základě rozumové kalkulace nákladů a výnosů - jak finančních tak z hlediska lidského kapitálu. Tyto myšlenky se objevují i v tzv. teorii racionální volby⁶, podle níž volí jedinec tu variantu, jež je pro něj nejvýhodnější s ohledem na objektivní analýzu nákladů a výnosů, tj. volí právě takovou cestu, která mu pravděpodobně přinese největší zisk.

Přístupy vycházející z neoklasické teorie jsou známy také jako „push-pull teorie“. Za příčiny migrace považují faktory, které migranty nutí opustit svou zemi původu (angl. push factors) a jiné faktory, které je přitahují do určitých cílových zemí (angl. pull factors). Poprvé byly reflektovány v díle Gunnara Myrdala (1944), zabývajícím se vztahem bílých Američanů a černochů ve Spojených státech a masovou migrací z Jihu na Sever v první polovině dvacátého století.

K první skupině faktorů bývá řazen demografický růst, nízká úroveň životních podmínek, nedostatek ekonomických a pracovních příležitostí či politické represe. Ke druhé skupině faktorů jsou řazeny poptávka po práci, dostupnost pozemků, příznivé ekonomické příležitosti a politické svobody. Neoklasický ekonomický přístup se zaměřuje hlavně na příjmové rozdíly a podmínky zaměstnání v různých zemích a náklady na případnou migraci. K migraci dochází

⁶ V sociologii tuto teorii zpracovali zejména P. Blau a J. S. Coleman, kteří vycházeli z behavioristické teorie směny G. Homansa.

tedy poté, co se jedinec po racionálním posouzení nákladů i výhod plynoucích z migrace rozhodne k přesunu ze své země původu do jiné oblasti. Snaží se především maximalizovat svůj užitek, nejčastěji výši příjmu. Mluví se o tzv. cost-benefit calculation. Pokud je očekávána kladná čistá návratnost většinou v peněžní formě, aktér se rozhoduje k migraci. Z dostupných informací mu vyplývá, zda je pro něj výhodnější zůstat či zda mu bude lépe v jiné zemi (Vojtková 2005).

Pracovní migraci popisuje neoklasická teorie jako produkt chudoby a zaostalosti zemí, z jejichž nitra pracovníci odcházejí, a nabídky lepších životních šancí ze strany přijímajících zemí. Pracovní migrace je nazírána jako víceméně spontánní reakce na nerovnosti na globálním poli, proto by jí tedy měly být postiženy nejvíce nejchudší vrstvy obyvatelstva (Holičová 2008).

Z makro-strukturálního hlediska jsou tedy příčiny migrace nahlíženy z pohledu makroekonomických ukazatelů jako jsou rozdíly v příjmech mezi zeměmi, rozdíly v nabídce a poptávce pracovních sil a možnosti zaměstnání. Na základě toho lze tedy předpokládat, že se chudí budou stěhovat do bohatších oblastí a že pouze ekonomické rozdíly a rozdíly v nabídce a poptávce pracovních sil jsou postačujícím důvodem k vytvoření migračních proudů. Oproti tomu stojí hledisko jedince jako takového (tedy mikro pohled), jehož rozhodování zda migrovat či nikoliv ovlivňují faktory jako jsou výdaje na cestu, možnosti nalezení zaměstnání a výše předpokládaných výdělků, uplatnění svého kapitálu, složitost vytvoření vazeb či např. rizika plynoucí z nelegální migrace.

Na neoklasický proud ekonomického myšlení navázali stoupenci tzv. *nových ekonomických přístupů*, kteří připouštějí, že migrace nemůže být vysvětlována pouze příjmovými rozdíly mezi zeměmi. Berou v úvahu také možnosti stálého zaměstnání či příznivé podmínky pro rozvoj podnikání (Vojtková 2005).

Také se částečně odvracejí od jedince jako individuálního aktéra v procesu rozhodování, které, dle nich, spadá na bedra celé rodiny či domácnosti a je tedy rozhodnutím kolektivním. Rodina vystupuje jako celistvá jednotka, která se snaží maximalizovat svůj lidský kapitál a minimalizovat rizika spojená s nepředvídatelnými událostmi a výkyvy trhu. Tato rizika jsou při rozhodování důležitější, rozdíly v příjmech nemusí být podmínkou k migraci do jiné země a také jejich vyrovnání nemusí zastavit migrační proud, pokud rizika přetrvávají. Někteří jedinci mohou být posláni do jiné země za prací, zatímco ostatní členové rodiny zůstanou v domovské zemi a přijímají od nich remittance, které jsou mnohdy jediným zdrojem příjmu celé rodiny.

Ani tyto post-klasické proudy myšlení však nedokázaly zodpovědět řadu otázek, jak uvádí např. Portes (1995). Stále je možné si klást otázky typu „Jak to, že migrace více postihuje státy se střední mírou stupně vývoje, než státy chudé, disponující velmi nízkými mzdami a dostatkem pracovních sil? Jak to, že nemigrují mnohdy ti nejchudší či nezaměstnaní jedinci, nýbrž osoby disponující vyšším ekonomickým nebo kulturním kapitálem?“ Navíc, zdaleka ne všichni se uchylují k migraci. Dále si lze klást např. i otázku „Jak to, že určité oblasti se srovnatelnou socio-ekonomickou úrovní představují zdroj migrace a jiné ne?“ Podle Portese vedly tyto otázky k navržení dalších alternativních koncepcí.

Jedním z těchto novějších přístupů (od poloviny 70. let) ve studii migrace je **teorie světových systémů** vysvětlující mezinárodní migraci přes obecné makro modely sociálního, ekonomického a politického vývoje. Spojuje její příčiny se strukturou světových trhů a s postupující především ekonomickou globalizací. Teorie světových systémů se zrodila z myšlenek I. Wallersteina (Šubrt 2007). Tento americký sociolog se ve své teorii systémů mj. věnoval mechanismům, které způsobují redistribuci zdrojů z periferií do center, přičemž za centra považoval ekonomicky vyspělé demokratické země, jež prostřednictvím trhu vykořisťují chudší rozvojové země, tzv. periferie.

Pronikání kapitalistických ekonomických vztahů z center do okrajových, nekapitalistických společností narušuje stávající systémy a formy ekonomické a sociální organizace na těchto tzv. periferiích a vytváří tím předpoklady pro mezinárodní migraci. S vidinou většího zisku hledají kapitalistické firmy z center a vyspělých zemí v chudých zemích na periferii levnější půdu, suroviny, levnou pracovní sílu, nové odbytové trhy. Tento proces probíhá v různé míře již od šestnáctého století, v minulosti především prostřednictvím koloniálních režimů, dnes prostřednictvím vlád vyspělých zemí a nadnárodních firem.

2.2 Strategie migrace v kontextu teorie sítí a migračních systémů

Na neoklasickou teorii migrace odpovídá na počátku 80. let v rovině mikrostrukturální **koncept sociálních sítí**, jež v migračním procesu zdůrazňuje význam mezilidských vazeb. Douglas Massey (1998) definuje migrační síť jako množiny interpersonálních vztahů, které vzájemně propojují migranty, bývalé migranty a ne-migranty v původní zemi a destinaci skrze příbuzenstvo, přátele, a společně sdílený původ komunity. Migrace je definovaná jako síť tvořící proces, nebo vytváří stále hustší předivo kontaktů mezi zeměmi původu a destinacemi a jedincům, které propojuje, pomáhá snížit náklady a rizika spojené s migrací a naopak zvýšit její užitek. Koncept sociálních sítí vysvětluje, proč pokračuje migrace do specifických míst i poté, co její původní podněty již vyčpěly, i její selektivitu destinací. Vytváří jakési mosty mezi státy, po kterých mohou pomyslně přecházet rodinní příslušníci za některým ze svých členů nebo přátel a známí. Dochází tak k migraci nikoli pouze z důvodů ekonomických, ale například kvůli sjednocení rodiny. Tento moment je velmi důležitý z hlediska pochopení některých současných migračních procesů, který posouvá migraci dál než je pouze ekonomicky motivovaný děj (Holičová 2008).

Teorie sítí je významným nástrojem při analýze integrace migrantů. Neformální síť migrantů vznikají osobními vazbami mezi migranty, bývalými imigranty a těmi, kteří zůstali v zemi původu. Jde o vazby příbuzenské, přátelské nebo vazby v rámci komunity. O těchto vazbách se někdy mluví jako o *sociálním kapitálu*, neboť poskytují jedincům i skupinám důležité zdroje informací, sociální či finanční pomoci, často i podporu v případě osobních problémů. Zvyšují pravděpodobnost migračního pohybu i jeho růstu, neboť tím snižují náklady a rizika a nepřímo zvyšují i očekávaný zisk z migrace. Nejdůležitějšími jsou samozřejmě vazby rodinné. Síť pomáhají při usazování migrantů v dané zemi a při vytváření komunit. Skupiny migrantů pak často vytvářejí svou vlastní ekonomickou i sociální infrastrukturu. Jako příklad lze uvést různé spolky, obchody, zábavní podniky, kostely, služby doktorů, právníků atd. Když

počet migrantů a vazeb překročí určitou kritickou mez, jsou náklady na každou další migraci i rizika, která migrant podstupuje, nižší, což podněcuje další migraci, což opět dále rozšiřuje síť a snižuje náklady i rizika atd. (Vojtková 2005).

Velikost migračního proudu tedy neodpovídá nutně rozdílům mezd a mírám zaměstnanosti mezi zeměmi. Ty jsou postupně zastíněny sníženými náklady a riziky vyplývajícími z rozšiřování sítí. Jak již vyplývá z výše uvedeného, akceptuje tato teorie myšlenku, že migrace vzniká na základě rozhodnutí jedinců či domácností. Postupem času se mění kontext, v jehož rámci byla tato rozhodnutí učiněna, a zvyšuje se pravděpodobnost budoucího rozhodování ve prospěch migrace. Teorie sociálních sítí a sociálního kapitálu jsou klíčové k pochopení tzv. řetězové migrace, resp. pojmu, jež bývá uváděn v souvislosti s neformálními sociálními sítěmi (Castles a Miller 1993).

Perspektiva teorie sítí tak vedla koncem 80. let k formulaci **teorie migračních systémů**, která chápe migraci jako výsledek interakce mezi makro-strukturami, tvořenými například mezinárodními vztahy, národním hospodářstvím, legislativou, politikami kontroly migrace, a mikro-strukturami. Těmi jsou síť a praktiky vyvinuté migranty k usnadnění migrace a adaptace v cílové zemi, kulturní kapitál (znalost cizích zemí, schopnost zorganizovat cestu a adaptovat se v novém prostředí) i neformální rodinné, přátelské a komunitní síť a vztahy vzájemné výpomoci. Migračními systémy jsou dvě nebo více zemí, mezi nimiž probíhají migrační toky, které jsou často důsledkem předchozích politických, ekonomických či kulturních vztahů mezi těmito zeměmi. Tyto systémy tvoří relativně stabilní a poměrně trvalé struktury v prostoru i čase, což dovoluje rozlišení na tzv. mezinárodní migrační systémy (Castles a Miller, 1993). Podle Preise (2001) tak mezinárodnímu migračnímu systému můžeme rozumět jako systému, který byl vytvořen skupinou zemí vyměňujících si navzájem velké množství migrantů. Můžeme například hovořit o severoamerickém systému nebo o migraci mezi vyspělými státy západní Evropy a africkými emigračními státy jako jsou Alžírsko, Maroko nebo Tunisko. V současné době tak například migruje mnoho Arménů do Ruska a dalších bývalých post-sovětských republik.

2.3 Institucionální teorie

Vedle migračních sítí existují i sítě institucionální, jež migraci podporují a do určité míry i formují. V rámci této tzv. **institucionální teorie** z pera Douglase Masseyho (1993) se hovoří o dvou skupinách subjektů, jež migraci ovlivňují. První jsou organizace či jednotlivci napomáhající především nelegální migraci a to za účelem zisku. V důsledku bariér, které si cílové země vytvořily, aby se bránily přílišnému migračnímu přílivu, vzniká černý trh. Jedinci i zprostředkovatelské agentury profitují z migrantů, jež se snaží mnohdy ilegálně dostat do vybrané země. Jde o převody přes hranice, pašování lidí ze země původu do jiné (tzv. trafficking), najímání migrantů zaměstnavateli, zprostředkování či falšování dokumentů nebo účelové sňatky. Migranti se mnohdy ocitají plně v rukou těchto prostředníků a čelí různým

podvodům od okrádání či zneužívání až po vykořisťování.⁷ Druhou skupinu pak tvoří lokální či mezinárodní nevládní organizace a jedinci, jež migrantům poskytují sociální a právní poradenství či sociální služby nebo se podílejí na medializaci dané problematiky vůči široké veřejnosti a facilitaci úspěšné integrace imigrantů do majoritní společnosti⁸. Napomáhají tak k udržení mezinárodní migrace, neboť bez nich by migranti často neměli přístup k informacím potřebným k úspěšné migraci jako je vyřízení žádosti o azyl apod. (Vojtková 2005).

2.4 Adaptace migrantů a migrační politika státu

Od popisu obecných strategií, jež tvoří rámec samotné migrace ve smyslu odchodu jedince do vybrané cílové země, přes instituce, jež migrantům mohou příchod do přijímající země zprostředkovat či usnadnit, se pomalu dostáváme k procesu integrace, tedy (zjednodušeně řečeno) jejich začlenění do „nové“ majoritní společnosti.

Úvodem lze říci, že výsledky adaptačního procesu migrantů do nové společnosti závisí jak na přístupu migranta samotného, tak na prostředí, do kterého přichází, a mohou mít zcela různou podobu: od bezproblémového soužití, úplné naturalizace a postupného získávání občanství po absolutní vyloučení, sociální či ekonomickou marginalizaci a formování tzv. trvalých etnických enkláv (Šišková 2001).

Proces začlenění probíhá tedy dvěma směry: reflektuje migrantův postoj k hostitelské společnosti (tím, jakou strategii inkorporace si zvolí) a přístupem samotné hostitelské společnosti (legislativou, mediálním obrazem cizince apod.). Standardními procesy začleňování se do majoritní společnosti jsou podle autorů studie IOM „Integrace cizinců v ČR“ (2004) tyto: *adaptace*, *akulturace*, *integrace* a *asimilace*. V případě *adaptace* je více aktivní migrant, který přijímá normy hostitelské společnosti. Při *akulturaci* si migrant přisvojuje mnohem více ze zvyků a hodnot majority. Tyto dva přístupy jsou spíše jednostrannou záležitostí migranta než hostitelské společnosti a mohou být víceméně neutrální nebo lehce pozitivně nakloněné směrem k migrantovi. Opakem je jednosměrná akce při procesu *asimilace*, která (ve funkcionalistickém smyslu) znamená, že majoritní společnost diktuje podmínky, za kterých může migrant v zemi žít. Nejpozitivnější formou je proces *integrace*, který v sobě kloubí společný zájem na vzájemném sblížení, při kterém je hostitelská společnost vysoce aktivní při pomoci migrantovi usadit se a nalézt pocit domova. Ideálním stavem je migrantova „odpověď“ na tyto aktivity jeho pozvolným a dobrovolným přizpůsobením se novým společenským normám, tradicím a podmínkám, přičemž jeho osobní vklad – kulturní specifika – se neztrácí, ale zůstávají či se přetvoří v obohacení společnosti jako celku. Výsledkem je vzájemná akceptace rozdílů bez patronizace nebo tlaku.

⁷ Viz např. nedávná (zima 2008 -jaro 2009) aféra ohledně vietnamské komunity v ČR, kdy vyšlo najevo, že jsou stovky (až tisíce) migrantů z Vietnamu oběťmi ilegálního či korupčního jednání agentur, zprostředkovávajících vízum do ČR, pracovní povolení či práci samotnou.

⁸ Mezi tyto organizace patří v České republice např. Poradna pro integraci, Centrum pro otázky migrace, Organizace pro pomoc uprchlíkům, Poradna pro občanství, občanská a lidská práva, Člověk v tísni či Mezinárodní organizace pro migraci (IOM).

2.4.1 Adaptace migrantů na mikroúrovni

Na úrovni jedince, resp. též etnické skupiny, lze zmínit např. teorii J. Berryho (1992), který na základě toho, zda jedinec/skupina a) udržuje styky s ostatními skupinami či nikoliv a b) zda si zachovává svoji kulturní identitu či nikoliv (tj. čtyři možné alternativy chování) definuje klíčové výsledné procesy: integrace, asimilace, separace a marginalizace. Přičemž *marginalizace* souvisí se ztrátou identity, ale i s neúspěšnou konvergencí se společností, je výsledkem vytlačení minority na okraj společnosti. *Separace* se vyznačuje odmítáním hostitelské společnosti a ulpíváním na své etnicitě. *Asimilace* je podle Berryho situací, kdy je etnicita opuštěna a dochází ke splynutí s celkem, tj. migrant si osvojí nový kulturní systém za cenu ztráty některých původních kulturních zvyků. *Integrace* (obě výše popsané možnosti „ano“) je pak považována za úspěšné dovršení procesu adaptace, kdy dochází ke konvergenci s majoritní společností, která ze své strany respektuje jeho etnickou a kulturní odlišnost.

Výše zmíněná výzkumná zpráva IOMu (2004) pak mj. zmiňuje zajímavou a zejména pro sociologii významnou esej A. Schutze „Cizinec“ z r. 1962, v němž je pozice cizince-migranta definována jako „*člověka na rozhraní*“. Cizinec se pohybuje na rozhraní dvou kultur, přičemž neví, ke kterému kulturnímu vzoru (domovské či hostitelské společnosti) patří. Tato pozice mu dává schopnost zvýšené citlivosti a zvědavosti k místní (hostitelské) kultuře a jejím vzorům. Novou kulturu (tj. její instituce, chování, hodnoty a normy) cizinec postupně poznává a snaží se tato nová fakta spojit se znalostmi, které si přinesl ze své původní kultury.

Na tomto místě lze rovněž uvést Waldingerův *model etnických „nik“*, které vznikají v okamžiku, kdy se některá etnická skupina prosadí v určitém odvětví natolik, že si dokáže zajistit privilegovaný přístup k volným pracovním místům v tomto oboru primárně pro členy své rodiny (Holičová 2008). Tento model je známý jako dvojdimenzionální model, kdy dochází k interakci mezi strukturou příležitostí hostitelské země (podmínky trhu a způsoby přístupu na něj, zájem mimoetnické populace o dané zboží či služby) a charakteristikami a sociální strukturou komunity imigrantů, tj. zkušenosti ze země původu, rysy etnické skupiny, okolnosti migrace a integrace (Klvaňová 2006). Tyto dvě dimenze tvoří determinanty úspěchu konkrétní skupiny imigrantů. Např. arménští migranti se v historii často živili drobným podnikáním v oblasti obuvnictví, zlatnictví, šití na zakázku či kamenictví a někteří Arméni vnímají podnikání jako součást etnické identity (Maroušek 2001).

2.4.2 Modely migrace aneb adaptace migrantů na makroúrovni

Pozitivní přístup a naladění hostitelské společnosti (legislativní rámec státu, otevřenost majoritní společnosti a další) je primárním determinantem úspěšného začlenění jedince do majoritní společnosti. Jinými slovy podstatný je vztah jdoucí „od makra k mikru“ nebo-li lze říci, že pozitivně laděné makro prostředí (stát) může s velkou pravděpodobností pozitivně ovlivnit adaptaci na individuální úrovni a naopak.

Lieberson (1996 cit. dle IOM 2004) definoval čtyři hlavní okruhy, jež musí na makro úrovni státy řešit v otázkách imigrace:

1. přizpůsobení se imigrantů novým poměrům v cizí společnosti,

2. dlouhodobé přizpůsobení se imigrantů nové zemi, což zahrnuje např. politickou loajalitu, zvládnutí cizího jazyka či ekonomickou aktivitu v nové zemi,
3. vliv migrace na danou populaci – problémy spojené se zvýšenou konkurencí na trhu práce, rozklad existujících sociálních, ekonomických a politických pořádků a z toho plynoucí možné konflikty,
4. demografické aspekty: kolika migrantům a podle jakých kritérií má být umožněn přístup, typ pobytu (trvalý/dočasný), problematika sjednocování rodin, přístupu ke vzdělání apod.

Tyto otázky řeší imigrační státy (resp. imigrační politiky přijímajících zemí) různě. V podstatě lze však vymezit tři základní modely migračních politik (např. Šišková 2001, Castles a Miller 1993): asimilační, multikulturní a diskriminační. Je však třeba zdůraznit, že výše zmíněné čisté typy migračních politik se v praxi takřka nevyskytují. Většina zemí se kloní sice k jednomu ze jmenovaných modelů, obvykle však též aplikuje některé aspekty typické pro modely ostatní.

Monolitické společnosti⁹ v otázce způsobu začlenění nově příchozích do své společnosti prosazují tzv. **asimilační migrační model**. Tento model nesl původně odlišná jména - nazýval se například modelem inkluze. Asimilační model stojí na jednostranném procesu rychlé, „jednoduché“ a „důkladné“ adaptace imigranta do nové společnosti. Očekává se, že za rychlé umožnění získání občanství, práv a povinností majoritní populace zaplatí imigrant ztrátou svého mateřského jazyka, svých specifických kulturních a sociálních rysů, což má vést k rychlé asimilaci (ve smyslu splnutí) s majoritní společností. Ze všech evropských zemí je tomuto modelu nejbližší imigrační politika Francie, která sice uznává pobyt imigrantů na svém území, legálně dává poměrně snadnou možnost naturalizace, ale vyžaduje asimilaci, tedy vzdát se skupinových odlišností. Model byl aplikován rovněž např. v USA či Austrálii. Typický byl především pro bývalé koloniální velmoci jako je zmíněná Francie, dále pak Velká Británie či Nizozemí.

Od 60. let 20. století však začala být asimilace kritizována, samotný termín „asimilace“ byl postupně vytlačen termínem „integrace“, který již v sobě zahrnoval určitou míru respektu ke kulturním rozdílům a předznamenával tak nástup multikulturalismu v 80. letech 20. století.

V pluralitní¹⁰ společnosti se předpokládá určitá změna jak na straně imigrantů, tak většinové společnosti. Taková společnost nezůstává stejná, ale začleněním imigrantů vznikají nové podoby sociální a kulturní integrace. Společnosti, resp. státy, které vůči nově příchozím preferují zmiňovaný přístup, zastávají tzv. **multikulturní model migrace**, původně označovaný jako pluralitní. V tomto přístupu se stejně jako v modelu asimilačním podporuje inkluze imigrantů - imigranti tedy mají ve všech společenských oblastech stejná práva jako majoritní populace, přístup k jejich kulturním specifickým je však diametrálně odlišný. Multikulturní model nenutí imigranty k asimilaci, kulturní odlišnosti toleruje či dokonce aktivně podporuje. Nicméně i ve vysoce pluralitních společnostech se předpokládá jistá míra osvojení většinové

⁹ Tj. společnosti tihnoucí v otázkách imigrační strategie spíše k důrazu na jednostrannou akceptaci dané sociální struktury.

¹⁰ Tj. společnosti podporující adaptaci obou částí společnosti - příchozí i majority.

kultury. Multikulturalismus tedy představuje koexistenci různých socio-kulturních skupin se specifickými systémy institucí, tradic, významů, postojů a hodnot. Soužití je založeno na principech tolerance, respektu, dialogu a konstruktivní spolupráce. Imigrantům jsou dána stejná práva ve všech společenských sférách, aniž by se očekávalo, že se vzdají svých specifík. Naopak, na specifice minorit se staví a stát všemožně podporuje jejich rozvoj. Tomuto modelu se blíží politika Kanady, Austrálie nebo USA a z evropských zemí Švédska nebo Nizozemska. Typickým příkladem pluralitní společnosti je rovněž například Velká Británie, kde je odlišnost nejen připouštěna, nýbrž i respektována a zohledňována.

Diskriminační model migrace, původně nazývaný jako model proti-přistěhovalecký, je založen na premise, že se imigranti po určité době vrátí zpět do své domovské země, a jejich pobyt v cílovém státě je tedy pouze dočasný. Odlišnost imigrantů je pojímána jako nepřekročitelná překážka integrace – imigranti a jejich skupiny se mohou zapojit do společnosti v ekonomické oblasti, stát dokonce podporuje udržení jejich kultury, ale to vše má být pouze přechodné a má být zakončeno zmíněným odchodem imigrantů ze země.

Diskriminační model je tedy spojený se začleněním migrantů do vymezené společenské sféry, například na trh práce, ale zapřením ostatních oblastí, jako například sociální péče, politického a občanského života apod. Právní mechanismy i praxe tohoto modelu jsou často spojeny se socio-ekonomickým znevýhodněním cizinců.

Mezi evropskými zeměmi se k tomuto modelu kloní například Německo, Švýcarsko nebo Rakousko. Existují teorie, že diskriminační model byl uplatňován především ve státech relativně mladých, kde k formování národa došlo ve srovnání s ostatními státy později (Německo), a dále ve státech tvořených více národy (Belgie, Švýcarsko).

2.5 Koncept transnacionální migrace¹¹

K důležitým migračním konceptům, které odrážejí současnou realitu na poli mezinárodní migrace a výrazným způsobem se dotýkají i forem adaptace migrantů v novém prostředí imigračních zemí, patří tzv. transnacionalizace. Tento koncept byl ve stručnosti představen již v první kapitole diplomové práce, neboť je východiskem pro empirický výzkum arménské diaspory v České republice. Na tomto místě je však třeba popsat ho detailněji.

Transnacionalizace reflektuje zejména v posledním období sílící tendenci relativizace usídlení v nové majoritní společnosti. Tato relativizace je dána především tím, že migranti více permanentně cirkulují, aniž by usilovali o skutečnou integraci natož asimilaci do přijímající společnosti. Pokud se usadí v cílové zemi, udržují a dále rozvíjejí poměrně pevné vztahy se zemí původu a to především ve sféře ekonomické, politické a socio-kulturní (IOM 2004).

Narozdíl od předchozích přístupů, jež se spíše zaměřují na trvání migračních proudů v čase a snaží se zodpovědět otázku „Proč se migranti dávají do pohybu a co jim v tom napomáhá?“, se koncept transnacionální migrace zaměřuje na migranta samotného a na jeho opakovaný pohyb. Tradiční formy mezinárodní migrace (emigranti / imigranti) jsou díky konceptu

¹¹ V literatuře se objevují pojmy transnacionální migrace i transmigrace, v širším slova smyslu se používá termínu transnacionalizace či transnacionalismus. Zejména ohledem na obsahovou blízkost těchto pojmů a stylistickou flexibilitu jsou nadále v diplomové práci užívány všechny tyto pojmy.

transnacionální migrace doplněny o další formu, kterou je možné chápat jako moderní variantu nomádického způsobu života (Preis 2001). Transnacionalizace představuje postmoderní přístup k nahlížení času a prostoru a k vytváření imigrantských komunit. Zároveň reflektuje změny časoprostorového uspořádání, vnímání a reprezentace reality způsobené zkrácením vzdáleností díky rozvoji komunikačních technologií a rychlých způsobů přepravy (Brettel, Hollifield 2000). Vychází z předpokladu existence nového mnohvrstevnatého sociálního pole jednání, překračující geografické, kulturní a politické hranice a zahrnující lidi v pohybu, i ty, kteří fyzicky zůstávají na jednom místě (Levitt, Glick Schiller 2004).

2.5.1 Nejedna teorie transnacionální migrace

Na vymezení konceptu vzhledem k jeho obsáhlosti a šíři nepanuje jednoznačný názor a jednotliví autoři ho pojmají rozdílně. Rovněž je třeba říci, že jde o koncept relativně velice mladý (zrodil se počátku 90. let minulého století) a na akademické půdě stále běží živý diskurs o jeho pojetí a vymezení. O vzniku nové formy mezinárodní migrace začali v devadesátých letech hovořit antropologové a sociologové především v USA a dále také ve Velké Británii, kteří tak přispěli významně k tomu, že se (obecně pozorované) nové formy migrace začaly nově interpretovat.

Formování teorií transnacionální migrace lze do dnešní doby podle C. Szaló¹² (2007) rozdělit do tří fází. První průkopnickou fází můžeme charakterizovat jako nadšení pro nově objevený fenomén. Hlavními autory, kteří upozorňovali na novou formu migrace, byli například Rouse nebo Glick Schiller. Druhá fáze se nesla ve znamení kritiky a snahy o reinterpretaci zásadních prvků první vlny, například nároku na objev nového fenoménu. Mezi autory druhé vlny jmenujme Onga nebo Portese. Pro třetí fázi formování teorií transnacionální migrace je charakteristická snaha o dialog mezi různými přístupy. Ta nemá za cíl vytvoření jednotné teorie, ale snaží se o vzájemné přiblížení odlišných přístupů.

Podívejme se na tyto tři fáze (opět zejména očima C. Szaló) podrobněji. Průkopnicemi teorie transnacionální migrace byly na počátku 90. let autorky Basch, Glick Schiller a Szanton Blanc, jež svoje teze považovaly za radikálně novátorské co se přístupu ke studiu migrace týče. Hlavní jejich myšlenkou byl *vznik **deteritorializovaných národních států***. Jejich pojetí transnacionalizace předpokládalo překonání historického chápání národního státu, tedy pojetí, kdy každý stát je tvořen jednotným lidem bydlícím ve společném teritoriu, jednotnou loajalitou ke společné vládě a společnému kulturnímu dědictví. V minulosti byli tedy imigranti, kteří opustili zemi, mnohdy nuceni rozvázat svá pouta a začít nový život v zemi cílové a to tak, že následné vzpomínky dalších generací na transnacionální vazby neexistovaly (Glick Schiller et al. 1999).

Důležitou skutečností, která tuto myšlenku podporuje, jsou snahy některých emigračních zemí o vytváření představy, že emigranti jsou stále součástí původního státu, bez ohledu na jejich současné bydliště. Tyto vlády se snaží své emigranty svázat s jejich mateřskými zeměmi,

¹² Sociolog, působící na brněnské Masarykově univerzitě. Jeden z mála českých teoretiků transnacionální migrace. V r. 2007 vydal publikaci „Transnacionální migrace, proměny identit, hranic a vědění o nich“.

protože to přináší ekonomický, politický a kulturní přínos¹³. Deteritorializovaný národní stát tak definuje své hranice spíše ve smyslu sociálním než v termínech geografického vymezení. Hranice státu pak zahrnuje globálně všechny migranty i jejich potomky bez ohledu na to, kde se usadili a jaké občanství současně užívají (Glick Schiller et al. 1999). V souvislosti s novým uspořádáním již nehovoříme o území, které vymezuje populaci národního státu, ale spíše o přes hranicích udržovaných sociálních, politických a kulturních vztazích, které vytvářejí politické společenství občanů určitého státu.

Když Szaló shrnuje výše uvedené myšlenky, poukazuje na zdůraznění tzv. teritoriální nesvázanosti transnacionálních sociálních polí¹⁴, jež přesahují vliv národních hranic a podkopávají nadvládu státních kategorií identity.

Zanedlouho po zveřejnění tohoto konceptu se vůči jeho autorkám zvedla velká vlna kritiky, která poukazovala na fakt, že vazby mezi emigranty a jejich původními zeměmi zde existovaly odnepaměti a nelze tudíž hovořit o novém fenoménu, nýbrž jen o zohlednění nových forem ve studiu migrace. Např. Portes (1999) vyslovil námitky proti přejmenování „imigrantů“ na „transmigranty“, neboť to nepřidává nic k tomu, co již víme a jedná se spíše o analytickou perspektivu než o nový fenomén. Transnacionální praktiky existovaly a byly popsány již dříve, jejich rozšíření v moderní době pouze napomohly nové technologie v dopravě a telekomunikacích. Právě ony vysvětlují dnešní hustotu a komplexitu transnacionálních vazeb i to, proč tento jev začal být pro studium atraktivní.

Vertovec¹⁵ (1999) pak vyjádřil obavy o konceptuální zmatek, který vznikl z boomu rozšíření transnacionálních studií, zahrnujících nepřehledné množství aktérů a subprocessů od formování identit, transnacionálních rodin a komunit, pohybů kapitálu, obchodu, korporací, politiky po nevládní organizace, sociální sítě nebo státní příslušnosti (Hamar, Szaló 2007).

Nicméně téma transnacionality se dostalo do obecného vědomí odborníků a stalo se předmětem dalšího diskursu a Portes (2003 cit. dle Pospíšilová 2008) sám se nakonec pokusil vytvořit určitou kategorizaci, resp. vymezit pojem transnacionalizace v konkrétních podobách:

1. transnacionalismus reprezentuje novou perspektivu, nikoliv nový fenomén,
2. transnacionalismus je spjat s občanskou společností,
3. ne všichni imigranti jsou transmigranti,
4. transnacionální migrace má makro-sociální důsledky,
5. rozsah a forma transnacionálních aktivit se liší podle původní i cílové země.

¹³ Např. Portugalsko, jež své občany definovalo jako tzv. globální národ (emigranti i potomci emigrantů jsou bráni jako Portugalci i přesto, že nežijí na území Portugalska) či Filipíny, které ve velké míře podporují zaměstnávání kvalifikovaných jedinců mimo své území a kontrolují množství remitencí, jež jsou zasílány zpět.

¹⁴ Vzhledem k nejednotnosti v přístupu v rámci teorie transnacionální migrace dochází i ke štěpení užívané terminologie a v podobném významu se objevují pojmy „transnacionální sociální pole / prostor / síť / komunita / vesnice“

¹⁵ S. Vertovec byl vůdčí postavou oxfordské instituce „Transnational Communities Programme“, jež pojímala transnacionální migraci jako jednu z běžných forem transnacionálních vazeb vytvářejících transnacionální společenství.

Snahu o dialog jednotlivých přístupů k transnacionalismu reflektuje také hledisko charakterizované dvěma přístupy: „shora“ a „zdola“.

Transnacionalismus je obecně spojován s globalizací, ve skutečnosti k němu ale existují dva přístupy. Prvním je výklad z hlediska globálního, jež se soustředí na zvýšenou mezinárodní mobilitu kapitálu. Této formě se říká tzv. *transnacionalismus shora*. Základ konceptu spočívá v tom, že nadnárodní korporace a politické instituce, média a jiné makrostruktury se snaží o ekonomickou, politickou a sociální dominanci ve světě. Jinými slovy jim rozsah aktivit i specializovaná flexibilita transnacionálních korporací umožňují rozšiřovat vliv a informace do celého světa (Mahler 2002 cit. dle Pospíšilová 2008). Výzkum transnacionalismu se však převážně zaměřuje na méně institucionalizované aktivity jednotlivců (Portes et al. 1999) nebo adaptační strategie mezinárodních migrantů, tj. na tzv. *transnacionalismus zdola*. Toto je moment, kdy množství lidí, kteří nejsou zakořeněni na jednom místě, ožívají a znovu objevují nejen svoji tradici, ale též politickou angažovanost v zemi, ve které spatřují svoje kořeny. Běžní lidé tedy mohou být nositeli změny, ačkoliv není tato změna považována za tolik významnou jako moc, kterou mají zmíněné makrostrukturální síly.

Tyto přístupy lze jednoduše demonstrovat na evropském prostoru, jež je obsazený migranty zdola i shora. Shora je myšlena organizace EU a její instituce, které stimulují a napomáhají tzv. organizaci migrace v rámci všech členských států. Zdola vytvořily některé transnacionální skupiny široké evropské organizace, například židovské (Pospíšilová 2008).

2.5.2 Poznámka k pojmu „transnacionální identita“

Díky tomu, že sociální sítě, praktiky a životní dráhy přistěhovalců přesahují hranice národních států, vytvářejí podle zakladatelek konceptu transnacionální migrace mezi přijímajícími a původními místy pobytu migrantů sdílené transnacionální sociální pole (Basch et al 1994). Tím, že v rámci těchto hranic překlenujících polí dochází k nad-národnímu propojení lokálních, národních, etnických a náboženských identit, formují se i tzv. transnacionální identity přistěhovalců. Ty jim odhalují možnost souběžnosti dvou či více domovů i národních identit, resp. spíše propojení sociálního prostoru dvou národních států. Pojem identita tak v pojetí autorek Basch, Glick Schiller a Szanton Blanc překonává diskurs nacionalismu (Szaló 2007), což jde ruku v ruce s myšlenkou vzniku deteritorializovaných národních států, zmíněnou výše.

V souvislosti s tímto pojetím, jež v rovině teoretické migrantům umožňuje obrazně řečeno jejich přítomnost „zde“, tj. v přijímajících společnostech, i „tam“, tj. v domově původním, došlo ve druhé polovině 90. let rovněž k nové interpretaci pojmu diaspora. Tzv. diasporická identita přistěhovalců byla dříve spojována zejména s uchováváním klíčových prvků etnické a náboženské identity ve vymezení se vůči společnosti majoritní, případně utvářením prvků nových. Nyní se toto chápání lehce otáčí a v pojetí některých antropologů je diaspora vnímána jako společenství lidí, kteří mají kromě současného života také další kolektivně sdílený domov, nacházející se za hranicemi toho současného (James Clifford 1997). Někteří autoři dokonce hovoří o diaspoře ne jako o komunitě, ale jako o místě či prostoru, v němž existují různá společenství, kulturní praktiky a identity. Je to místo propojující kulturní různorodost bez toho, aniž by ji spojovalo (Szaló 2007). V transnacionálním pojetí je tak překonán předpoklad etnické, náboženské a kulturní jednoty diasporické komunity.

Koncept transnacionalismu neaspiruje na objevení nových poznatků v rámci studia migrace, ale spíše poukazuje na proměny symbolických teritoriálních hranic státu i sociálních identit. Není historicky novým fenoménem, avšak přesto v sobě zahrnuje něco nového, a to intenzitu přes-hraničních interakcí a hustotu sociálních přes-hraničních sítí. Sociální sítě pak nevztahuje pouze na jedince, ale na státní a občanské společnosti, které mohou tvořit hranice přesahující sociální pole. Transnacionální migrace je tedy součástí soudobých procesů globalizace, jež ji zároveň umožňují.

2.5.3 Jak transnacionální migranty charakterizovat?

Jak již tušíme z výše uvedené definice transnacionální migrace, resp. spíše popisu tohoto fenoménu nebo dokonce pouze nové perspektivy studia mezinárodní migrace, nebude snadné definovat ani obraz transnacionálního migranta. Téměř každá migrace je specifická a reflektuje jak motivy a strategie samotného migranta, tak přístup hostitelských zemí, jež mohou transnacionalismu výrazně napomáhat nebo ho naopak potlačovat. Navíc, jak bylo uvedeno výše „*ne všichni imigranti jsou transmigranti*“ a jedince, jež občas navštíví mateřskou zemi či do své domoviny zašle nějaký finanční obnos (aniž by jeho chování vykazovalo jistou pravidelnost) nelze považovat za transmigranta. Ostatně není to ničím novým, tyto aktivity provozovali migranti odnepaměti.

Transnacionální migranti jsou velmi často spojováni s globálními městy, která slouží jako magnet pro migranty. Sassen (2001) popsala globální města jako místa založená na dvojí ekonomice, kde požadavky elit vytvářejí potřebu nekvalifikovaných prací ve službách, potravinářském nebo montážním průmyslu. Demografická i vzdělanostní situace místního obyvatelstva způsobuje nedostatek pracovní síly a bez migrace by se ekonomický systém zhroutil. Výše popsané důvody platí pro imigranty pracující v nižších patrech ekonomiky a vedou k transnacionálním praktikám. V globálních městech pracují také vysoce kvalifikovaní migranti, kteří získali vyšší pozice. Vedle nich pak stojí takzvaní expatriates s vysokým lidským kapitálem. I u těchto pozic byly pozorovány transnacionální praktiky, jejich motivace je však jiná než u pracovníků málo kvalifikovaných.

Tak můžeme mít obraz indického IT experta, působícího v Americe, kam odešel s celou svou rodinou za lepšími zítřky, ukrajinského režiséra, jež vydělává načerno a nekvalifikovanou prací v České republice peníze a zasílá je rodině na Ukrajinu, kam se hodlá co nejdříve vrátit, německého manažera působícího na krátký či delší pracovní úvazek v Hongkongu, arménskému živnostníka, jež žije s rodinou ve Francii a přestože navždy zůstane ve svém nitru čistým Arménem, hrdým na svou mateřskou zemi, kvůli omezeným možnostem se tam vrátit nechce, evropského humanitárního pracovníka působícího opakovaně v Africe, jež se při každém návratu cítí natolik vzdálen západní realitě, že v co nejkratší době odjíždí opět pryč, čečenského uprchlíka, jenž byl vyhoštěn ze své země, snažícího se pro sebe a postupně pro celou rodinu získat v západních demokraciích azyl či filipínského lékaře, pracujícího v americké nemocnici v Saudské Arábii a zasílajícího svůj výdělek (za monitoringu filipínské vlády) příbuzným do rodné země. A vyvstává otázka, koho z nich můžeme označit za transmigranta.

Chceme-li aspirovat na vykreslení konkrétnějších kontur transnacionálního migranta, poslouží nám k tomu následující (s jistou pravidelností pozorované) charakteristiky: cirkulace

osob, finanční podpora nebo investice v zemi původu, aktivně udržované vazby na zemi původu, uchování kulturních hodnot a národní identity, vlastnění dvojího občanství.

Cirkulace osob, tedy pravidelný pohyb mezi zemí původu a hostitelskou zemí, bývá označována za typický znak transnacionální migrace. Kromě kvalitativních studií je však velice těžko zachytitelná, neboť přes-hraniční pohyb osob nebývá monitorován a dostupná data zachycují pouze trvale přemístěné občany. Navíc nikde není definováno, jak často by měl jedinec cirkulovat, aby to mohlo být považováno za transnacionální chování. Zaměřme se tedy na jiné důležité znaky, jež představují symbolické překračování hranic a udržování přes-hraničních vazeb.

Zasílání remitencí a investice v zemi původu jsou v poslední době velkým rozvojovým tématem. Donedávna byly **remittance** (tedy zasílání finančních prostředků¹⁶ příbuzným a známým do mateřské země) považovány za relativně zanedbatelnou částku finančních toků a používané zejména pro spotřební účely. Podle současných světových průzkumů však představují remittance dvojnásobek oficiální rozvojové pomoci a podle Světové banky se prostředky posílané imigranty ze zahraničí rovnaly v roce 2006 např. jednomu procentu hrubého domácího produktu ČR.¹⁷ Donald Terry ze Světové banky uvádí, že je dnes ve světě kolem 200 milionů mezinárodních migrantů a vysoké procento z nich (až 150 milionů) posílá domů pravidelně remittance¹⁸. Průměrně zasílají okolo 300 dolarů, přičemž průměrný počet recipientů na jednoho migranta jsou čtyři, tj. oněch 150 milionů lidí podporuje přímo okolo 600 milionů lidí. Proto jsou vedené snahy tyto finanční toky podchytit¹⁹ a zabezpečit co nejlepší podmínky pro nakládání s těmito peněžními prostředky. Jedná se zejména o redukci transakčních poplatků (zejména zvýšením konkurence na poli poskytovatelů finančních služeb), zjednodušení podmínek převodů a zvýšení rychlosti transakce tak, aby lidé využívali oficiální finanční instituce, a nikoliv nebezpečné neoficiální formy převodů. V neposlední řadě se pak jedná o pobídky k vhodnému a udržitelnému investování remitencí. Přestože mají remittance potenciál přispět výrazně k ekonomickému rozvoji na regionální či národní úrovni, je třeba mít na zřeteli, že jsou to osobní finanční prostředky migrantů, nikoliv náhrádka národních rozvojových plánů či oficiální rozvojové pomoci.

Vedle zasílání remitencí je na mezinárodním poli v současné době snaha detailněji zachytit i **investice migrantů v zemi původu**. Podnikatelské aktivity v mateřské zemi či investice do

¹⁶ Finanční prostředky jsou nejčastější formou, ale vedle peněžitých remitencí existují i remittance ve formě služeb či zboží a dokonce se vzácně hovoří o remitencích sociálních (sociální kapitál, vzorce chování aj.) poskytovaných v rámci komunit hostitelských a mateřských.

¹⁷ <http://www.iom.cz/Wc337411c28a2.shtml> [cit. 2008-12-15]

¹⁸ <http://www.migraceonline.cz/remittance/> [cit. 2009-04-25]

¹⁹ IOM Kišiněv např. vypracoval v roce 2006 studii Migrace a remittance v Moldavsku, která ukazuje zajímavá fakta jako je například skutečnost, že dvě třetiny Moldavanů posílá ze zahraničí zpět více než polovinu svých vydělaných peněz, ale pouze jedna třetina je posílá oficiálními peněžními toky. Přes 40 % vydělaných peněz je použito na potraviny a oblečení, dále pak vybavení domácnosti; nejmenší část těchto prostředků je plánována jako investice do rozvoje podnikání (cca 1,5 %). Remittance představují v Moldavsku 37 % ročního HDP. Viz. <http://www.migraceonline.cz/remittance/> [cit. 2009-04-25]

Co se Arménie týče, hovoří dostupné údaje o tom, že v r. 2003 byla výše zasílaných (oficiálně podchycených) remitencí do země zhruba 289,2 mil. USD, což představuje 10,3 % arménského HDP v tomto roce. Viz: http://hdr.undp.org/docs/network/hdr_net/Armenia%20Remittance%20Report.pdf [cit. 2009-03-05]

rozvoje určitých lokalit či odvětví jsou též znakem transnacionálních životních praktik. Migranti, kteří investují v zemích původu tak činí proto, aby se natrvalo vrátili nebo aby měli trvalý příjem namísto posílání remitencí.

Nahromadění těchto aktivit může ovlivnit rozvoj i kulturu regionů nebo dokonce celých zemí. Transnacionální angažovanost migrantů má tedy významný vliv a transformační efekt ne pouze na rozvoj lokalit a zemí původu, ale také na globální makroekonomické procesy včetně finančních dohod, mezinárodního obchodu a produkce a šíření kultury (Guarnizo 2003). Remitence, které měly původně pouze omezené pole působnosti (především sloužily jako podpora příbuzných a přátel), se postupně staly makroekonomickým faktorem, který má značný vliv v emigračních zemích i mimo ně. Asi nejdůležitější změnou byla transformace z malých převodů peněz na stabilní velké objemy financí, které ve světovém měřítku momentálně představují nejvýznamnější privátní transakce.

Dalším a velice důležitým znakem transnacionálního chování je aktivní **udržování vazeb na zemi původu** (tj. zejména kontaktů s lidmi žijícími v mateřské zemi či krajany, jež žijí ještě v další zemi) a **uchování si kulturních hodnot a identity** místa, odkud migrant pochází²⁰.

Díky novým informačním technologiím je dnes komunikace na dálku výrazně jednodušší a (alespoň v převažujícím geografickém prostoru) všeobecně dostupná a spojuje nejen jedince, ale celé komunity prostřednictvím nejrůznějších internetových portálů, televizních nebo rozhlasových kanálů apod. Významnou roli hrají iniciativy migrantů, pocházejících ze stejné země, operující na dobrovolné či formální bázi. Nejenže napomáhají k udržení a posílení kulturních hodnot, ale hrají rovněž důležitou roli v adaptaci příchozích do nového prostředí. Vytvářejí prostor pro setkávání se, ať již v rámci různých společenských akcí nebo symbolicky formou vydávání krajanského časopisu či vytvářením internetových stránek, jež přinášejí aktuální informace o mateřské zemi či propojují jednotlivé komunity v různých zemích mezi sebou²¹. Různé sociální programy, zaměřené na začleňování imigrantů do nové společnosti, pak tyto organizace často využívají jako kulturní prostředníky.

Opět se však pohybujeme v oblasti těžko kvantifikovatelných charakteristik hodnotového rázu, jež můžeme sledovat nejlépe kvalitativním výzkumem s dopředu stanovenými kritérii. Kromě výše uvedených sdílených aktivit je relevantní sledovat též individuální charakteristiky jedinců, jež se váží k vnímání jejich národní identity jako je dodržování kulturních tradic země původu (slavení různých svátků, způsob stravování apod.) či udržení si původních náboženských zvyklostí.

Posledním zmiňovaným znakem je **dvojí (či vícenásobné) občanství**, jež představuje pro koncept transnacionalismu důležitý prvek (i když do jisté míry spíše rázu symbolického), neboť může demonstrovat dvojí identitu jedinců. Občanství bylo dlouhou dobu považováno za znak národních států, představovalo sounáležitost k jednomu národu. Z pohledu migrace tento tradiční model předpokládá, že se imigranti vzdají svých vazeb na zemi původu a naturalizují se, tedy přijmou občanství země, do které přesídlili (Howard 2005 cit. dle Pospíšilová 2008).

²⁰ Např. výzkum E. Hamar a C. Szaló „Osm migrujících žen a jejich transnacionální sdílený svět“ z roku 2007 se opírá pouze o tyto charakteristiky.

²¹ Arménská diaspora ve světě (představující cca dvě třetiny všech Arménů) je známá svojí propojeností a angažovaností co se podobných aktivit týče.

Možnost udílení dvojího občanství představuje změnu úzce rezonující s myšlenkou deteritorializace národních států (viz výše) a napomáhá jedinci pohybovat se snadněji v transnacionálním prostoru. Mnoho emigračních zemí se dnes posouvá od tradičního chápání uzavřeného suverénního státu k neteritoriální formě státu. Dvojí občanství tedy transnacionalismus ulehčuje - pas umožňuje snadný přístup do různých geopolitických prostor. Navíc právě kvůli tomuto snadnému přístupu imigranti často lobují pro dvojí občanství, kterým chtějí vyjádřit vazby na více zemí.

Je třeba poznamenat, že udílení dvojího občanství je jen částí migrační politiky států, přestože se předpokládá, že celková migrační politika těch zemí, kde je dvojí občanství povolené, je liberálnější nežli těch, které je nepovolují. Česká republika dvojí občanství imigrantům až na výjimky neposkytuje; z evropských zemí, které jsou v tomto ohledu liberálnější, je možné jmenovat Francii, Velkou Británii, Itálii či Švédsko (Pospíšilová 2008).

Spíše než možnost či případný zájem o získání dvojího občanství však lze u migrantů v ČR sledovat *dvojjazyčnost*, tedy to, zda zde hovoří jazykem své rodné země a zároveň do jaké míry zvládají řeč přijímatelské společnosti. Také aktivní užívání obou těchto jazyků lze považovat za jednu z charakteristik transnacionálního chování.

Kapitola 3

Arménie v kontextu migrace

„Arménská republika a diaspora nejsou jen partneři a spojenci, jsou to 2 části historické Arménie. Arménská republika je více než suma všech arménských lidí - je to správce svobodného arménského ducha“

Arman Kirakosyan, náměstek ministra zahraničních věcí Arménie, na konferenci „Arménská genocida“ pořádané v ČR dne 4. dubna 2006 senátorem Jaromírem Štětinou

Obr. 3.1 - Mapa Republiky Arménie, arménsky: Hayastani Hanrapetut'yun

3.1 Stručný pohled do historie

Arménie tvoří společně s Gruzíí a Ázerbajdžánem region Jižního Kavkazu, nazývaný též Zakavkazsko. Má rozlohu 29 800 km², z níž převážnou část tvoří náhorní roviny s nadmořskou výškou 1500-1800 m.n.m. Na severu a východě je lemuje pohoří Malého Kavkazu, směrem na JV lze pak z hlavního města Jerevanu spatřit biblickou horu Ararat (5165 m), ležící na území Turecka těsně při hranicích s Arménií. Nejvyšší horou Arménie je hora Aragac (4095 m). V kulturních dějinách Arménů hrála významnou roli tři velká jezera: Urmia (na území dnešního Íránu), Van (východní Turecko) a Sevan (ležící v Arménii), na nichž se nachází proslulé stavby středověké arménské architektury. Nejdelší řekou je 1160 km dlouhý Araks.

Arménie má dnes něco málo přes 3 miliony obyvatel, z nichž přibližně 1,3 mil. žije v hlavním městě Jerevanu. Mezi další velká města patří Gyumri (silně zasažené zemětřesením v roce 1988) či Vanadzor. Ze základních demografických charakteristik lze uvést současné hodnoty naděje dožití: 73,7 let či úhrnné plodnosti: 1,74. Co se věkové struktury obyvatelstva

týče, tvoří děti do 15ti let 22 % populace, věková skupina 15-64 let představuje 66 % populace a lidé nad 65 let pak tvoří 12 % obyvatel Arménie²².

První státní útvary vznikaly na území dnešní Arménie již od starověku (říše Urartu) a od počátku byly terčem expanze sousedních mocných říší a nájezdníků (Asýrie, Persie, Římská říše, Byzanc, Arabové, Mongolové, Seldžukové). V roce 301 přijala Arménie jako první na světě křesťanství jako své oficiální náboženství. Ve 4. století si Arménii rozdělili Římané a Peršané, od 7. do 9. století ji ovládali Arabové. Arménský stát se obnovil v 9. století. Arméni vynikali jako obchodníci, zakládali kolonie po celé Přední Asii, ale i v Kyjevě a Novgorodě. Od 11. století ovládali zemi Seldžukovci, od 13. století Mongolové. V 17. století byla Arménie rozdělena mezi Turecko (připadla mu západní Arménie) a Persii (východní Arménie). Národní identitu jim v tomto období pomohla udržet jejich kultura, která žila převážně v zahraničí. Až začátkem 19. století, v r. 1828, připadla část východní Arménie spolu s východní Gruzii carskému Rusku (Šaginjan 2001).

Armény, žijící v Tureckem spravované západní Arménii, postihl tragický osud. V letech 1890-1922 byli systematicky vyvražďováni. Postup Turecka vůči emancipačním snahám Arménů koncem 19. století a za 1. světové války bývá označován za první genocidu moderních dějin a bývá uváděno, že při této genocidě přišlo o život zhruba 1,5 miliónu Arménů a další stá tisíce utekly před pronásledováním do Ruska a jiných zemí²³. Rozvíjela se fakticky již jen východní Arménie. Po ruské revoluci a neúspěšném pokusu o federaci zakavkazských států vznikl roku 1918 v ruské i turecké části Arménie nezávislý stát, který však nepřežil tureckou a komunistickou agresi (1920). Od roku 1922 byla ruská část Arménie součástí Zakavkazské federace v rámci SSSR, po jejím zrušení v roce 1936 byla vytvořena Arménská republika. V souvislosti s postupným rozkladem SSSR vyhlásila Arménie roku 1990 svou svrchovanost. O rok později pak i úplnou nezávislost.

V roce 1988 postihlo Arménii silné zemětřesení o síle 7,2 stupně Richterovy stupnice, v důsledku něhož zahynulo nejméně 25 000 lidí²⁴. Některé údaje však udávají až 200 000 (např. Ilustrovaná encyklopedie 1999). Od téhož roku byla navíc Arménie zapojena do ozbrojeného konfliktu v Náhorním Karabachu, arménské enklávě v sousedním Ázerbájdžánu. V květnu 1994 bylo uzavřeno příměří, přičemž oficiálně je Náhorní Karabach prozatím ve správě Arménie. Od roku 1994 nastoupila Arménie cestu ekonomické stability a hospodářského růstu. V roce 1995 se konaly svobodné volby a byla přijata nová ústava, která omezila rozsáhlé prezidentské pravomoci. V roce 1999 byl při zasedání parlamentu zavražděn premiér Arménie, což následně vedlo k částečné ekonomické i společenské krizi v zemi. V posledních deseti letech opět dochází k ekonomické stabilizaci a postupnému růstu životní úrovně obyvatel země.

²² Všechna data dostupná na: <http://esa.un.org/unpp/index.asp> [cit. 2009-04-04]

²³ Viz např. <http://www.jaromirstetina.cz/senat/konference/konference-armenska-genocida.html> [cit. 2009-04-18]

²⁴ http://www.ameria.am/downloads/Research_How%20to%20reverse%20emigration.pdf [cit. 2008-01-21]

3.2 Migrace z Arménie

Arménie patřila mezi oblasti s největším migračním potenciálem. Ačkoliv přesné statistiky sčítání lidu nejsou k dispozici, některé mezinárodní organizace odhadují, že za posledních 20 let z původního počtu asi 3,5 milionů²⁵ obyvatel jich až jeden milion opustil zemi. V roce 1988 zemi postihla přírodní katastrofa, následována celkovým ochromením průmyslu na počátku 90. let. S tím došlo nejen k obrovskému poklesu životní úrovně, ale také výraznému zhoršení podmínek bydlení (výpadky dodávek energie, plynu a vody do domácností), měnové reformě, která zcela znehodnotila úspory obyvatel, blokáde země a válečnému konfliktu s Ázerbajdžánem. Pokud jde o ochromení průmyslu a pokles životní úrovně, docházelo k němu z několika příčin. Mezi nimi lze kromě již zmíněného zemětřesení (jeho následky nebyly doposud eliminovány) označit také stávky v období politického boje Arménů za nezávislost (Karabašské hnutí, politická organizace Krunk), výrobní provázanost mezi bývalými republikami a obtížnou uplatnitelnost zastaralých výrobků na světových trzích po rozpadu výrobně odběratelské soustavy RVHP. Emigrace z důvodu národnostních konfliktů se týkala spíše arménské menšiny v Ázerbajdžánu, neboť na území samotné Arménie se až na malé výjimky nebojovalo. Příslušníci této menšiny, kteří se cítili v ohrožení, migrovali především do Arménie a v některých případech a až po určité době do dalších zemí (Rusko, USA, západní Evropa). Hlavní migrační vlny Arménů směřovaly do Ruska, USA, západoevropských zemí (Francie, Německo, Nizozemí), Kanady a Austrálie. S výjimkou Austrálie se zároveň jedná o země, kde se již dříve usazovaly komunity arménských přistěhovalců (v některých zemích sahá tradice arménského osídlení do 11. a 12. století, ale i hlouběji do historie). Ze zemí bývalého východního bloku přichází Arméni na začátku 90. let především do Polska, v jisté míře také do České republiky, Maďarska a na Slovensko. I v Rumunsku a Bulharsku lze předpokládat určitý příliv s ohledem na již dříve existující osídlení (Maroušek 2001).

Shrňme-li výše uvedené, můžeme v duchu G. Pogossiana (2000) rozlišit tři hlavní novodobé migrační vlny: první migrační vlna následovala po katastrofálním zemětřesení v roce 1988, kdy bylo okolo 250 tisíc lidí vysídleno do jiných, zemětřesením nezasážených, částí Arménie či Sovětského svazu, a zhruba sedmdesát tisíc lidí se uchýlilo jinam. Statisíce uprchlíků utekly z Náhorního Karabachu a Ázerbajdžánu do Arménie a do Ruska, USA a Evropy po vypuknutí ozbrojeného konfliktu v roce 1989, což označuje Pogossian jako druhou migrační vlnu. Třetí migrační vlna započala v období drsné zimy na přelomu roku 1990 a 1991, kdy byla Arménie v blokáde, lidé trpěli nedostatkem elektrické i tepelné energie, vody a země se celkově ocitla v tvrdé ekonomické krizi (Pogossian 2000 cit. dle Klvaňová 2008). Počet arménských migrantů v tomto období je odhadován na 475 000²⁶.

Tehdejší arménský prezident R. Kočarjan ve svém proslovu roku 1999 uvedl, že „*emigrace je nejsmutnějším jevem našeho života*“ (Šaginjan 2001:167).

²⁵ Viz např. <http://www.un.org/esa/population/unpop.htm> [cit. 2009-04-04]

²⁶ Viz http://www.ameria.am/downloads/Research_How%20to%20reverse%20emigration.pdf [cit. 2008-01-21]

3.2.1 Důvody vedoucí k migraci

Šaginjan (2001) uvádí jako hlavní důvody odchodu Arménů ze země v posledních dvou desetiletích nefunkční zákonodárství, nezaměstnanost a nízkou životní úroveň.

Migranti samotní, na základě výzkumu, který byl realizován v r. 2001²⁷ v rámci populace arménských migrantů²⁸, pak uvádějí jako hlavní důvod k emigraci ze země nedostatek pracovních příležitostí a nemožnost vydělat v zemi dostatek financí, jež by zajistily požadovaný životní standard (celkem 87 % respondentů). Mezi další příčiny odchodu ze země pak patří např. nedostatek příležitostí pro rozvoj, jak ukazuje i následující tabulka.

Tab. 3.1 - Důvody emigrace obyvatel Arménie na základě výzkumu z r. 2001

Příčina migrace	Věk			Pohlaví	
	18-19	20-49	50+	muži	ženy
Nedostatek pracovních příležitostí (obecně)	11,1	55,6	53,3	58,0	34,3
Specificky nedostatek kvalifikovaných pracovních pozic	-	5,0	5,9	5,4	3,0
Prostředí neumožňující vydělat v zemi dostatek financí, jež by zajistily požadovaný životní standard	3,3	30,1	26,3	29,6	29,1
Nestabilní prostředí po stránce sociální, morální a psychologické	-	1,0	3,3	1,1	3,0
Geopolitická nestabilní situace	1,1	0,6	-	0,2	3,0
Nedostatek příležitostí pro rozvoj	33,3	5,2	4,2	3,5	20,1
Obtíže při podnikání	-	1,0	3,0	1,4	-
Jiné	51,2	1,5	4,0	0,8	7,5
Celkem	100	100	100	100	100

Zdroj: výzkum v oblasti migrace, realizovaný NSS, Arménie (National Statistical Service of the Republic of Armenia)

Zajímavé je též uvést některé *charakteristiky migrantů*, jak byly zjištěny ve výše zmíněném výzkumu. Muži představují 66,4 % všech migrantů, ženy tvoří se zastoupením 33,6 % přibližně třetinu migrující arménské populace. Co se týče věkové struktury, liší se data za jednotlivá pohlaví: muži mají poměrně stejné zastoupení migrantů ve věkových skupinách 0-19 let, 20-49 let a 50let a více, vždy po jedné třetině s tím, že v nejnižší jmenované věkové skupině je něco více než třetina respondentů a ve věkové skupině 50+ naopak třetiny nedosahují. U žen je jednoznačně největší zastoupení migrantek ve věku 20-49 let (cca 60 %), přes 22 % žen migruje ve věku nižším než 20 let, zbytek (tedy cca 18 %) arménských žen, jež se rozhodly pro odchod ze země, je starší 50ti let. Přibližně tři čtvrtiny migrantů jsou v ekonomicky aktivním věku (tedy 18-65 let), zhruba pětina respondentů nedosáhla ještě hranice 18ti let a tedy jen asi 5 % migrantů tvoří lidé starší 65ti let.

Vzdělanostní úroveň migrantů je o něco málo vyšší než je arménský průměr. Zatímco cca 34 % migrantů má vysokoškolské vzdělání, v Arménii jako takové na vysokoškolský diplom dosáhne v průměru 29 % obyvatel.

²⁷ http://www.ameria.am/downloads/Research_How%20to%20reverse%20emigration.pdf

[cit. 2008-01-21]

²⁸ Bylo dotazováno celkem 5581 osob opouštějících zemi a 4508 jedinců navracejících se do Arménie.

Co se typu pobytu v zahraničí týče z hlediska jeho dlouhodobosti, pak lze říci, že zhruba polovina migrantů, jež míří do Ruska a na Ukrajinu²⁹, odchází dočasně za prací (převážně se jedná o muže, jež krátkodobě vycestují za nepříliš kvalifikovanou prací, aby podpořili rodinu, která zůstává v Arménii). Lidé, kteří emigrují do Evropy či USA pak většinou odcházejí ze země s tím, že v hostitelské zemi naleznou nový domov a do Arménie se již nevrátí. Většinou takto odchází celá rodina. Výjimku tvoří zejména ženy, které jdou dočasně na západ za výdělkem peněz nekvalifikovanou prací jako je hlídání dětí, práce v hotelích, úklid domácnosti apod. Značná část migrantů do Evropy nemá v přijímatelské zemi legální statut a podstupuje riziko vyhoštění. Ve Spojených státech je tomu podle výsledků zmiňovaného výzkumu jinak s ohledem na tradičně liberálnější imigrační politiku.

Vrátíme-li se zpět k důvodům, jež vedly (či stále vedou) Armény k emigraci, můžeme výčet doplnit ještě o výsledky výzkumů, realizovaných dosud v ČR, jež motivy a strategie migrantů akcentovaly, zejm. výzkum J. Marouška z r. 2000. Arméni v České republice nejčastěji jako důvody k odchodu ze země uváděli důvody ekonomicko-sociální. Dále pak ve výpovědích často figurovaly rodinné důvody migrace, většinou odchod dětí s rodiči a partnera s partnerem. V těchto případech se jedná o synchronní emigraci několika členů rodiny. Jako třetí a čtvrtý nejčastější důvod uvedli respondenti odvod do armády během všeobecné mobilizace a politické pronásledování. Dalším, i když pouze marginálním, uváděným důvodem migrace pak bylo znechucení z politického vývoje a politické atmosféry v Arménii.

Společně s důvody, jež vedou obyvatele Arménie k odchodu, lze pro doplnění uvést i pohled Evropské komise, jež v akčním plánu pro Arménii z r. 2005³⁰ vytyčila následující problémy, s nimiž se Arménie potýká, a jež si zaslouží pozornost Evropy ve smyslu podpory iniciativ, které by vedly ke zlepšení situace³¹:

- nedostatek opatření na prevenci nelegální migrace (mj. prostřednictvím informování o rizicích nelegální migrace),
- absence podnětů, jež by vedly imigranty k návratu do země či zabránily potenciálním emigrantům k odchodu z Arménie,
- nedostatečná legislativa věnující se otázkám návratu a absence vládního re-integračního programu,
- nepostačující míra spolupráce různých subjektů (vládních či nevládních) na poli migrace,
- špatná dostupnost dat popisujících toky migrantů, jež se mj. po rozšíření Schengenského prostoru mění,
- nízká iniciativa vlády motivovat arménskou diasporu ve světě k návratu či finanční podpoře rozvoje země.

²⁹ Např. v roce 2002 odešlo do Ruska či na Ukrajinu přes 80 % všech migrantů, viz http://hdr.undp.org/docs/network/hdr_net/Armenia%20Remittance%20Report.pdf [cit. 2009-03-05]

³⁰ http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/armenia_enp_ap_final_en.pdf [cit. 2008-11-24]

³¹ Uvedeny jsou zejména problémy související s řízením migračních toků.

3.3 Arméni ve světě

Arménské komunity se formovaly v průběhu staletí v různých částech světa. Jak již bylo řečeno dříve, sahá historie arménských diaspor až do 4. století n.l. a v dnešní době tvoří arménskou diasporu přibližně 60 komunit v různých zemích světa. Velké množství diaspor vzniklo po první světové válce na Blízkém východě, v Íránu, ve Francii a v jiných západoevropských zemích, v Jižní Americe a v USA. Příčinou vytvoření těchto diaspor byla genocida spáchaná vůči Arménům v Osmanské říši v roce 1915. Jednalo se tak o kolonie tzv. západních Arménů, které žily svým národním životem, měly národní instituce, politické strany, centra vzdělanosti, divadla a kostely. Došlo tak k početnému obohacení a navrstvení již tak početných diaspor v USA, Kalifornie - hlavně Los Angeles, rozšířily se také francouzské diaspor - především diaspora v Lyonu, diaspor v Holandsku, Belgii, Německu. Stojí za povšimnutí, že nové vlny nesměřovaly do diaspor v Libanonu, Íránu apod. Další významnou cílovou zemí se stalo Rusko, kam směřovala po USA snad největší masa vystěhovalců. Tato země sehrála rozhodující úlohu v počátcích třetí migrační vlny. To mohlo mýt hned několik příčin, mezi než patří jednak historické vazby, znalost této země a tudíž relativně snadná orientace v ní, znalost ruského jazyka (zcela odpadá jazyková bariéra) a snadná legalizace pobytu, respektive získání ruského občanství. Bez ohledu na příčiny migrací po roku 1993 patřilo Rusko vždy k zemím s nejpočetnější arménskou diasporou (Maroušek 2001). Některé studie mluví o příchodu až 600 000 arménských migrantů do Ruska za posledních 20 let³². Je však třeba podotknout, že tento údaj v sobě zahrnuje i dočasnou pracovní migraci.

To, že Rusko v souvislosti s pracovní migrací jasně dominuje jako cílová země, dokazuje i následující tabulka, jež na základě výzkumu, realizovaného v r. 2002 Národním statistickým úřadem v Arménii, ilustruje, jaké jsou nejčastější cílové země arménských migrantů za prací.

Tab. 3.2 - Cílové země pracovních migrantů z Arménie, duben - červen 2002

Rusko	Gruzie ^A	Ukrajina	USA	Turecko	Írán	Bělorusko	Ostatní země ^B
1718	174	111	36	33	26	21	89
78 %	8 %	5 %	2 %	1 %	1 %	1 %	4 %

A: migranti do Gruzie bývají pro krátkodobý charakter migrace označováni jako tzv. „suitcase traders“ neboli „chelniki“ v ruštině

B: Řecko, Francie, Uzbekistán, Turkmenistán, Kanada, Španělsko, Velká Británie, Polsko, Kazachstán, ČR, Indie, Itálie, Bulharsko, Německo, Švédsko, Belgie aj.

Zdroj: NSS, Arménie (National Statistical Service of the Republic of Armenia)
„Survey of Arriving and Departing Passengers in April-June 2002“³³

Největší arménské komunity tedy nalezneme v USA (zejm. v Kalifornii) a v Rusku, dále žije velice početná skupina Arménů v Gruzii, Francii, Íránu a na Blízkém východě, jak ilustruje i následující tabulka. Je však nutné upozornit na fakt, že tyto údaje jsou pouze velice orientační

³² http://www.ameria.am/downloads/Research_How%20to%20reverse%20emigration.pdf

[cit. 2008-01-21]

³³ tamtéž

a zahrnují jen diaspory čítající více než 50 tisíc Arménů. Údaje jsou z r. 1990, tedy z období před třetí migrační vlnou. Tabulka má za cíl spíše poukázat na tradiční cílové země, do kterých vedly kroky arménských migrantů.

Tab. 3.3 - Počet Arménů ve světě (přibližné údaje z r. 1990)

Země	Počet Arménů
Arménie	3 500 tis.
USA	1 000 tis.
Rusko	500 tis.
Gruzie	500 tis.
Francie	450 tis.
Turecko	100 tis.
Írán	160 tis.
Sýrie	82 tis.
Libanon	82 tis.
Argentina	80 tis.

Zdroj: Šaginjan 2001

Co se arménských komunit ve východní Evropě týče, patří mezi tradiční diaspory v Rumunsku a Bulharsku, ale i v Řecku. Také Polsko je zemí s jednou z nejstarších arménských diaspor (již od 14.století), přestože největší vlna migrantů směřovala do Polska v posledních třiceti letech. Arménské komunity v těchto východoevropských zemích čítají několik desítek tisíc obyvatel.

V poslední vlně odchodu Arménů z vlasti (tj. v 90. letech 20. století) se vytvořily mimo jiné i podmínky pro formování arménské diaspory v ČR.

3.3.1 Charakteristické rysy arménské diaspory

Arménská diaspora tak, jak ji chápou Arméni, je spojována s určitými představami, tj. musí splňovat několik objektivních podmínek a předpokladů a má některé specifické funkce. Jak uvádí ve své studii z r. 2001 armenista J. Maroušek, vyznačuje se tradiční arménská diaspora čtyřmi základními charakteristickými rysy:

Prvním z nich je arménský kostel. Nezáleží přitom, jestli je to kostel západního nebo východního směru arménské církve³⁴. Církev sehrála v dějinách Arménie a arménských diaspor nesmírně významnou roli a podle Björklunda (2003) jsou církevní činitelé Arménské apoštolské církve, kteří se pohybují v arménském transnacionálním prostoru, jakýmsi ztělesněním diasporické identity (Klvaňová 2006).

Druhým pilířem je škola, která plní funkci nejen výchovné instituce, ale i místa, kde se mohou lidé setkat, upevňovat pocit soudržnosti a udržovat vzájemné kontakty. Z výchovného hlediska má arménská škola, která je v tradičních diasporách běžnou praxí, za úkol naučit děti

³⁴ V arménských diasporách vždy existovala jak církev západního, tak východního směru. Západní směr Arménské apoštolské církve s katolikosátem v Antliasu na předměstí Bejrutu a východní směr Arménské apoštolské církve, jehož hlavním církevním představitelem je arménský katolikos v Ečmiadzinu na území dnešní Arménie asi 20km JZ od Jerevanu. Sbližovací proces obou církví by však měl vést k vytvoření jednotné Arménské apoštolské církve s centrem v arménském Ečmiadzinu (Maroušek 2001).

psát a číst arménsky, seznámit je alespoň rámcově s arménskou literaturou, historií a národními tradicemi. Cílem arménské diasporní školy je rovněž zachovat v rodině spisovnou úroveň arménského jazyka, neboť rodina sama toho není schopna.

Třetím typickým rysem tradičních diaspor je menšinový tisk, který Armény informuje o událostech v zemi, kde se diaspora nachází, případně i o zákonech týkajících se národnostních menšin nebo pobytu cizinců v dané zemi, přináší informace o událostech v Arménii, případně informace o událostech a životě v jiných arménských diasporách. V dnešní době bývá tisk přirozeně nahrazen či doplněn o internetové portály, jež jsou široce přístupné veřejnosti a propojují tak jednotlivé komunity navzájem.

Čtvrtým a současně pro Armény žijící v diaspoře velice typickým rysem je vytváření národních diasporních spolků či klubů, kde se lidé pravidelně setkávají. Pro plnohodnotnou existenci diaspory tak, jak ji vnímají sami Arméni, je třeba, aby byly naplněny všechny tyto čtyři podmínky.

Důležitým pojítkem arménských diasporických komunit je podle Pattie (1999) také rodina. Vztahy dané společným rodinným původem či sňatkem zůstávají přes mnohé změny velmi silné a je jim stále přičítán velký význam. Rodina představuje pouto jak uvnitř jednotlivých komunit, tak i mezi nimi navzájem.

3.4 Migrace Arménů do České republiky

Česká republika neměla jako cílová země pro většinu arménské emigrace nijak významné postavení. První migranti přicházeli do ČR (až na malé výjimky) až počátkem devadesátých let, kdy se jednak Česká republika sama začala obecně migrantům více otevírat (viz níže) a kdy zároveň sílila migrační vlna z Arménie z důvodů převážně ekonomických (viz třetí migrační vlna - Arménie byla v blokádě, lidé trpěli nedostatkem elektrické i tepelné energie, vody a země se celkově ocitla v tvrdé ekonomické krizi).

Nejvíce Arménů přicestovalo do Česka mezi lety 1992 a 1994 a v letech 2000 až 2002, jak dokazuje i následující tabulka, znázorňující počet Arménů, jež požádali v ČR mezi lety 1990-2007 o azyl. Tyto údaje jsou opět pouze orientační, neboť tyto statistiky neudávají, kolik Arménů přijelo do Česka s jiným druhem povolení k pobytu, případně bez dokumentů. Je rovněž nutné si uvědomit, že značná část Arménů také v České republice nezůstala a pokračovala ve své cestě dále na západ. Jde tedy spíše o nastínění rozsahu migrace a trendů během sledovaného období.

Tab. 3.4 - Počet žadatelů o azyl z Arménie a jim udělených azylů v ČR v letech 1990-2007

Rok	Počet podaných žádostí	Počet udělených azylů
1990	-	-
1991	4	-
1992	163	7
1993	733	32
1994	160	36
1995	60	8
1996	55	22
1997	42	4
1998	78	-
1999	34	3
2000	274	16
2001	1018	1
2002	454	6
2003	49	26
2004	73	9
2005	53	19
2006	51	7
2007	37	6
Celkem	3338	202

Zdroj: nepublikované statistiky MV ČR

Mezi lety 1990-2007 podalo žádost o azyl v České republice přes 3300 Arménů, z čehož kladného vyřízení žádosti se dostalo něco málo přes 6 % z nich. Terénní šetření z roku 2001 J. Marouška ukazuje, že většina Arménů k nám přicházela přímo ze své vlasti, někteří však přes Německo či Polsko poté, co jim tam byla zamítnuta žádost o azyl nebo nebylo prodlouženo povolení k pobytu. Pouze malá část Arménů pobývala před příchodem do ČR dlouhodobě v jiné zemi, ať již v Evropě či Rusku.

Při snaze vyčíslit počet Arménů, kteří na našem území žijí dnes, nám napomůže tabulka 3.5, ukazující počet Arménů, jež mají v Česku povolení k pobytu, ať již pobytu trvalému, dlouhodobému nebo pouze přechodnému. Tyto statistiky mi byly dostupné pouze za období let 2000-2005, nicméně dá se předpokládat, že nastíněný trend se v posledních třech letech nijak významně nezměnil.

Tab. 3.5 - Arméni s povolením k trvalému, dlouhodobému / přechodnému pobytu v ČR (stav ke 31.12.)

Pobyt	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Trvalý pobyt	569	587	593	628	770	906
Dlouhodobý / přechodný pobyt / vízum nad 90 dnů	512	459	412	384	394	362
Celkem	1081	1046	1005	1012	1164	1268

Zdroj: Horáková 2006

Jak ukazuje tabulka, bylo v posledním sledovaném roce (2005) ke 31.12. na území ČR registrováno 906 Arménů k trvalému pobytu a 362 Arménů pak k dlouhodobému přechodnému

pobytu, tj. vlastnili vízum nad 90 dnů. Opět je na místě podotknout, že tato statistika nezahrnuje všechny Armény, neboť ne všichni z nich požádali o povolení k pobytu. Odhaduje se, že na zemí České republiky žije v současné době okolo 1500 Arménů, z nichž největší skupinu tvoří Arméni v Praze (resp. Středočeském kraji), dále jsou pak soustředěni ve větších městech jako je Brno či Ústí nad Labem (IOM 2004), kde je jednak více pracovních příležitostí, ale hlavně také lepší podmínky pro podnikání.

3.4.1 Arméni v Česku v kontextu celé komunity imigrantů

Situace České republiky se z hlediska migrace po pádu komunismu výrazně změnila. Otevřely se hranice, čímž se po 40ti letech uvolnil prostor pro migraci nejrůznějších směrů. Česko se nejdříve stalo zemí spíše tranzitní a postupně i zemí imigrační. (Drbohlav 1999). Po desetiletích tak skončila éra izolace, kdy Česko kromě specifických migrantů ze spřátelených zemí socialistického bloku nepoznalo fenomény mezinárodní migrace, imigrace a adaptace cizinců do své společnosti. Demokratizace i liberalizace ekonomických a politických poměrů s sebou přirozeně přinesla i relativně volný pohyb osob.

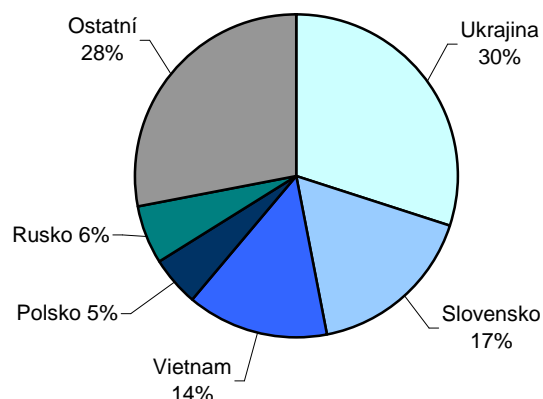
V poměrně krátké době - zejména v první polovině 90. let, kdy byla migrační legislativa a praxe extrémně liberální a ekonomické vnitřní poměry nahrávaly imigraci, se do země především za prací přistěhovalo mnoho cizinců (IOM 2004). Česká republika se tak v 90. letech proměnila ze země převážně zdrojové, kterou byla do r. 1989³⁵, na zemi tranzitní či cílovou a stala se v oblasti migrace součástí tzv. nárazníkové zóny oddělující západní Evropu od východní části euroasijského kontinentu (Uherek 2003).

Pro ilustraci lze uvést podíl cizinců s povolením k pobytu na obyvatelstvu ČR. V r. 1993 činil tento podíl 0,75 %, v r. 2005 pak již 2,71 % (Horáková 2006). V číslech se tedy jedná o komunitu čítající v současné době přes 300 000 jedinců³⁶. D. Drbohlav (IOM 2004) uvádí pro rok 2003 počet cca 0,5 milionu cizinců na našem území s tím, že v tomto odhadu zohlednil kromě oficiálně registrovaných jedinců s povolením k pobytu také nelegální migranty (vyjma migrantů tranzitních). Co se rozložení cizinců v rámci regionů ČR týče, nejvíce z nich je jednoznačně usazeno na území Prahy, resp. Středočeského kraje, na západě ČR a ve vybraných příhraničních oblastech (např. Cizinci v regionech ČR).

Největší zastoupení mají v České republice Slováci, Ukrajinci a Vietnamci, jež dohromady představují 61 % všech cizinců u nás. Dalšími dvěma nejpočetnějšími menšinami jsou s cca 5 % Poláci a Rusové. Jak ale z grafu níže vidíme, vyskytuje se v Česku i řada menších národnostních skupin (z nichž lze jmenovat např. Kazachy, Moldavany či Rumuny), jež dohromady tvoří 28 % cizinců.

³⁵ Odhaduje se, že v letech 1948-1989 emigrovalo z ČR okolo 500 000 osob (Brouček 1998 cit. dle Uherek 2003).

³⁶ Ke 31.12.2006 bylo v ČR evidováno 321 456 cizinců k dlouhodobému nebo trvalému pobytu nad 90 dní (ČSÚ 2007).

Obr. 3.2 - Nejpočetnější skupiny cizinců v ČR podle státního občanství, k 31.12.2008

zdroj: ČSÚ 2008, http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/ciz_pocet_cizincu [cit. 2009-05-01]

Z předchozích kapitol již víme, že arménská diaspora v České republice oficiálně čítá přibližně 1500 osob. V porovnání s ostatními zahraničními menšinami se tedy jedná o malou komunitu, v procentuálním vyjádření by podíl Arménů v rámci celé cizinecké komunity v Česku činil 0,43 %³⁷.

V posledních několika letech zájem o problematiku migrace vč. toho, do jaké míry jsou cizinci v České republice integrováni do „naší“ majoritní společnosti, značně vzrostl (Uherek, Černík 2004). Vzniká celá řada analýz, jež se touto problematikou zabývají a jež mnohdy poukazují i na problémy, které v oblasti migrace a integrace cizinců vznikají, a navrhuje možnosti jejich řešení. Tyto studie jsou vypracovávány různými subjekty od ministerstev počínaje (např. MV ČR³⁸, MPSV ČR³⁹) přes výzkumná pracoviště státního i nestátního charakteru (ústavy Akademie věd ČR⁴⁰, vysokoškolská pracoviště⁴¹ a další) až po mezinárodní i české nevládní organizace konče (např. Mezinárodní organizace pro migraci (IOM)⁴², Multikulturní centrum Praha⁴³ či Poradna pro občanství, občanská a lidská práva⁴⁴). Tento výčet není ani zdaleka úplný, pouze demonstruje to, že tematika cizinců žijících v České republice již není tabu.

Na druhé straně je třeba zdůraznit, že rychle se měnící situace vyžaduje trvalý monitoring a diskutování postojů a přístupů jednotlivých složek společnosti a tudíž i stálou faktografickou i tématickou aktualizaci vědeckých a výzkumných poznatků (Uherek, Černík 2004).

³⁷ Obdobný výpočet jako v obr. 3.2 (tj. podíl osob určitého státního občanství ku celkovému počtu cizinců registrovaných ke 31.12.2008 v ČR k pobytu).

³⁸ Např. *Číňané v České republice 1992-2002* (Moore 2002).

³⁹ Např. *Vietnamští občané v ČR* (Kocourek 2004).

⁴⁰ Např. *Cizinecká politika vybraných zemí Evropské unie* (Kabeleová et. al 2003).

⁴¹ VŠ jsou často řešiteli různých grantů; kromě toho vzniká řada diplomových prací, jež se problematikou cizineckých komunit v ČR a jejich začlenění do české společnosti zabývají.

⁴² Např. *Integrace cizinců v ČR* (IOM 2004).

⁴³ Např. provozuje populárněvědecký internetový portál „migraceonline.cz“.

⁴⁴ Např. Právní komparativní studie programu migrace (Právní komparativní studie 2003).

Ve výše zmíněných studiích i analýzách, zaměřených na cizinecké komunity v ČR, nejčastěji figurují tři početně nejsilnější zastoupené skupiny migrantů, jež si přirozeně zaslouží i největší pozornost. *Slovenská* komunita je zejména díky jazykové i kulturní podobnosti a historickým vazbám obou zemí (tj. Česka a Slovenska) značně integrována, resp. asimilována⁴⁵ do české společnosti. *Ukrajinská* menšina i rychle se rozrůstající vietnamská komunita jsou zajímavé především z hlediska pracovní migrace a to jak legální tak ilegální. Z pohledu migračních resp. adaptačních modelů lze na základě výsledků výzkumu IOM (2004) říci, že ukrajinská komunita je v Česku usazena jen napůl - často se jedná o dočasné migranty, kteří se nestěhují s celou rodinou, ale s úmyslem přijít do České republiky jen na omezenou dobu za účelem výdělků peněz. Komunita *Vietnamců* je pak specifická svoji izolovaností - tvoří poměrně ucelený celek, který se nijak výrazně neprolíná s majoritní společností. Postupná změna pravděpodobně nastane až poté, co nová generace Vietnamců, narozená již v Česku, začne chodit do školy a přirozeně se tak mísit s českými dětmi. Své místo má ve studiích cizineckých komunit v ČR i *romské etnikum* - nejedná se sice o občany jiné země, ale jedná se o početně velkou skupinu lidí, jejíž problematiky proces začlenění do české společnosti je často diskutován.

Arménští emigranti zaujímají v rámci těchto studií spíše skromnější pozici. Z dostupných materiálů (jež jsem reflektovala při psaní následující kapitoly a zejména při přípravě empirické části práce) lze zmínit studii Jaroslava Marouška „Integrace Arménů do české společnosti“, vypracovanou v r. 2000 na základě zakázky MV ČR a diplomovou práci Radky Klvaňové „Motivy a strategie migrace Arménů žijících v Brně“ (2006). Arménská diaspora byla rovněž sledována v rámci již zmíněného výzkumu IOM „Integrace cizinců v ČR“, 2004.

3.4.2 Charakteristické rysy arménské komunity v ČR

Jak již bylo dříve několikrát zmíněno, tvoří podle oficiálních statistik arménskou komunitu v Česku přibližně 1500 jedinců, z čehož asi 400 z nich žije v Praze a okolí, přes 300 Arménů se usídlilo v Brně a další jsou rozptýleni zejména v Ústeckém kraji a na Vysočině. V Ústí nad Labem konkrétně žije asi 10-12 arménských rodin.

Tato podkapitola má za cíl přiblížit, jak „u nás“ Arméni žijí, čím se živí, jak jsou vzájemně provázáni a organizováni. Vycházím při tom z výzkumných zpráv uvedených výše a v neposlední řadě i z výzkumu vlastního. Představuji zde spíše souhrnné informace, které jsou dále rozvíjeny ve výstupech empirického šetření.

Převážnou část domácností tvoří dnes u Arménů nukleární **rodina**, přičemž mívají relativně málo dětí, v průměru 1-2⁴⁶. Pro arménskou rodinu jsou typické silné rodinné vazby a vzájemná podpora. Oproti české majoritní společnosti mají Arméni tendenci udržovat také živé sousedské vztahy, často se navštěvovat a sdílet společný prostor. Arméni rovněž udržují aktivní vazby na ostatní krajany a jsou dobře informováni o dění mezi rodinami navzájem. V Praze ani Brně, kde jsou jejich komunity největší, se však rozhodně neznají všichni mezi sebou.

Míra interakce arménské menšiny s majoritní společností závisí na věku a na povaze zaměstnání. Děti a studenti vysokých škol jsou již značně integrováni do české společnosti

⁴⁵ Definování termínů asimilace, integrace apod. viz výše v kap. 2.4

⁴⁶ Což odpovídá národnímu průměru, neboť úhrnná plodnost se i v Arménii pohybuje na úrovni 1,7. Viz např. <http://esa.un.org/unpp/index.asp> [cit. 2009-04-04]

a jejich interakce s majoritou je mnohem vyšší než u Arménů, provozujících zde např. nějakou živnost či pobývajících v domácnosti.

Arméni byli a jsou tradičně považováni za úspěšné obchodníky; forma drobného *podnikání*, nebo řemeslné výroby (oprava obuvi, šití na zakázku, oprava nábytku, kamenictví, truhlářství, ševcovství apod.) byla tradičně užívanou formou masových vrstev Arménů žijících v diaspoře. Nejinak je tomu i v diasporické komunitě v Česku, resp. zejména v Praze a Brně, kde je prostředí k podnikání nejpříznivější⁴⁷. V Brně se klasicky objevují živnostníci prodávající ovoce a zeleninu, v Praze lze jmenovat opravnu koženého zboží, majitele galerie či dokonce malířku. Přirozeně zdaleka ne všichni Arméni v Čechách jsou podnikatelé, objevují se mezi nimi také zaměstnanci různých firem či mezinárodních organizací a někteří z nich zastávají i méně kvalifikované pozice.

Co se dalších a pro arménskou diasporu typických znaků týče, je na místě zmínit časopisy, jež komunita v ČR vydává nebo v minulosti vydávala. Od r. 1999 vychází v arménštině *časopis Orer*, jež přináší reportáže z arménských diaspor (např. v Turecku, Francie), kulturních a politických událostech v Arménii, legálním pobytu cizinců v ČR a usiluje rovněž o to seznámit čtenáře s evropskými kulturními hodnotami a srovnávat je s arménskými. Orer vychází údajně dodnes, minimálně dvakrát do roka a v rozsahu asi 30 stran. Je distribuován na základě předplatného, není ve volném prodeji. Tento časopis byl časem (v r. 2002) doplněn o dvojjazyčný česko-arménský *magazín Nairi*, jež vycházel do r. 2007. Jednalo se o kulturně-společenský magazín, kde se kromě aktuálního vývoje v zemi či medailonků o slavných osobnostech arménského původu objevovaly i recepty na arménské speciality nebo v pravidelné rubrice dokonce vtipy rádia Jerevan. Nairi vycházel za finanční podpory Ministerstva kultury několikrát do roka s tím, že jedno číslo mělo přibližně 10-15 stránek. Odběratelé magazínu jej měli k dispozici bezplatně, svého času byl rovněž distribuován do Polska a Rakouska. Redaktorka časopisu Marine Sarkisjan by chtěla vydávání časopisu Nairi v dohledné době obnovit (alespoň v elektronické podobě), přičemž výsledek těchto snah bude pravděpodobně vycházet z jejich možností časových i finančních.

Magazín Nairi vydávala *organizace Arménský dům*, jež svého času pořádala různé společenské a kulturní akce (promítání filmů aj.). Postupem času se její činnost omezila na vydávání Nairi a v dnešní době má význam spíše symbolický, neboť hlavní iniciátor a vedoucí člen organizace Arménský dům Eduard Sarkisjan se před několika lety vrátil pracovně zpět do Arménie. Nicméně část Arménů (alespoň v Praze) má o této organizaci stále povědomí.

V roce 1995 zde byla lektorem arménštiny na FF UK a podnikatelem Sergejem Grigorjanem založena *Česko-arménská společnost* s cílem podpořit kulturní seberealizaci formující se diasporu. Její snahy však nebyly příliš úspěšné a postupem času tato aktivita téměř zanikla. Podle slov některých Arménů pronikly navíc do této společnosti nekalé (až kriminální) prvky,

⁴⁷ J. Maroušek (2001) uvádí, že v mnoha případech, vzhledem k liberálnímu postoji České republiky v otázce provozování živnosti cizincem, je živnostenský list pro respondenty nejen povolením podnikat, ale také možností jak legalizovat svůj pobyt na území ČR, což může rovněž odůvodnit velký počet živnostníků z řad arménských migrantů v Česku.

týkající se nečistého využití finančních prostředků, což bohužel přispělo k tomu, že Arméni zde v Česku obecně nemají k obdobným iniciativám až tak velkou důvěru.

Velice pozitivně je však vnímána bezplatná *sobotní škola pro arménské děti* v budově Karlovy univerzity v Celetné ulici, jejímž primárním cílem je udržet aktivní znalost arménského jazyka a základních reálií. Pravidelně sem údajně dochází děti ve věku cca 7-15 let a kromě výuky arménštiny probírají zejména dějiny Arménie.

Arménský kostel v České republice není. Nicméně působí zde otec Barseh, farář, jenž o výstavbu kostela (ať již v Brně či Praze) usiluje, ale v rámci komunity se dosud nepodařilo nasbírat dost finančních prostředků na to, aby kostel mohl být vystavěn. Podle slov otce Barseha je otázka výstavby arménského kostela v Česku, jež by bezesporu velkou měrou přispěla k větší integritě arménské komunity, odvislá rovněž od toho, zda se podaří Arménskou apoštolskou církev v ČR oficiálně zaregistrovat. Otec Barseh je aktivním členem arménské menšiny v Česku. Je pojítkem arménských věřících a mnohdy také důležitým článkem při šíření informací o plánovaných aktivitách (např. v úvodu zmíněné vzpomínkové akci k připomenutí výročí zemětřesení v Arménii).

Společný prostor pro *sdílení informací* ohledně pobytu v ČR, pracovní migrace, diskusního fóra apod. poskytuje Arménům rovněž iniciativa několika českých neziskových organizací⁴⁸, zaštitěná Mezinárodní organizací pro migraci (IOM), spočívající ve vytvoření webových stránek www.domavcr.cz, vedených kromě českého, anglického, a ruského, vietnamského ukrajinského jazyka rovněž v arménštině. Je však otázkou, do jaké míry ji právě Arméni využívají.

Internet a nově i facebook jsou hojně využívanými prostředky, jak být s ostatními Armény v kontaktu. Lze zmínit např. internetový portál www.odnoklassniki.ru (одноклассники.ru) nebo stránky na facebooku „Pojďme mluvit arménsky“. Oba zmíněné informační kanály neslouží čistě pro českou komunitu - je to prostor pro sdílení informací v rámci celosvětové diaspory. Podobných příkladů bychom našli celou řadu; toto je pouze ukázka toho, co zmiňovali někteří Arméni v průběhu rozhovorů.

Arménská komunita v Česku se (alespoň na základě informací mně dostupných) nepovažuje za typickou arménskou komunitu. Říkají, že jsou hodně specifičtí a to zejména kvůli tomu, že je mezi nimi málo jedinců, kteří by měli velké jmění. Zjednodušeně řečeno není arménská komunita u nás až tak bohatá, jako např. diaspora v USA či Francii, což brání mnohým jejím aktivitám. Stejně tak absence arménského kostela brání pravidelnému setkávání a upevňování společného ducha arménské komunity. Přesto některé výše zmíněné charakteristiky dokládají, že arménská komunita v ČR, přes svojí krátkou tradici a malý počet členů, vykazuje některé známky tradiční arménské diaspory, popsané v kap. 3.3.1. Rovněž však podporují hypotézu, uvedenou v úvodu této práce, totiž že na Armény lze do jisté míry nahlížet z pohledu transnacionalismu. Znaky transnacionálního chování byly detailněji popsány v kap. 2.5.3. Tato hypotéza bude dále sledována ve světle vlastního empirického výzkumu, realizovaného v rámci arménské komunity v ČR na jaře r. 2009 a blíže popsaného v následující kapitole.

⁴⁸ Lze jmenovat Multikulturní centrum Praha, Poradnu pro uprchlíky, Poradnu pro integraci a Institut zdravotní politiky a ekonomiky.

Kapitola 4

Strategie arménských migrantů - empirická zjištění

Jak již bylo řečeno v úvodu práce, je jejím cílem na základě empirického výzkumu zjistit, do jaké míry odpovídá imigrace příslušníků arménského etnika do České republiky obecným poznatkům o zahraniční migraci s důrazem na charakteristické rysy transnacionální migrace, jež byly přiblíženy v předchozích kapitolách. Jinak řečeno práce se snaží najít odpověď na otázku, zda Arméni, žijící v České republice, vykazují znaky transnacionálních migrantů. Významnou část práce tedy představuje výsledek analýzy jedenácti⁴⁹ výzkumných rozhovorů, jejichž cílem bylo porozumět situaci arménských občanů na území České republiky, především pak síle vztahů ke své mateřské zemi, arménské kultuře a identitě i míře jejich integrace do české společnosti.

4.1 Volba výzkumného vzorku a použitá metodologie

Rozhovory jsem prováděla s arménskými muži a ženami, kteří přišli do Čech v rozmezí let 1992-2006, přičemž více než třetina z nich imigrovala do ČR v letech 1992-94. Přirozeně se tak mezi respondenty objevilo nejvíce těch, kteří přicestovali do ČR v období největší migrační vlny Arménů na naše území (viz výše). Někteří z nich získali české občanství, jiní mají vyřízené povolení k trvalému pobytu. České občanství pro mě nebylo překážkou pro zařazení do výzkumu, neboť při otázce, zda se cítí být Armény nebo Čechy, respondenti téměř jednohlasně a bez přemýšlení odpovídali, že Armény. Jejich deklarovaná národní identita pro mne tedy byla důležitější než to, co praví jejich cestovní pas. Signalizuje to však značný stupeň jejich integrace do české společnosti a mnohdy i to, že již neplánují trvalý návrat do své rodné země. Pro všechny mé respondenty je Česká republika cílovou zemí, kde hodlají zůstat natrvalo, resp. někteří eventuálně připouštějí možnost návratu do Arménie. Žádný z respondentů však nezvažuje variantu odchodu do další země, tj. Česká republika by pro něj byla pouze zemí tranzitní. Všichni respondenti, až na jednu výjimku, přišli do ČR přímo, tj. nepobývali předtím dlouhodobě v žádné jiné zemi.

Při výzkumu jsem neusilovala o vytvoření reprezentativní skupiny Arménů, žijících v České republice, neboť *výběr informátorů* byl založen především na jejich ochotě participovat na výzkumu. Tomu, aby vzorek mých respondentů nebyl příliš homogenní, jsem se snažila zabránit tím, že jsem je kontaktovala na základě různých zdrojů. Navíc zdaleka ne všichni se v rámci komunity znají a nebylo tedy možné dobrat se cílového vzorku pouze prostřednictvím

⁴⁹ Kromě zmíněných jedenácti rozhovorů, které byly standardní součástí výzkumu, jsem se rovněž setkala s duchovním arménské církve pro Českou republiku. Tento rozhovor jsem pro specifičnost jeho postavení v rámci komunity do analýzy nezahrnula, ale posloužil jako zajímavý zdroj doplňujících informací a vykreslení si lepšího obrazu o komunitě zejm. v Praze.

sociálních sítí samotných respondentů. Rozhovory nebyly vedeny pouze s respondenty v Praze, ale také v jiných městech ČR, abych předešla určitým stereotypům ve výpovědích ať už co se způsobu obživy či bydlení týče, tak i možnostem zapojení se do různých aktivit či vůbec pouhým povědomím o nich.

Pro navázání kontaktů s respondenty jsem využila těchto zdrojů:

- *Centrum pro integraci cizinců*, resp. kontaktů Vladimíra Güntera a Lucie Ditrychové, kteří mi zprostředkovali 2 rozhovory,
- *Organizace pro uprchlíky*, která mi prostřednictvím Heleny Pěchoučkové a Džany Popovič poskytla jeden kontakt,
- *Diecézní charita*, kde mi jejich bývalá spolupracovnice Margita Barnášová zprostředkovala 4 rozhovory,
- *sociální síť* samotných respondentů a již před výzkumem navázaného osobního kontaktu.

Při výběru informátorů jsem využila výše zmíněných zdrojů včetně sociální sítě samotných migrantů, ke kterým jsem se dostávala prostřednictvím *metody sněhové koule*. Tj. po skončení rozhovoru jsem se respondenta zeptala, zda nemá nějaké další kontakty na Armény v Čechách, které by mi mohl poskytnout. Ve dvou případech mi informátoři ještě předtím, než jsme se vůbec potkali, nabízeli další kontakt sami od sebe. Oslovování informátorů bylo úspěšné, neboť všichni, které jsem oslovila, s rozhovorem souhlasili. Bylo to podle mého názoru hlavně tím, že díky kontaktům přes pracovníky výše uvedených organizací, které Arméni osobně dobře znají, ve mě měli důvěru. Ostatně také výhodou metody sněhové koule je to, že kontakt je navázán prostřednictvím známé osoby, což snižuje riziko odmítnutí rozhovoru ze strany nového respondenta.

O problematiku migrace je v ČR v současné době velký zájem a vzniká řada obdobných studií. Většinou jsou však zaměřené spíše na početnější skupiny migrantů, takže jsem se nesetkávala s tím, že by Arméni pro zapojení do předchozích studií odmítali účast ve výzkumu dalším. Naopak je spíš těšil zájem o jejich životní příběh a navíc arménská vstřícnost a pohostinnost by jim snad ani nedovolila odmítnout. Setkání jsme si dojednávali vždy telefonicky a snad jedinou komplikací při sjednávání schůzek byla pracovní vytíženost Arménů, resp. jejich omezené časové možnosti. Rozhovory probíhaly v polovině případů v domácnosti informátorů, kde byla přítomná i rodina, což bylo velice cenné pro poznání prostředí, ve kterém Arméni žijí, a hlavně pro pozorování vzájemné vztahů a způsobu, jakým spolu hovoří. V jednom případě proběhl rozhovor v restauraci, kterou respondentka provozuje, se čtyřmi Armény jsme se setkali v kavárně a jednu respondentku jsem navštívila v její zubařské ordinaci.

Jako hlavní *výzkumnou techniku* jsem použila hloubkové polostandardizované rozhovory s předem vybranými informátory. Okruh otázek semi-strukturovaného rozhovoru, byl představen již v úvodní části. Detailní scénář rozhovoru je pak přílohou č. 1 diplomové práce. Při lokalizaci výzkumu jsem se soustředila především na Prahu a okolí, nicméně čtyři informátoři mají bydliště v dalších velkých městech v Čechách či jejich okolí. Scénář rozhovoru

byl pouze orientační a odvíjel se mj. i od toho, jaké měl daný respondent zkušenosti, relevantní více či méně k dané oblasti otázek. Pokud bylo nějaké téma pro informátory očividně důležité a chtěli o něm hovořit detailněji, zůstali jsme u něj déle, přestože ne vždy bylo pro cíle mého výzkumu stěžejní. Důvodem bylo to, aby respondent neztratil pocit důvěry nebo spíše nezískal pocit marnosti mi cokoliv vlastně povídat. To se týkalo např. procedury získání povolení k pobytu, nároku na důchod apod.

Rozhovory jsem ve většině případů (za souhlasu respondenta) nahrávala na diktafon, nicméně velice cenné informace jsem získala často po skončení této oficiální části rozhovoru, většinou při následném posezení u kávy nebo většího pohoštění, jak je u Arménů zvykem. Rozhovory byly prováděny s jednotlivci nebo, pokud jsem byla přizvána domů, někdy přímo s celou rodinou, přičemž stěžejní byl rozhovor s původně zkontaktovanou osobou.

Délka rozhovoru se pohybovala okolo hodiny a půl až dvou hodin. Rozhovory byly vedeny v českém jazyce s tím, že si obě strany čas od času vypomohly ruštinou.

V práci budu i nadále používat pojmy „respondent“ a „informátor“. Přestože jsem si vědomá toho, že termínu respondent se spíše užívá v kvantitativním výzkumu (kde má dotázaný výrazně pasivnější roli než v případě hloubkového rozhovoru), dává mi to určitou stylistickou volnost. Pojem informátor, jež je v kvalitativním výzkumu užíván hojněji, mi navíc zní lehce odosobněně a budu jej tedy používat výrazně méně.

4.2 Charakteristika výzkumného vzorku

Mezi mými respondenty převažovaly jednoznačně ženy. Z jedenácti realizovaných rozhovorů byli mými komunikačními partnery pouze tři muži. Bylo to dáno především menší časovou vytížeností žen a rovněž jejich větší ochotou se výzkumu účastnit. Pokud jsem oslovila celou rodinu s prosbou o rozhovor, byla to zpravidla žena, jež o výzkum projevila větší zájem. Nicméně ženy často vyprávěly o své rodině jako celku a navíc muži byli občas přítomní rozhovoru - ať už pasivně (tj. muž byl prostě doma, když jsme si s manželkou povídaly) nebo se v jednom případě velice aktivně do rozhovoru zapojoval a načíнал spoustu nových témat k diskuzi. K jednomu rozhovoru v kavárně jsem se sešla s manželským párem a rozhovor dělala de facto s oběma z nich. Zejména v otázkách týkajících se reprodukčního chování je tato genderová disproporce ovšem vcelku výhodná, neboť jsem získala pohled osmi žen, navíc různě starých, takže v tomto ohledu jsem si mohla vytvořit ucelenější obrázek.

Co se věkové struktury týče, pohybovalo se rozpětí mých respondentů od 22 do 52 let. Opět ale často v případě, že jsem dělala rozhovor s někým mladým, byli přítomni i jeho rodiče nebo jsme hovořili o rodině jako celku. Ostatně při tom, jak je ve většině případů arménská (i široká) rodina spjatá, nelze mnohdy ani jinak. Ve dvou případech byly přítomní již starší rodiče (nebo alespoň matka) mých informátorek. Z hlediska délky pobytu v ČR byla nejmladší respondentkou slečna, jež pobývá v Česku tři roky, nejdéle usazená Arménka zde pak přebývá s krátkými pauzami již 17 let. Vzorek informátorů byl tedy v tomto ohledu poměrně reprezentativní.

Přibližně polovina respondentů vystudovala (nebo v současné době studuje) vysokou školu, z čehož někteří již v Arménii nebo Rusku a někteří až zde v České republice. Zbytek účastníků výzkumu měl dokončenou střední školu. Překvapila mne vysoká jazyková úroveň Arménů, se kterými jsem se setkala, neboť mnohdy i přes krátkou dobu jejich pobytu v České republice mluvili téměř všichni z nich vysoce kvalitní a kultivovanou češtinou. V jejich projevu se sice občas vyskytovaly rusismy nebo ruské koncovky zejména u sloves, to však podobnost obou jazyků indikuje. Pouze rodiče, kteří zde v Čechách nemají práci, mluví česky buď velice špatně nebo téměř vůbec.

Většina mých respondentů bydlí ve městě a to v naprosté většině případů v pronajatém bytě. Dva respondenti žijí v integračním bytě, tj. bytě, jež jim byl přidělen následně po pobytu v integračním táboře a posléze v souvislosti s vyřizováním žádosti o azyl a trvalého pobytu.

Nenaplnil se zcela můj předpoklad, že Arméni, se kterými se setkám, budou převážně drobnými živnostníky. Vlastně většina z nich je zaměstnaná, byť často zastává kvalifikované pozice (lékařka, učitelka aj.). Buď můj výzkumný vzorek nebyl v tomto ohledu plně reprezentativní nebo je podnikavost (ve smyslu provozování drobných živností) u Arménů v ČR lehce přeceňována. Někteří z mých respondentů nebo jejich příbuzní podnikali dříve či stále vlastní živnostenský list, ale v současné době pro ně není doba příznivá.

Přesto, až na výjimky, se lze dohadovat, že migranti, kteří přišli z Arménie do České republiky, patřili ve své zemi spíše mezi lépe situované jedince. Potvrzuje to tak výsledky řady studií v oblasti migrace, jež říkají, že ti, kteří migrují, disponují obvykle vyšším finančním i kulturním kapitálem. Jednak proto, aby se dokázali k emigraci odhodlat a vše s ní související uspořádat (nejedná-li se o okamžitý odchod z důvodu války nebo jiné akutní humanitární krize), ale následně se rovněž v přijímající zemi zorientovat a tzv. uchytit.

V následující části kapitoly podávám základní biografické údaje o jednotlivých respondentech a popisují důvody jejich odchodu z Arménie, přičemž se kromě charakteristik samotných věnuji lehce i atmosféře rozhovoru či uvádím stručně dojmy, které ve mne dotýčný jedinec nebo jeho životní příběh zanechal. Jména informátorů byla s ohledem na etiku výzkumu změněna, uvedená křestní jména jsou smyšlená.

p. Irina

V ČR má povolení k trvalému pobytu a žije se svou matkou a silně postiženým 25letým synem v integračním bytě. Irina je již deset let je vdovou, manžel zahynul v Karabachu. Poté žila necelý rok v Belgii, kam za ní měl přijet i její syn, a kde se plánovala usadit. Nicméně syn v Belgii nezískal povolení ke vstupu do země a oběma jim byl později, v r. 2002, nabídnut azyl v České republice. Než jim byl přidělen byt, pobývali v integračním táboře v Červeném Újezdu. V roce 2007 přijela za Irinou její matka, aby jí pomohla s péčí o syna, který, ač tu vychodil střední internátní školu, je de facto nezaměstnatelný. Matka pochází z Náhorního Karabachu, její bývalý manžel, se kterým je již řadu let rozvedená, žije nyní v ruském Stalingradu. Další příbuzné nemají. Irina se narodila v r. 1961 v Jerevanu, později získala inženýrský titul v Kyjevě. Zde v ČR pracuje v prádelně a jelikož zde matka nepobírá žádný důchod a syn má nárok pouze na částečný invalidní důchod, živí Irina celou svou zbývajícím rodinu. Rozhovor

proběhl ve společnosti všech tří v jejich bytě, částečně v češtině a zčásti v ruštině, neboť Irina umí velice špatně česky a její matka vůbec ne. Rozhovor byl plný emocí a zásahů svérázné matky. Zároveň plný vděku, že do rodiny, která je velice uzavřená a nemá téměř žádné jiné kontakty s okolím, zavítal někdo, kdo má o jejich osoby zájem. Hlavním důvodem Irinina odchodu ze země bylo především nepřijetí jejího syna arménskou společností a nedostupnost potřebných léků pro něj. Tento handicap v Česku necítí a je zde tedy spokojená.

sl. Monica

Nejmladší účastnice výzkumu, 22letá Monica přicestovala do České republiky před třemi lety a podobně jako Karine zde využila zázemí širší rodiny a možnosti studovat diplomacii na VŠE v Praze. Její nejbližší rodina, tedy rodiče se sestrou, bydlí v Arménii, kam je Monica jezdí pravidelně navštěvovat. Do České republiky však Monica jezdila už dříve. Předtím, než zde začala studovat, tu byla s rodinou už asi 6-7krát. V Čechách má Monica povolení k trvalému pobytu, jež získala stejně jako ostatní členové rodiny asi před šesti lety, kdy zde otec nějakou dobu pobýval a podnikal v oblasti vývozu zboží do Arménie. V současné době bydlí Monica s tetou a její rodinou v Praze a do budoucna se prozatím plánuje do Arménie vrátit. Má širokou a poměrně vysoce postavenou rodinu a udržování kontaktů se svými příbuznými po světě je pro ní samozřejmostí stejně tak jako úzký kontakt se svou rodinou v Čechách i Arménii. Tato mladá zapálená Arménka se velice aktivně zajímá o dění na J Kavkaze a jeho další vývoj ji rozhodně není lhostejný.

p. Anna

Důvodů k odchodu ze země měla Anna několik. Její rozhodnutí emigrovat ovlivnila jednak nepříznivá socio-ekonomická situace a dále choulostivé důvody rodinné, o kterých si Anna nepřála příliš hovořit. Do Čech odešla se dvěma dětmi a společně s mladším bratrem, který v Arménii nechtěl nastoupit na povinnou dvouletou vojnu. Starší bratr Anny již v ČR nějakou dobu pobýval a to byl také hlavní důvod toho, proč si vybrali Českou republiku jako svoji cílovou zemi. S manželem, jež nyní žije v Moskvě, jsou rozvedení. Před 2,5 lety se do ČR přistěhoval Annin přítel - Armén, se kterým se seznámila ještě v Arménii a se kterým byla od svého odchodu ze země v kontaktu po několik let pouze přes telefon. Tady se pak vzali a nyní žijí v pražském bytě společně s dcerou Anny z prvního manželství a se synem manžela, kterého má rovněž z předchozího vztahu. Manžel má v ČR povolení k pobytu, Anna zde nejprve získala v r. 2001 azyl a od r. 2006 má české občanství. V Arménii vystudovala střední ekonomickou školu, v Praze nyní pracuje na poště. Rozhovor proběhl ve velice přátelském duchu v jejím pronajatém bytě v Praze s tím, že ke konci jsem se krátce potkala s manželem a jeho synem.

p. Zorik

Tento 28letý muž přišel do České republiky v r. 2002 s žádostí o politický azyl. Tomu bylo vyhověno v r. 2005, později získal i povolení k trvalému pobytu. O příčinách emigrace se Zorik zdráhal hovořit; byly to údajně důvody politické, kdy se on sám (vedený svým otcem) nežádoucím způsobem politicky angažoval. Při svém odchodu ze země přerušil nadobro kontakty se svou rodinou (rodiči i starším bratrem) i s rodnou zemí jako takovou. Má

vystudovanou střední školu, v Arménii nedokončil studia zemědělské univerzity, k čemuž by se v ČR jednou rád vrátil. Dva roky tu studoval Anglo-americkou univerzitu, ale při práci studium nezvládal. Pracuje v hotelu jako recepční a bydlí v pronajatém pokoji v bytě, přičemž má podanou žádost o integrační byt. V ČR si na nic nestěžuje a největším jeho přáním je založit zde rodinu, udržet si práci a tedy spokojeně žít. Jelikož je Zorik značně introvertní člověk a o celé řadě věcí se zdráhal hovořit, bylo naše setkání v jedné pražské kavárně poměrně krátké a Zorikovu ochotu o sobě vypovídat jsem musela v průběhu rozhovoru občas iniciovat. Nicméně bylo to setkání velice příjemné a mrzí mě, že další osudy Zorika nemohu sledovat nadále.

sl. Gayane

Gayane žije společně se svými rodiči v bytě nedaleko Mladé Boleslavi. Do České republiky přicestovali s celou rodinou (společně se starším bratrem) v roce 1993 a žádali zde o politický azyl. Jejich otec byl aktivním členem Karabašského hnutí a členem HHŠ (Hajoc hamazgajin šaržum), vedoucí politické strany po osamostatnění Arménie, a když se dostal k vládě prezident Petrosjan, byla rodina nucena Arménii opustit. Azyl zde získali o rok později a od r. 1999 mají všichni české občanství. Gayane je třicetiletá aktivní a velice příjemná dáma, která zde v Praze vystudovala Anglo-americkou vysokou školu a nyní se živí jako učitelka anglického jazyka v jazykové škole. Během svého pobytu v Čechách se hojně angažovala v různých iniciativách na podporu migrantů - dobrovolně pracovala v Poradně pro integraci a v r. 2005 zde založila Asociaci uprchlíků v ČR, která sídlila na Václavském náměstí. Spoluvydávala magazín Nairi a svého času se zapojovala do organizování různých aktivit pro arménskou komunitu v Česku (promítání, společné večery apod.) prostřednictvím sdružení Arménský dům, jež založil její bratr. Nyní již na obdobné aktivity nemá tolik času, navíc se její bratr vrátil před šesti lety do Arménie a tak i Gayanina motivace pro podobné iniciativy pomalu ubývá. S Gayane a jejími rodiči jsem se setkala v jejich domácnosti. Posezení s nimi velice uvolněné, jedno z nejživějších a nejdelších.

p. Anush

Žije se synem v pražském pronajatém bytě, kde jsem je také navštívila. Anush přišla do ČR společně s manželem a dcerou v r. 1992. O čtyři roky později se jim zde narodil syn. Dceři je 23 let a má již vlastní dcerku, žije tedy odděleně se svým českým partnerem. Z Arménie odešla Anush na počátku 90. let, tj. v době, kdy byla v Arménii tíživá socio-ekonomická situace a málo pracovních příležitostí. Manžel dostal nabídku zaměstnání na pozici zedníka od jedné arménské stavební firmy z Čech, proto se s Anush rozhodli k odchodu z Arménie. Tady se pak jejich vztah rozpadl, definitivně se rozvedli v loňském roce. Anush má nyní přítele Arména, jež však žije v zahraničí - střídavě v Americe a Africe. Nad jejich dalším soužitím tedy visí malý otazník, neboť Anush již nechce žít jinde než v Čechách, přestože se párkrát pokusila o návrat do své rodné země. Naposledy se k návratu rozhodla v r. 2006, kdy zde v Česku zkrachoval její krámk s květinami. Tehdy spolu se synem odjela zpět do Arménie, ale po několika měsících pobytu tam se opět vrátila do Čech, neboť se již v Arménii nedokázala cítit jako doma. Tím spíše ne její syn. V současné době je nezaměstnaná za finanční podpory svého přítele a do

budoucná by si ráda znovu otevřela obchod s květinami. Být zaměstnaná si 43letá Anush představit nedokáže. V ČR má povolení k trvalému pobytu, nicméně hodlá si pro sebe i své děti zažádat o české občanství. Anush je rázná žena a rozhovor s ní byl pro mne velice zajímavý, neboť se svou hrdou uzavřeností značně vymyká arménskému standardu, se kterým jsem se setkávala doposud.

sl. Karine

Letos oslaví 30. narozeniny, z čehož posledních 11 let prožila zde v České republice. Karine využila možnosti studovat v Čechách medicínu, což ji zde zprostředkovala její teta, a to byl také důvod jejího odchodu z Arménie. Rodina ji následovala v témže roce a od r. 2004 zde mají všichni české občanství. Nyní si dělá Karine atestaci z ortodoncie a na lékařské fakultě studuje dále doktorandské studium, což ji oboje velice zaměstnává a naplňuje a proto se v Česku cítí spokojená. Návrat do Arménie tedy nepředpokládá, ale zároveň úplně nevylučuje. Žije se svými rodiči v bytě v Praze, přičemž zde v Praze žijí ještě dvě rodiny sourozenců rodičů, se kterými jsou v úzkém kontaktu. Bratr Karine se před nedávnou dobou oženil a společně se svojí arménskou partnerkou, která v Arménii ještě dokončuje studia, žijí nyní střídavě v Praze a střídavě v Jerevanu, kde vlastní rodina Karine dům. Rodina je velice rozvětvená a příbuzní jsou usazení různě ve světě, přičemž jejich vzájemný kontakt včetně osobních návštěv je poměrně častý.

p. Diram

Do ČR přicestoval v roce 1996 za bratrem, který mu zde zprostředkoval práci v oboru stavebnictví. O rok později ho následovala jeho rodina, tedy manželka se dvěma dětmi. Doposud mají arménské občanství, ale rádi by do budoucna zažádali o české. Diram i jeho žena již osm let pracují jako zaměstnanci Diecézní charity v pobytovém středisku pro uprchlíky. Přestože je Diram vystudovaný fyzik, který za pobytu v Arménii pracoval jediné v oboru, v táboře vede řezbářský kroužek. Jeho žena zde učí šití a vede krejčovskou dílnu, jež je při středisku provozována. Diram se ženou bydlí v malém rodinném domku společně s dcerou, která je však již zasnoubená (za spokojenosti obou rodičů si vybrala partnera arménské národnosti), a tak pravděpodobně po dokončení studia na lékařské fakultě z domu odejde. Diramova současná práce se mu stala vášnivým koníčkem. Při mé návštěvě mi s jiskrou v oku ukazoval všechny své řezbářské výrobky s tím, že je již měl možnost prezentovat na četných výstavách v regionu i v Praze. Tento cílý a čestným dojmem působící muž mě společně se svou rodinou velmi vřele uvítal v jejich skromné domácnosti.

p. Mariam

Pochází ze středně velkého arménského města, kde vystudovala střední školu. V ČR žije Mariam již od r. 1993, kdy jim zde byl společně s manželem udělen azyl. Manžel se s paní Mariam později rozvedl a vrátil se zpět do Arménie. V r. 2002 získala Mariam české občanství. Mariam je nyní podruhé vdaná za muže italské národnosti, se kterým žijí v pronajatém bytě a provozují prosperující italskou restauraci, kde se náš rozhovor také uskutečnil. Z prvního manželství má dvě děti, které se narodily ještě v Arménii, ale které se (narozdíl od paní

Mariam) v Čechách cítí již jako doma. Děti jsou už samostatné, je jim 25 a 26 let a žijí obě v Praze. Paní Mariam, 45letá energická, podnikavá a elegantně vyhlížející dáma pracovala v průběhu svého pobytu v Čechách několik let na programech diecézní charity, zaměřených mj. na migranty, a tak jsou mezi jejími známými nejen Arméni, Češi a Italové, ale také např. několik Mongolů, Albánců a Gruzínů.

p. Argam

Do České republiky se přistěhoval společně s rodinou v roce 1993, kdy mu bylo pouhých deset let. Rodina opustila Arménii z důvodů ekonomicko-sociálních, tj. v důsledku ekonomické krize, jež postihla Arménii počátkem 90. let. Argam má čtyři sourozence, přičemž nejmladší sestra se narodila na rozdíl od ostatních až zde v Čechách. Argamova rodina pochází z Jerevanu. Po příjezdu do ČR pobývali nějakou dobu v integračním táboře v Bělé pod Bezdězem, po třech letech jim byl udělen azyl a nyní již mají všichni české občanství (Argam konkrétně od r. 2002). Argam zde studuje soukromou vysokou školu (zaměřenou na cestovní ruch), ovšem dálkově, při zaměstnání. Bydlí na koleji v Praze, přičemž jeho rodina, se kterou je ve velice úzkém kontaktu, bydlí v rodinném domě (sdíleném s několika dalšími rodinami) asi 40 km za Prahou. Argam pracuje v Praze v mezinárodní IT firmě na pozici programátora. Mluví tedy velice dobře anglicky a vzhledem ke svému ročnímu studijnímu pobytu v Madridu také španělsky.

p. Tamara

V Čechách žije s manželem osmým rokem, přičemž první tři roky pobývali v pobytovém středisku, kde Tamara nyní pracuje. V Arménii vystudovala hudební školu, proto se v rámci svého integračního programu rozhodla pro výuku hudby, resp. vede pěvecký kroužek. Její sbor pravidelně vystupuje na tzv. RefuFestu, pořádaným každoročně organizací Berkat v Praze. S Tamarou a jejím mužem jsem se setkala v pražské kavárně den poté, co zde Tamara krátce vystoupila na narozeninovém koncertu P. Dobeše. O řadě témat se Tamara i její manžel zdráhali hovořit, zůstanou pro mne tedy malým tabu. Zejména v otázkách týkajících se důvodu odchodu ze země či rodinných vazeb byli jejich postoje velice odmítavé. Tamara má sedmiletého syna, který se narodil již zde v Čechách. Společně s manželem, který pracuje v reklamní agentuře, žijí v pronajatém domku na základě povolení k trvalému pobytu.

otec Barseh

Od r. 2005 je katolíkosem arménské církve jmenován duchovním pastýřem pro Slovensko, Maďarsko a Českou republiku. Je symbolickým pojítkem stoupenců arménské církve u nás, slouží bohoslužby v prostorách vybraných katolických kostelů v Praze, Brně, Jihlavě a Ostravě. S otcem Barsehem jsem se krátce potkala v pražském kostele sv. Jiljí před bohoslužbou, slouženou dne 24.4. u příležitosti 96. výročí arménské genocidy. Jinak v tomto kostele bývá arménská bohoslužba pravidelně jednou do měsíce. Rozhodnutí vyslat otce Barseha jako duchovního vůdce arménské komunity v naší a sousedních zemích, vyšlo z úst arménskému katolíkose, nikoliv od něj samotného. Arménii navštěvuje Barseh vzhledem k omezeným časovým možnostem přibližně jednou do roka.

4.3 Důvody odchodu z Arménie a volby ČR jako cílové země

Přestože byly důvody emigrace jednotlivých respondentů naznačeny již výše u stručné charakteristiky každého z nich, pokusím se zde o určitou generalizaci toho, jaké byly nejčastější příčiny odchodu (většinou trvalého) Arménů a jejich rodin z rodné vlasti. Je však třeba mít i tak na paměti, že proces rozhodování o emigraci je velice komplexní a bývá mnohdy ovlivněn celou řadou latentních faktorů. Zaměřím se rovněž na to, proč si Arméni vybrali jako cílovou zemi Českou republiku. Neboť jednou z prvních otázek, které jsem respondentům při rozhovoru kladla, byl právě prostý dotaz: „Proč Česko?“ Zde se pak nemohu nezamyslet krátce nad tím, do jaké míry lze na náš výzkumný vzorek aplikovat výše uvedenou teorii sociálních sítí.

Nutno však podotknout, že těmto otázkám, jakkoliv jsou ve studiu procesu migrace důležité, jsem nevěnovala při rozhovorech až tak velkou pozornost, neboť z hlediska současného transnacionálního chování to nejsou stěžejní charakteristiky.

Co se příčin odchodu z Arménie týče, lze na prvním místě jednoznačně definovat důvody sociálně ekonomické. A to obzvlášť u jedinců, kteří emigrovali v tzv. třetí migrační vlně, tedy počátkem 90. let, kdy se Arménie po rozpadu Sovětského svazu a za silícího konfliktu s Ázerbajdžánem ocitla v těžké ekonomické krizi. Sousední Gruzie tehdy koncentrovala veškerou svou pozornost na aktuální etnické konflikty uvnitř země a jediným „partnerem“ ze sousedících zemí tak pro Arménii zůstal Írán. Vzhledem k tomu, že Arménie nemá žádné vlastní zdroje plynu ani ropy a je tudíž závislá na dodávkách ze zahraničí, byla pro ní izolace v tomto ohledu fatální. Teplá voda i elektrická energie byla do domácností dodávána velice omezeně, v nemálo případech se lidé ocitli bez vody úplně. Mnohdy byl tento stav ještě potvrzen odchodem někoho blízkého na vojnu či do války nebo obtížnou rodinnou situací, což rozhodování o emigraci jedinečně umocnilo.

„No byla tam ta válka a manžel sem přijel aby tady pracoval, tak jsem šla za ním. Vlastně synovec šel do války, ale že jo, bydleli jsme v hlavním městě, takže tam přímo válka nebyla. Největší ten důvod byl spíš humanitární – nebylo tam světlo, plyn, jídlo, vůbec. Ty první roky člověk měl peníze, ale potom už by nám to nestačilo, takže spíš ten humanitární důvod...že jo přímo v hlavním městě válka nebyla...Do Čech jsme se dostali úplně náhodou. Protože nějaká ta arménská stavební firma tady - jeden kumpán prostě hledal lidi, co by tady pracovali a manžel byl zedníkem. Náhoda, úplně náhoda. Nikoho tady neznal, prostě dostal tu nabídku dělat tady. Víte, že ani nevím, jestli ta firma ještě existuje?“ (Anush)

„Špatná životní situace...nefungovala elektrárna, byla zima, práce moc nebyla. Otec pracoval tady, chtěl podnikat, ale nějak to krachlo ten podnik, tak tady zůstal. Myslel, že se vrátí, ale pak už se nevrátil, no tak jsme šli za ním. Proč si vybral Česko nevím, to by ses musela zeptat jeho, ale asi tady nikoho neznal, začínal úplně od nuly.“ (Argam)

V souladu s výsledky výzkumu J. Marouška, realizovaného v roce 2000, musím konstatovat, že i „moji“ respondenti uváděli jako druhou nejčastější příčinu odchodu z Arménie politické důvody. Jednalo se celkem o tři informátory (resp. ve dvou případech o celé rodiny). Vždy mi

ale respondenti při rozhovoru naznačili, že o tomto tématu nechtějí hlouběji hovořit a proto tedy zůstane zahaleno lehkým tajemstvím.

„To bylo z politických důvodů. Tatínek byl aktivní v Karabašském hnutí. ...jasně odešli jsme celá rodina - nejdřív šel bratr a za dva měsíce jsme šli my.“ (Gayane)

„Protože v roce devadesát tři tam byla ta válka s Ázerbajdžánem, takže politické důvody. Manžel se politicky angažoval a pro rodinu už tam nebylo příznivé klima.“ (Mariam)

Dalším deklarovaným motivem pro odchod z Arménie, resp. pro příchod do České republiky, byla pro dvě mé respondentky možnost v ČR studovat, o které se dozvěděly prostřednictvím příbuzných, kteří zde již žili. Bylo to tedy promyšlené a nenucené rozhodnutí, které je vedlo jednoznačně k nám, navíc do prostředí, které obě dívky z předchozích návštěv dobře znaly.

Pokud bychom tedy chtěli posuzovat vliv sociálních sítí na rozhodování se o migraci (ve smyslu tom, že sociální sítě v cílové zemi povzbuzují a směřují migraci), nalézáme ukázkový případ právě u těchto dvou mladých žen. Obě zde měly již delší dobu usazené širší příbuzenstvo, které pravidelně navštěvovaly, a díky kterému se rozhodly z Arménie vycestovat, přičemž o cílové zemi již nebylo pochyb. Ani jedna z nich původně nezamýšlela, že by se pak do Arménie nevrátila. Karine zde žila nejdříve u své tety, ovšem po roce za ní přijel zbytek rodiny a nyní jsou zde natolik usazení, že si Karine trvalý návrat do své rodné země dokáže představit již jen stěží. Monica naopak přijela podle svých slov do Prahy na dobu určitou a poté, co studium na VŠE v Praze dokončí, se hodlá s největší pravděpodobností do Arménie vrátit. Tam také žijí její nejbližší příbuzní.

„Neplánovala jsem, že sem přijdu, ale byla tu teta, která zajistila možnost studia. Původně sem přijel na chvíli bratr, ale pak se vrátil zpátky do Arménie. Já jsem chtěla taky využít možnosti tu studovat, tak jsem si to doma uhájila. Rodina pak přijela o rok později za mnou.“ (Karine)

„Předtím jsem tu byla hodněkrát, asi šestkrát nebo sedmkrát se svojí rodinou. Přijely jsme sem s maminkou a sestrou, ty pak ale plánovaně odjely zpátky a já jsem tu zůstala u tety...nevím, možná sestra taky přijede za praxí.“ (Monica)

Kromě těchto dvou dívek mohla využít pomoci alespoň minimálně etablovaných příbuzenských či přátelských sítí, už jen paní Anna a pan Boris, kteří zde již shodně měli staršího bratra, jež v ČR už několik let pobýval. A tak přesto, že (na rozdíl od Karine a Monicy) odchod Borise a Anny z Arménie nebyl zcela dobrovolný, byl jim narozdíl od zbylých účastníků výzkumu výběr cílové země usnadněn a navíc jí její příbuzní díky svým zkušenostem napomohli v adaptaci na nové prostředí.

Teorii sociálních sítí však dále můžeme vztáhnout i dovnitř do Arménie, kde zejména v rozhodovací části procesu migrace sehrály sociální sítě také svou roli. V tom smyslu, že byly zdrojem informací především o zemích, kde bylo na cestě na západ možné požádat o azyl. Nelze říci přesně jak nebo od koho, ale jisté povědomí o Česku jako o potenciální přijímatelské zemi se v Arménii vytvořilo. Samozřejmě zde mělo velký vliv historické propojení Česka a Arménie v rámci bývalého Sovětského bloku. Zeměpisná, historická i jazyková blízkost obou

zemí tak jistě byly faktory, které (ať již vědomě či nikoliv) volbu právě ČR v očích migrantů podporovaly. Navíc Česká republika působila v té době, narozdíl od Arménie, jako svobodný stát s rychle nastupující demokracií.

„Protože to je jako první zahraniční stát za hranicí ruského svazu. Do Ruska jsme nechtěli a ono jako fakt nešlo o to, abychom odjeli někam, kde je ekonomicky dobře, ale šlo spíš o tu politickou stabilitu.“ (Gayane)

Shrneme-li výše uvedené, můžeme říci, že vedle náhody a již existujících sociálních vazeb na Armény v přijímatelské zemi hrála při volbě cílové země roli rovněž geograficky a historicky daná příbuznost obou zemí. Žádný z mých respondentů neuvažoval o České republice jako o zemi tranzitní, přes kterou se dostane dále na západ. Pouze v případě, že by zde dotyčný jedinec nebo někdo z rodiny nedostal azyl či povolení k pobytu, odešel by pravděpodobně (jako celá řada dalších) dál. Zároveň až na paní Irinu přicestovali všichni informátoři do ČR přímo z Arménie. Nejčastěji se do Česka dostali přes Moskvu nebo přes Ukrajinu.

Závěrem je ještě třeba zmínit ojedinělý případ právě paní Iriny, a to jak u příčiny emigrace, tak při výběru cílové destinace. Paní Irina odešla z Arménie proto, aby, jak již bylo řečeno výše, mohla zajistit svého postiženého syna. „...vidíš, syn je postižený a tam nebyly léky, nic, každý se mu na ulici smál.“ Irině bylo vlastně celkem jedno, kde se nakonec usadí, neboť neměla kontakty jinde po světě a neměla ani žádnou vysněnou zemi, kde by chtěla žít. Poté, co jejímu synovi nebylo umožněno pobývat v Belgii, kam Irina odešla původně, byla vděčná za nabídnutou možnost začít nový život v Čechách.

4.4 Rodina, její význam a proměny v procesu migrace

„Chtěl bych děti vychovat po arménsku, aby ctily rodinu. Rodina je hodně důležitá pro Armény. Taky aby braly ohledy na ostatní.“ (Argam)

Rodina má v životě snad každého Arména nesmírně důležitou roli. Na první pohled se arménská rodina nijak neliší od průměrné rodiny české - ve společné domácnosti žije většinou nukleární rodina a poté, co si děti založí rodinu vlastní, odcházejí bydlet jinam. Při detailnějším zkoumání nás však zaujme to, jakou úctu mají mladí Arméni nejen vůči svým rodičům a sourozencům, ale i směrem k širší rodině, a s jakou samozřejmostí přijímají velkou spjatost příbuzenských rodin vzájemně.

„Vy Češi jste „já“, Arméni jsme „my“. Třeba na základní škole se mě jednou zeptali „Čí je ten walkman?“ a já říkám „náš“ a oni to nemohli pochopit. Na druhou stranu mi říkali „ne...to je Tvého bratra nebo Tvoje, ne?“ a to jsem zase nemohl pochopit já.“ (Argam)

Alespoň mladí Arméni, se kterými jsem se setkala, nevnímají fakt, že se rodiny často navštěvují a jsou spolu většinou i v úzkém telefonickém spojení, nijak úkorně - jako povinnost, kterou musí pro rodinnou pohodu přestát, ale spíše jako samozřejmou součást jejich života. Všechny tři mladé ženy, se kterými jsem se setkala, žily dosud u svých rodičů a nad tímto

faktem se nijak nepozastavovaly. Dokud se nevdaří, nepociťují nic špatného na tom, že žijí doma s rodiči a neměly potřebu se v tomto ohledu osamostatňovat.

„U nás se nemusíš hned osamostatnit, prostě rodina Ti dá, živí Tě. Je to Tvoje rodina...Tvoji rodiče Tě mají tak rádi, tak se o Tebe přeci postarají. Když třeba je někdo líný a prostě využívá toho, že doma může jen tak být - no to třeba rodiče řeknou ‚Náš syn, on je takový, ale on je náš‘. ...u nás všichni bydlí spolu, i babička a děda, aby se užívali. Normálně všichni jsou spolu. Všichni si hlídají děti navzájem. Ale dítě moje sestřenice, já ho mám tak ráda, je to jako kdyby to bylo moje dítě.“ (Monica)

Důležitou roli mezi členy rodiny hraje reciprocita, vzájemná soudržnost a sociální podpora. Ta se projevuje nárazovou finanční a materiální podporou sociálně slabších arménských příbuzných jak v České republice, tak v zahraničí. Jak již bylo řečeno dříve, je rodina mnohdy pojítkem arménských komunit a představuje rovněž pouto mezi nimi ve světě navzájem. Vztahy dané společným rodinným původem zůstávají i přes mnohé změny velmi silné a je jim stále přičítán velký význam. Domnívám se, že je to právě rodina, jež udává nejsilnější tón v transnacionálním chování arménských diasporických komunit.

Až na dvě výjimky to byla také celá rodina, jež tvořila migrační jednotku mých respondentů; maximálně s malými, několikaměsíčními odstupy. Vypovídá to jednak o semknutosti arménských rodin, ale rovněž i o faktu, že odjezd z Arménie neměl být pouze dočasný, ale měl mít být trvalejšího rázu. Např. ukrajinští migranti jsou v ČR známí tím, že sem přijíždějí pouze dočasně za výdělkem a poté se vrací zpátky na Ukrajinu, kde mají zbytek rodiny. Takto mnohdy přejíždějí mezi oběma zeměmi po dlouhá léta. Podobné plány měl pouze otec jednoho z mých respondentů, jak již bylo uvedeno výše, ovšem jeho podnik zkrachoval a tak zde zůstal s tím, že ho do České republiky následovala i manželka s dětmi.

Přestože má silné rodinné cítění snad většina mých respondentů, nelze si však vytvořit mylný obrázek toho, že je každá arménská rodina ukázková, plná vřelých vztahů a přátelsky naladěného příbuzenstva po celém světě. I v mém malém výzkumném vzorku se objevilo několik jedinců, jejichž rodinná situace nebyla dvakrát příznivá nebo byla až lehce divoká.

„V Arménii jsem si leccos zažil a chci spíš zapomenout. Měl jsem tam bratra a rodiče, ale pak nastaly ty problémy... závisely na otci. Tak jsem musel odjet pryč. Od té doby o nich nevím, nejsem s nimi v kontaktu. Je to život a musím to nějak zvládat. Tady si ale chci založit rodinu, to je můj největší cíl – získat byt, udržet si práci a mít tady rodinu.“ (Zorik)

„Odešli jsme sem s manželem, ale byla to těžká situace, nechci o tom moc mluvit. S manželem jsme se rozvedli pár let potom, co jsme přišli do Čech... přítel přijel před dvěma a půl lety asi, je to Armén, deset let jsme si jenom volali. No a pak on přijel sem, vzali jsme se a teď se tu hádáme. To předtím, to žádná hádka nebyla. ... matka přijela v roce 2003, ale bydlí u bratra v Krapulech, tady to nešlo. Jak přítel přijel, tak to nešlo. Odstěhovala se a od té doby spolu nemluvíme.“ (Anna)

Tři z devíti žen, se kterými jsem se setkala, byly rozvedené, jedna z nich vdova. Tři mladé ženy, které dále tvořily můj výzkumný vzorek, byly ještě svobodné, vyrůstají však podle jejich

slov ve funkčních a bezproblémových rodinách. Lze spekulovat, do jaké míry jsou rozpady rodin některých mých respondentek způsobeny migrací. Samy ženy to posoudit nedokázaly a odpovědi na otázky, zda si myslí, že by se rodinná situace vyvíjela jinak, pokud by zůstaly v Arménii, zodpovědět nedokázaly.

Migrace a proces adaptace v hostitelské zemi je pro rodinu bezesporu obrovským stresovým faktorem a z pocitu, který jsem při rozhovorech s Armény nabyla, usuzuji, že je zde možné aplikovat známé přísloví „Co tě nezabije, to Tě posílí“. Rodiny, jež přestály úspěšně všechna úskalí především prvních fází adaptačního procesu (jako je pobyt v integračním středisku, hledání bydlení a zaměstnání, vyřizování potřebné dokumentace apod.), působily velice pohodovým dojmem, alespoň pokud mohu soudit, a panovala zde uvolněná atmosféra. Jednalo se v mém případě zejména o rodiny tří zmíněných dosud svobodných dívek.

Další otázkou, která se v souvislosti s proměnou rodiny v procesu migrace nabízí, je změna tradičních rolí muže a ženy. Zde se domnívám, že migrace neměla zásadní vliv. Arménskou ženu vnímám jako bytost samostatnou, vzdělanou a ekonomicky aktivní, jež sama řídí svůj osud a je spolutvůrkyní etických norem společnosti. Tyto charakteristiky je možné, soudím-li z vlastních zkušeností z pobytu v Arménii a na druhé straně z rozhovorů s arménskými ženami v Čechách, stáhnout jak na území Arménie, tak do prostředí našeho.

„Ženy doma v Arménii normálně pracujou, jistě. Tedy aspoň v Jerevanu, odkud jsem já.“ (Monica)

„Žena bez práce znamená žena bez rozumu...“ (Anna)

V souvislosti s rodinným prostředím je na místě zmínit také jazyk, jakým spolu členové domácností obvykle hovoří, neboť u většiny migrantů je to právě rodina, kde se aktivní znalost mateřského jazyka udržuje. Nejinak je tomu i v případě komunity arménské. Při účasti na veřejném životě (v práci, škole, na úřadech apod.) užívají Arméni jazyka českého, ovšem v kruhu rodinném je dbáno na to, aby byl zachován mateřský jazyk, tedy arménština. Lehce úsměvně může znít i argument paní Anny: *„Arménsky. Já česky nemůžu nadávat dětem. A pohádat s manželem taky, to by mě česky chybělo.“*

Zvládnutí češtiny nebývá velkou překážkou vzhledem ke společné jazykové skupině. Uchování mateřského jazyka a v ideálním případě i přes další generace je považováno za důležitý prvek arménské identity. Na základě výpovědí informátorů, ale též pozorováním chování rodin v jejich autentickém prostředí mohu říci, arménština hraje stále v komunikaci mezi dospělými i mladými lidmi vzájemně mezi sebou dominantní roli. Naopak ale panuje obava, že u následujících generací (k tomu navíc za předpokladu míšení s českou majoritou) tomu už tak nebude a pozice arménštiny v interpersonálním kontaktu tak bude značně ohrožena ve prospěch jazyka českého.

„Se synem mluvím většinou česky, s dcerou arménsky. Vnučka už arménsky neumí, no mrzí mě to, ale neučím jí. Už prostě žije v Čechách.“ (Anush)

Je rovněž nezbytné zmínit, že se u některých respondentů vedle arménské a českého jazyka uplatňuje v soukromé komunikaci také ruština.

4.4.1 Reprodukční chování

„Kde žiješ, to slyšíš...to musíš dělat, kak ani chítjat.“ (Anna)

Pokusím se nyní jít v úvahách o tom, jak dalece zasáhla migrace do rodinného života mých respondentů, o něco hlouběji. S účastníky výzkumu jsem rovněž hovořila o tom, jaký vliv měla v jejich životě migrace na vybrané sociální a demografické charakteristiky jako je počet dětí, věk při sňatku a volnost při výběru partnera.

Úhrnná plodnost je v současné době v Arménii jen o něco málo vyšší než v České republice, ženy tam mají v průměru asi 1,7 dětí⁵⁰. Až na jednu z respondentek, které již byly vdané a měly vlastní rodinu, porodily děti minimálně dvě. Rodinu však založily ještě v Arménii a pouze paní Anush a Tamaře se narodilo další dítě až při pobytu v Čechách, takže v tomto ohledu je vliv migrace dá se říci nulový. Také paní Irina, která má pouze jednoho syna, mi svěřila, že vzhledem k jeho těžkému postižení by další dítě už ani v Arménii mít nechtěla. U všech žen, se kterými hovořila, byl naplněn jejich původní záměr, a lze tedy říci, že na počtu dětí se odchod z rodné země na arménských migrantech nijak negativně neprojevil. Všechny ženy vždy bez váhání odpovídaly, že pokud by zůstaly žít v Arménii, více ani méně dětí by rozhodně mít nechtěly. O plánech dosud svobodných respondentů nechme opět promluvit je samotné:

„Nevím, kolik mi žena dá...ne, řekněme tři. Určitě nechci mít jedináčka, to byl nešťastnej a moc rozmazlenej. Hele nedávno jsme se bavili s kamarádem a já říkám do čtyř let budu mít dítě.“ (Argam)

„Já nevím, tak asi tři. Uvidíme, co mi dá Bůh.“ (Gayane)

Do jaké míry svoje současné plány nebo sny jednou naplní, těžko soudit, ale minimálně předpoklad, že i v emigraci dosáhnou respondenti úrovně úhrnné plodnosti Arménie, vyjádřit jistě můžeme. Nelze spekulovat, jestli arménští migranti přebírají co do počtu dětí chování majoritní společnosti, neboť úhrnná plodnost Arménie a České republiky je de facto totožná.

Pobyt v jiné než mateřské zemi má však dozajista značný vliv na věk prvního sňatku. Všichni moji mladí informátoři mi jednohlasně odpověděli, že v Arménii by narozdíl od ČR již zcela určitě byli ženatí či vdaní.

„Určitě už bych byl ženatý. Tak muži, že jo, většinou jsou starší než ženy, když se berou. Je jim obvykle tak 24 let - chlapům a ženám tak kolem dvaceti.“ (Argam, 26 let)

Podle jejich slov se dívky v Arménii vdávají zpravidla ve dvaceti letech, muži přibližně o čtyři roky starší. Podobné údaje udává i společná studie vypracovaná Unicef a WHO Armenia Office v roce 2007⁵¹, podle níž se muži žení ve věku 25,5 let (přičemž toto číslo vzrostlo oproti předchozím 6-7 letům cca o tři roky) a ženy se v Arménii vdávají průměrně ve věku 22,3 let oproti dřívějším 21. V České republice však v tomto ohledu Arméni očividně přebírají životní styl zdejších mladých lidí, neboť všech pět mých respondentů ve věku 22-30 let bylo stále svobodných.

⁵⁰ <http://esa.un.org/unpp/index.asp> [cit. 2009-04-04]

⁵¹ <http://www.armeniadiaspora.com/ADC/news.asp?id=2514> [cit. 2009-04-22]

Stejně tak zde arménští migranti, mohu-li soudit podle svého vzorku, odsouvají věk narození prvního dítěte. Arménský průměr 22,3 let⁵² zde již jistě překročí. Domnívám se však, že na konečný počet dětí to nebude mít žádný vliv.

„Kdybych žila v Arménii, už bych byla určitě dávno vdaná. Ženy se tam vdávají v průměru ve 20ti letech, tady je to na mě. A moje rodina je hodně benevolentní a výběr partnera nechává čistě na mě... Ne, nebude jim vadit, když to nebude Armén“ (Karine, 30 let)

Další změnou, kterou mladí Arméni díky jejich odchodu z rodné země určitě pocítí, je to, do jaké míry jim budou jejich rodiče hovořit do výběru životního partnera. Shodně zněly výpovědi jak rodičů samotných, tak i dosud svobodných respondentů, kteří předpokládají, že jim rodiče ponechají při volbě partnera volnou ruku a budou jejich rozhodnutí respektovat. Podobně jako tomu je v rodinách českých. V Arménii takovou volnost mladí lidé nemají a slovo rodičů při volbě nastávajícího muže či ženy má stále velkou váhu. I tam se však, alespoň ve větších městech, věci pomalu mění.

„Tady je to úplně jiný. Ale teď už myslím, že už jsme tady 17 let, možná že tam něco se změnilo taky, že ta mládež asi má svůj hlas, svoji volbu. Ale tehdy, jako já neříkám, že to bylo na 100 %, ale tehdy to vybírali rodiče. Protože ale nejsem tam už skoro 17 let, určitě tam nějaký změny jsou, určitě. Ale tady je prostě volnost, no.“ (Anush)

„Já si myslím, že by mě do toho nemluvili. Ale určitě i dneska mě záleží na tom aby... ne že by mi ho schválili, ale aby ho přijali, toho partnera. Ale naši rodiče nejsou tak konzervativní jako typická arménská rodina. ...Tak typická arménská rodina vždycky je ta, že prostě máma a táta někoho vyberou a vy si musíte říct, jestli toho člověka chcete nebo ne. Ale ono to hrozně záleží, kde ti lidi žijou, jo, třeba dneska v Arménii to fakt tak není. Protože přeci jenom tam jsou možnosti, že člověk chodí na školu, na univerzitu, jo, a pozná tam lidi. Už prostě není tam ta generace mojí maminky. Prostě ta svoboda tam je a vždycky byla v Arménii. To spíš takhle se chovají ty komunity v zahraničí, aby si udrželi tu arménskou identitu.“ (Gayane)

„U nás to chodí tak, že když si někoho vybereš, tak Tvoje rodina vlastně najme někoho v okolí jeho rodiny, aby proklepli tu rodinu, jestli je dobrá nebo ne. No a když Ti dají souhlas, tak už jsi vdaná. Ale třeba teď nedávno se vdávala moje sestřenice a ta si vzala prostě člověka, kterého měla ráda, kterého milovala.“ (Argam)

Přestože by arménští rodiče dozajista ocenili, pokud by volba partnera jejich dětí padla na příslušníka arménské národnosti, jak ukazuje například výrok paní Mariam: *„Asi tak, uvítala bych to vřele, kdyby si syni vzali Armény.“*, jsou již smířeni s tím, že tomu tak s velkou pravděpodobností nebude. Ostatně arménská komunita v Čechách je relativně malá a je tedy pochopitelné, že se zde arménské páry budou hledat jen s obtížemi. V podobném duchu hovořili i nezadaní informátoři, jež nechávají možnost žít s partnerem stejného etnika či nikoliv otevřenou. Jedině výrok 22leté Monicy, která si život po boku někoho jiného než Arména

⁵² Údaj z r. 2002;

http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/population/demographic_year_book/2003_edition/04%20country%20data/Member%20States/Armenia/Armenia%20Geneal%20Page.asp [cit. 2009-04-22]

představit nedokáže, od postojů zbylých respondentů značně vybočuje. Avšak i její odhodlání nakonec prověří až čas.

„Partner bude určitě Armén. S rodinou to nesouvisí, ale já si nedokážu představit nikoho jiného. U nás jsou taky lidi dobrý a špatný, ale když srovnám dobrého Arména a dobrého Čecha, tak pro mě je Armén tisíckrát lepší než Čech.“ (Monica)

4.5 Ekonomická aktivita

„Jestli budět práce, no dobre budět“ (Irina)

Zaměstnání je nutné chápat nejen jako zdroj příjmů, ale také jako důležitý integrační činitel, jehož prostřednictvím se cizinec může plnohodnotně zapojit nejen na trhu práce, ale i do ostatních sfér společenského života. Z analýzy výpovědí informátorů je zřejmé, že si důležitost svého pracovního uplatnění velmi dobře uvědomují a začlenění se na český pracovní trh pro ně patří k prioritám.

„Arméni vůbec nemají problém se integrovat, protože ten řeč náš je podobný a my lépe mluvíme česky. Nám se daří ř, č, ž, to všechno a tak se integrujem lépe. A Arméni jsou pracovitý národ. Pohostinní, pracovití, hrdí lidi to jsou a čestný...i když to je divný slovo ‚čestný‘.“ (Mariam)

V mém výzkumném vzorku se od recepčního či zaměstnankyně prádelny přes lékařku a pracovníka diecézní charity po majitelku restaurace objevila celá škála profesí. Těch, kteří podnikají (případně někdo z jejich rodiny) figurovalo ve výzkumu velice málo, přestože jsou Arméni vyhlášení tím, že jsou to velcí podnikatelé. Při hledání práce využívají mí respondenti většinou individuální strategie, tj. práci si hledají sami bez pomoci etnických sítí. Oproti tomu však např. v Brně, kde je celá řada arménských podnikatelů s ovocem a zeleninou, si podle studie R. Klvaňové (2006) nově příchozí usnadňují vstup na trh práce právě za využití informací získaných od kolegů téže národnosti (potřebná dokumentace, dodavatelé zboží apod.).

Při rozhovorech jsem se de facto nesetkala s tím, že by byly Arménům při snaze o vstup na trh práce v ČR kladeny velké bariéry tím, že mají jiný kulturní, finanční a sociální kapitál. Přestože s problémy (společnými pro značnou část migrantů obecně) jako je ztížený přístup cizinců do zaměstnaneckého pracovního poměru, administrativní náročnost, problémy při uznávání kvalifikace či nedostatečná znalost jazyka se do jisté míry potýkali v počátcích téměř všichni mí informátoři.

„Začátek je těžký. Rozumíš, neznáš český jazyk, nemáš doklady, takový věci, který musíš mít jako člověk. Uprchlík - kdo ti tu dá práci...Jako co myslíš. Ty lidi to neznajut cenit. A ty musíš tam dál pracovat. Dokážeš ty žes kdo, pracovitá - nepracovitá, čistá, jako normální člověk. To trvá. To je zase těžký, to občas i bolí.“ (Anna)

Je však třeba podotknout, že více než třetina respondentů zde vykonává práci, jež se pohybuje výrazně pod laťkou jejich původní kvalifikace. Tento fakt připisují nejen zčásti jazykové či kulturní bariéry, ale spíše náročnosti toho se v neznámém prostředí zorientovat a prosadit.

Podívejme se také krátce na to, zda (a příp. kolik) arménští migranti zasílají do své mateřské země finanční podporu svým příbuzným nebo známým. Zasílání remitencí totiž patří mezi jeden z hlavních znaků transnacionálního chování.

Jak jsem již uvedla v kap. 2.5.3, tvořily remittance v r. 2003 více než desetinu arménského HDP. Migranti tak do své rodné země poslali podle oficiálních statistik zhruba 289,2 mil. USD⁵³. V reálu byla tato částka asi výrazně vyšší, protože zde jsou zachyceny pouze sledovatelné finanční převody a nikoliv peníze zaslané po někom v hotovosti nebo jinou cestou. Česká arménská komunita se na této částce podílí velice malou měrou, neboť je oproti jiným komunitám např. v Itálii, USA nebo Francii početně malá a v zásadě ne nijak majetná.

Všichni mí respondenti, kteří mají v Arménii stále část rodiny, shodně odpovídali, že v případě potřeby posílali a někteří stále posílají domů nějaký finanční obnos. Jedná se zejména o nárazové příspěvky na léčbu nějakého příbuzného nebo pravidelně zasílané finance na přilepšenou rodičům či jejich sourozencům k důchodu, který je v Arménii velice nízký⁵⁴ a bez další pomoci z něj de facto nelze vyžít.

„Podporujeme, určitě, už celá léta co jsme tady. Zezačátku po té finanční stránce, to byla hodně velká podpora. Ted', no, lidi si pomáhají a vždycky si volají a když je nějaká akutní potřeba, třeba řeknou - je nemocná, teta, nebo potřebuje nějaký lék nebo operaci. Samozřejmě to jim něco pošleme.... A jak to říct přesně, někdy jim ty peníze nestačej. Oni bydlí na vesnici, živí se sami, odbělávají svojí půdu a třeba ti starší dostávají důchody. Ale někdy to nestačí. A v Arménii je draho, samas tam byla.“ (Argam)

„Každý měsíc 200 nebo 300 euro nebo dolar, konkrétně. ...Kdo má tam rodinu, určitě oni posílají peníze. Protože jestli v Arménii kdo žije, obyvatel 80 % má lidi nebo příbuzné nebo syna, sestru, brata co bydlí v Evropě nebo Americe nebo Rusku. Oni každý pomůžou svojí rodině. V Arménii jestli vám někdo neposílá peníze - tak Arménie jako stát nikomu nepomůže. Jestli oni že budou počítat, kolik dávají penzi, jestli člověk bude každý den chtít koupit jenom jednu chlebu...a to nestačí. Električka, plyn, nic nic, peníze to jsou starost. Jenom koupit každý den jednu chlebu - žít. A to jim nestačí.“ (Anna)

„Ted'ka aktuálně ne, ale jo bývalo to, ještě když byl můj strýček nemocný. A i rodině jsme hodně pomáhali. Tak třeba sto dolarů jsme posílali. Jakým způsobem? Bankou, jak se jmenovala...Anelik, ten bankovní systém, protože to je levnější. Ale dál jsme s rodinou v kontaktu, takže kdyby potřeba, určitě bysme poslali.“ (Gayane)

Částky, které respondenti nebo jejich rodina do Arménie zasílají, nejsou nijak horentní, pohybují se okolo 200 Euro, podle potřeby se však mohou měnit. Až na případ jedné ženy, která zasílá tuto částku pravidelně každý měsíc, se však většinou jedná o nárazové příspěvky, zasílané navíc vzhledem k současné finanční krizi s čím dál tím menší intenzitou.

Převod prostředků probíhá buď prostřednictvím Western Union nebo dříve hojně využívaného systému Anelik. Anelik je finanční instituce zajišťující individuální převody finančních prostředků, aniž by tam klient musel mít otevřený standardní účet. Funguje de facto

⁵³ http://hdr.undp.org/docs/network/hdr_net/Armenia%20Remittance%20Report.pdf [cit. 2009-03-05]

⁵⁴ Podle výpovědí mých respondentů se pohybuje okolo 20-25 tisíc arménských dramů, což jsou v přepočtu necelé dva tisíce korun. Přičemž ceny jídla jsou např. v Jerevanu přibližně stejné jako u nás.

na podobném principu jako je Western Union s tím, že jsou zde výrazně nižší poplatky z převodu (pohybující se okolo 3 %). Anelik pokrývá asi 90 zemí, mezi nimiž figuruje i Česká republika a Arménie⁵⁵. Kromě těchto dvou finančních institucí využívají respondenti pro poskytnutí finanční podpory osobních návštěv nebo převoz hotovosti po někom jiném. Jeden respondent zasílá finance rovněž prostřednictvím České pošty.

Pro dokreslení situace je třeba uvést, že se nikdo z mých respondentů při odchodu ze země nezadlužil ani tam v současnosti nemá žádné finanční závazky. Tento fakt obecně migranty mnohdy svazuje k dlouhodobému pobytu na západě, aby se odtud mohli se svými dluhy vypořádat. Nejedná se většinou o Armény, ale o migranty jiných národností, jako příklad můžeme uvést dnes hodně diskutované migranty z Vietnamu či Mongolska⁵⁶.

Movitější Arméni jsou dnes známí tím, že ve své domovině investují do koupě bytů, domů nebo jiných nemovitostí. Jak říká Karine: „*Občas si tam kupují nemovitosti, i když tam nežijí natrvalo. Ale mají kam jezdit a počítají, že tam budou jezdit dál.*“ Jedná se tedy většinou o rodiny migrantů, kteří do Arménie s jistou pravidelností jezdí a jež si kromě toho, že mají při své návštěvě Arménie kde bydlet, vytvářejí zároveň i symbolické pouto se svou rodnou zemí. Mezi mými informátory se objevila pouze jedna taková rodina a nečekala bych, že toto bude obecně výrazná charakteristika české arménské komunity, ale soudě podle výpovědí mých respondentů, tomu je jinak právě v bohatších diasporických komunitách jinde po světě.

Obecně lze zasílání remitencí a investice v zemi původu považovat za znaky transnacionálního chování arménských migrantů s tím, že je však vzhledem ke své specifčnosti příslušníci tohoto etnika v České republice příliš nevykazují.

Při rozhovorech s Armény jsem se jich rovněž ptala na to, zda by měli zájem o podporu nějakých komplexnějších projektů pomoci realizovaných v jejich rodné zemi. V odpovědích jsem se téměř vždy setkávala s kladnými reakcemi, ovšem v rovině velice obecné.

„Já furt myslím o tom, jak mám něco dobrého udělat pro svou zem, aby tam bylo lepší. Já vždycky to propaguju, že musíme všichni myslet o své zemi.“ (Monica)

Deklarovaný zájem podpořit nějaké rozvojové programy v zemi původu mezi Armény v Česku existuje, avšak podmínkou pro faktické zapojení se do takovýchto aktivit je dostatek financí (což v ČR mezi Armény obecně příliš není) a zabezpečení vlastní rodiny v Arménii.

„Víš co, kdybych na to měl, tak proč ne, to není žádný problém, ale předně musím zabezpečit rodinu tady. Ale chtěl bych taky určitě pomoci, je to moje země konec konců, i když tam takovou dobu nežiju. Ale moje rodina není v takové situaci, aby ještě navíc mohla mít nějaký výdaje.“ (Argam)

Tato otázka byla pro mé respondenty poměrně těžká a abstraktní a konkrétní typy možných projektů pomoci většinou říci nedokázali. Pouze jedna žena uvedla příklad toho, kam by byla ráda, aby její peníze šly:

⁵⁵ <http://www.creditwest.kiev.ua/en/retailsbanking/everyday/moneytransfers/anelik/> [cit. 2009-04-28]

⁵⁶ Ti v cílových zemích nefigurují primárně v pozicích azylantů, ale s pomocí zprostředkovatelských agentur si ve své zemi vyřizují vízum a povolení k pobytu v hostitelské zemi na bázi např. získání živnostenského listu, za což jsou nuceni vydat velké finanční obnosy.

„Já bych podporovala, protože v mé rodině jsou dva případy hodně nemocných lidí, kterým nejde pomoci, to jsou těžké nemoci. To jsou nemocní kluci, jeden je samozřejmě chlap už velkej...tak kdyby byly projekty, který by pomohly takovýmhle lidem, to jo. (Mariam)

Jak dokládají slova slečny Gayane, je patrné, že i Arménie sama, resp. její vláda si důležitost propojení republiky s diasporou a možnost dalšího rozvoje země skrze ni dobře uvědomuje:

„Hodně se Arménie změnila, posunula k lepšímu za posledních deset let. Protože bývalý prezident Kočarjan udělal jednu dobrou věc a to, že tam pustil tu arménskou diasporu. A teďka při současném prezidentovi se založilo ministerstvo diaspor, jo, že tam je ministryně. Hodně se dělala propaganda a je hodně projektů, které se snaží propojit tu diasporu s Arménií. Ale víte, ono to je zase vždycky v médiích a co je za tím, jako těžko říct. Protože jak já vím, to je hodně taky špinavých věcí, co se tam dostane.“

4.6 Kulturní a národní identita

„Já mám rád Čechy, Čechy mají rádi mě“ (Zorik)

V následující podkapitole se pokusím nastínit, jak jednotliví Arméni žijí ve vztahu k „nám“ Čechům, zda si v naší zemi již vybudovali pocit domova a do jaké míry si udržují svou původní identitu. To, jaký je charakter arménské komunity v Česku co se jejích krajaňských aktivit a organizací týče, již bylo popsáno dříve v kap. 3.4.2 a nebudu to zde rozvádět hlouběji, avšak zamyslím se krátce a spíše v obecné rovině nad tím, jakou roli a význam mají vlastně příslušníci arménské etniky pro sebe navzájem v životě zde v Čechách.

„Víte co, Jani, ono se to vyvíjelo. Zezačátku jsem byla taková ztracená. Bylo to tím, že učitelé ve škole neměli zájem jo, jako že ona je cizinka, tak co my bysme jí učili, stejně nebude rozumět. Na střední škole jsem neměla kamarády, protože jsem pro ně byla taková ta cizinka, viditelná, no prostě jiná. Měla jsem tam jediný kamarády, své profesory. Já jsem neměla ráda český lidi, fakt ne, protože jsem měla blbý zkušenosti. A právě jeden můj profesor češtiny, on mě úplně změnil, protože mi dal na pololetí známku z češtiny 2-3. A já jsem si říkala ‚Cože, já mám 2-3?‘ A ono mě to motivovalo se učit. Když jsem maturovala z češtiny, tak jsem měla dvojku. A pak na univerzitě jsem měla hodně kamarádů, i když zase tam bylo hodně cizinců, tak to bylo lepší o něco. A pak jsem se vrátila do Boleslavi a začala učit angličtinu na jazykové škole. I ty český lidi. A ono mně to dalo možnost vidět ten národ taky z jiného pohledu. Taky když jste učitelka, tak vás lidi začínají vnímat líp. A hodně se mi to změnilo, dokonce jsem měla českého přítele, i když to byl český Kanadčan. Takže už se tady hodně cítím jako doma. Ale i když mám český pas, jako já vždycky budu Arménka, protože myslím, že člověk nesmí zapomínat na svojí vlastní identitu. Je to hodně věcí, který akceptuju, ale nechci říct, že se asimiluju, to ne, protože bych ztratila svojí identitu. Jako řekla bych to takhle, že se cítí jako na trampolíně člověk, tedy já osobně.“ (Gayane)

Arménští migranti (minimálně první generace) jsou a navždy zůstanou Armény. Přestože je většina mých respondentů již v Čechách poměrně hluboce usazena a vybudovali si zde již pocit domova, na otázku, zda se cítí být Armény nebo Čechy, všichni až na jednu ženu bez rozmyslu

odpovídali, že Armény, resp. Arménkami. Přibližně třetina z nich do Arménie ráda a relativně často vycestuje, téměř nikdo již s trvalým návratem do své rodné země nepočítá. Přesto však všichni cítí velkou sounáležitost se svou zemí nebo spíše národem, v symbolické rovině vyjádřenou komunikačním vzorcem „my Arméni, vy Češi“. Ani v jednom případě jsem se nesetkala s jiným postojem. Zároveň na otázku, zda by respondenti uvítali možnost dvojího občanství, opět až na jednu ženu všichni shodně bez váhání reagovali kladně:

„Určitě bych chtěla mít obě občanství. Bylo by to jednodušší tam jezdit bez víza. A nebylo by špatný třeba tam mít svůj byt a třeba v létě být tam, i když je tam hrozný teplo v létě“. (Gayane)

Tato deklarace má jistě zčásti praktické důvody, tj. odpadla by vízová povinnost, zčásti ale opět symbolicky vyjadřuje touhu po větší provázanosti s mateřskou zemí, tedy zmírnění tlaku na to rozhodnout se mezi jedním nebo druhým - „arménským“ nebo „českým“.

Obecně lze říci, že se Arméni v Čechách cítí dobře a nemají vůči Čechům větší výhrady. Často se sice můžeme setkat s výtkou toho, že Češi jsou málo temperamentní a uzavřený národ, který např. slova „vřelé sousedské vztahy“ téměř nezná, ale v zásadě nikdo z mých respondentů nevypovídal o žádné frustraci ze života v této zemi nebo z kontaktu s Čechy. Až trochu idylicky mohou znít další slova Gayane: *„Já si myslím, že nějaký velikánský problémy nevnímám. Bližší vztahy mi tady chybí, ale zase, Jano, ono to je na každém člověku. Jestli já ty lidi přijmu sama, jo, tak zase oni se ke mně chovají dobře. Když já nebudu chtít, tak samozřejmě oni taky ne.“* Je ovšem fakt, že jsem se setkávala s lidmi, pro které (narozdíl od celé řady dalších) nebyly Čechy pouze tranzitní zemí, ale kteří se tu více či méně dobrovolně rozhodli žít. Ze strany Čechů necítí mí informátoři žádnou xenofobii ani diskriminaci (nebo se o to možná zdráhali při rozhovorech podělit), kladně je hodnocen posun v otevřenosti české společnosti v posledních deseti letech, kdy se podíl migrantů u nás postupně navýšil. Nutno však podotknout, že Arméni patří z hlediska integrace do majoritní společnosti mezi bezproblémovou skupinu a obávám se, že při styku s migranty jiných národností by Češi vždy takto kladně neobstáli. Arméni si s ohledem na společnou historii obou zemí pod taktovkou Sovětského svazu nemůžou stěžovat ani na to, že by Češi jejich zemi neznali; dodnes však často řadí Arménii pod Rusko a o samostatné arménské republice mnohdy povědomí nemají.

„To víte že jo, to bylo ale dávno: ‚nemáte tady co dělat, vy jste Rusáci, v šedesátém osmém vy jste tohle a tohle‘, no ale spíš to bývalo tak do roku devadesát pět šest, ale pak když už tady přibýlo cizinců, tak už to jako neslyším.“ (Anush)

Přestože si Arméni vytvářejí přátelské vztahy mezi členy lokální populace, jejichž důležitost v průběhu času roste, udržování vztahů s Armény žijícími v Česku, v Arménii a v jiných zemích světa, je pro mnohé z nich stále velmi významné. Jelikož formální arménské organizace nejsou už v dnešní době u nás téměř vůbec aktivní, většina zde žijících Arménů se setkává buď v užším kruhu několika rodin nebo při větších oslavách.

„Jo, setkáváme se, ale jsou daleko. Tak s těmi nejbližšími, mě hodně znají přes tu charitu. Někdo třeba pořádá nějakou oslavu, tak se ozve, no a pojedem. A na Vánoce, to se hodně navštěvujeme.“ (Diram)

„Tak třeba se známou se vídáme každéj tejden, která tady bydlí tak 20 kiláků. Tak v průměru, když vezmeme všechny ty naše známý, tak jednou měsíčně na takových šašlik párty.“ (Gayane)

V tradičních arménských diasporách se komunita tvoří zejména okolo arménské církve. Ta má však v Čechách vzhledem k tomu, že zde není arménský kostel, velice slabé postavení, přestože se zde objevuje zástupce arménské církve v podobě otce Barseha, který čas od času slouží bohoslužby v kostele sv. Jiljí na Starém Městě. Kontakty mezi pražskými Armény a Armény žijícími jinde po republice jsou poměrně řídké, ačkoli mají o sobě navzájem jisté povědomí. Mezi mými informátory však byli i Arméni, kteří kontakty s ostatními krajany žijícími v Praze ani jinde v ČR téměř neudržují a od formálních arménských aktivit se distancují. Podobná slova jako z úst paní Tamary *„Víte co, to nemá smysl, protože oni jsou daleko“* zazněla nejednou.

„Například ve Francii je velká komunita, všichni chodí do kostela...tady všichni pracují a myslí jenom, jak žít, nebo spíš jak vyžít...My se s ostatními Armény tolik nesetkáváme, není tu moc výběr pro to, s kým se vidět. Moc je neznáme a jako to říct...nejdou pro mě ani moc inteligentní.“ (Monica)

Putnam (2000 cit. dle Klvaňová 2006) klasifikuje sociální kapitál arménské komunity jako typicky „spojující“ kapitál, jenž v případě Arménů spojuje lidi se stejným etnickým původem a posiluje jejich skupinovou identitu. Pro tento typ kapitálu je charakteristická specifická reciprocita, solidarita a podpora méně úspěšných jedinců komunity. Vytvořit si však obrázek jednotné solidární arménské komunity žijící v Čechách by bylo mylné. Podobně jako tomu bylo ve výsledcích výzkumu R. Klvaňové uvnitř arménské komunity v Brně a okolí, také z vyprávění části mých informátorů bylo patrné, že ačkoli jsou v určitém kontaktu se svými krajany žijícími v jejich městě, v integraci v Česku dávají přednost individuálním strategiím a více než na etnický sociální kapitál spoléhají na začlenění do společnosti skrze vytváření kontaktů na jiném než etnickém základě. Domnívám se však, že v tomto ohledu je komunita v Čechách opět lehce specifická a že v zemích s většími a delší dobu usazenými komunitami Arménů je tomu jinak. Jak konstatuje i Karine: *„Komunita v Čechách tu není nijak stabilní a funkční. Nejsou aktivní a nezůstávají tu.“* Ne, že by se např. ve Francii nebo Holandsku všichni Arméni vzájemně znali, ale jejich provázanost a pocit sounáležitosti je zde výrazně větší, alespoň pokud mohu soudit podle výpovědí některých mých informátorů, kteří jsou s těmito komunitami v kontaktu nebo měli možnost je osobně navštívit.

Arméni jsou tedy podle všeho již do značné míry integrováni do české společnosti a to nejen na poli pracovním, ovšem o úplné asimilaci rozhodně mluvit nelze. Silné nacionální cítění vůči všemu arménskému, dodržování národních tradic či užívání arménského jazyka v domácím prostředí mluví rozhodně proti asimilaci. Je však otázkou, zda transformace identity nastane u dalších generací Arménů, kteří zde již vyrůstají nebo vyrůstat budou. Zda se tito mladí lidé již plně začlení do majoritní společnosti nebo zda se naopak vyváží z pomyslných hranic našeho státu a budou se pohybovat spíše v pomyslném prostoru přes-hraničním, tedy transnacionálním.

4.7 Kontakty se zemí původu a Armény žijícími jinde ve světě

„Arméni jsou všude, všude mají kostely, i v jižní Americe. Po genocidě všichni odjeli, jedno kam...“ (Monica)

Jak jsem již uvedla v předchozí kapitole, je udržování vztahů s Armény žijícími nejen v Čechách, ale také v Arménii a v jiných zemích světa pro mnohé z nich velice důležité. A jsou to především rodinné vazby, které tyto vztahy udržují živé. Tím, jak dříve rozvětvené rodiny rozdělily mohutné vlny emigrace, má dnes s trochou nadsázky snad každý Armén nějaké příbuzné nejen v rodné zemi, ale i v dalších státech. Mnoho z nich s nimi zároveň s větší či menší intenzitou zůstává v kontaktu:

„Telefonicky nebo po internetu pořád, bez toho si to neumím představit.“ (Mariam)

Přibližně dvě třetiny mých respondentů udržují se svými příbuznými aktivní kontakt. Nejintenzivnější jsou kontakty s rodiči a sourozenci, kteří zůstali v Arménii (příp. se sourozenci, kteří žijí jinde) - v takovém případě si vzájemně zavolají nebo napíší třeba i každý den. Díky možnosti volat si přes internet zdarma nebo volat z internetu na pevnou linku s velice nízkým tarifem dnes odpadají technické a finanční bariéry, jež byly dříve pro mnohé překážkou. Mladí lidé si často píšou textové zprávy přes mobil. Jak dodává i Argam: *„Výhradně smsky. Pak nějaký hovor sem tam jednou do měsíce, hlavně s bratrancem.“*

„Hodně širokou rodinu máme v Arménii, mám ty bratráčky, že jo, to jsou ty dva hodně vzdálení. Já osobně s nima v kontaktu nejsem, ale máma jim hodně často zavolá přes skype, tam má ten zvýhodněný program...tak jednou tejdne. A Edovi (pozn. synovi) se máma hlásí každý den, někdy i dvakrát za den.“ (Gayane)

Se vzdálenějšími příbuznými (strýcové, tety, bratřenci apod.) a známými či bývalými sousedy zůstávají rovněž vztahy v mnohých případech živé, i když s výrazně menší intenzitou. Zejména voláním si přes internet nebo chatováním jsou arménští migranti v kontaktu průměrně 2x do měsíce. Kromě Arménie se u mých respondentů vyskytli rodinní příslušníci zejména ve Francii, USA, Rusku či Holandsku. Má-li rodina dost finančních prostředků, využije čas od času příležitost se navštívit. Několik mých respondentů tak bylo nebo plánuje cestu do Francie; do Čech sem naopak přijeli příbuzní z např. Holandska. Vlastně řada Arménů plánuje svou dovolenou tak, aby se kromě výletu do jiné země měl možnost setkat s někým z rodiny a využít jejich zázemí.

„Oni (naší příbuzní) jsou tady furt, dům tety je jako hotel. Ale to je pro nás normální. Například se sestřenicema mluvím pořád, v kontaktu jsme vždycky...taky si hodně píšeme smsky a jsme v kontaktu přes facebook.“ (Monica)

Výše uvedené však rozhodně není pravidlem. Např. v mém výzkumném vzorku figurovalo několik jedinců, kteří nikde po světě (ani zde v Čechách ani v jiné zemi včetně své domoviny) skoro nikoho nemají nebo se jejich rodinné vztahy v souvislosti s migrací a dlouhým odloučením a mnohdy vzájemným nepochopením natolik poškodily, že je jedna nebo druhá

strana úplně přerušila. Ti si pak hledají přátele buď mezi Čechy nebo zůstávají úplně sami s případným únikem k virtuálním známým po chatu na internetu.

Obecně jsem získala dojem, že jsou to většinou lépe situovaní Arméni, jež udržují aktivní vztahy se širokou rodinou, zajímají se o dění v Arménii a navíc do Arménie vcelku pravidelně jezdí (až jednou do roka, v průměru cca jednou za tři roky). Jsou to zároveň tytéž jedinci, kteří mají větší rozhled, jsou podnikavější, vykonávají kvalifikovanější zaměstnání a jsou tak finančně lépe zabezpečeni, jež se chovají více transnacionálně ve smyslu silného udržování vazeb na zemi původu nebo vůči krajanům žijícím jinde po světě.

Na závěr je třeba ještě jednou podotknout, že možnost trvalého návratu do své mateřské země nezvažuje v případech mých informátorů kromě mladé Monicy nikdo z nich. Jsou zde již s nejužší rodinou příliš usazení, také většina jejich bývalých známých už dnes v zemi není. Někteří Arménii ještě nevnímají jako dostatečně rozvinutou na to, aby se tam měli zájem vrátit. Arménská televize však hraje neustále téměř ve všech domácnostech a diskuze o politickém vývoji nebo jiných událostech týkajících se domoviny bývají u mnohých na denním pořádku.

„Ne. Nevím nevím, v Arménii už bych žít nedokázala. To bych nemohla mít žádnou příležitost potřebovat úřady. To co jsem tam posledně zažila v komunikaci s úřadama, já to nesnesu. To jsem se cítila jako nula, dokud jsem neměla ty dolary. Jakmile ukážete dolary, tak jste král. Proto si nemůžu představit, že bych tam byla.“ (Mariam)

Kapitola 5

Závěr

Diplomová práce si na základě kvalitativní studie arménských migrantů do České republiky kladla za cíl zjistit, zda a příp. jaké charakteristiky transnacionálního chování lze u příslušníků tohoto etnika pozorovat. Výzkumné otázky byly směřovány jak na sféru ekonomickou, tak na oblast socio-kulturní. Předpokladem pro sledování arménského etnika z perspektivy konceptu transnacionální migrace byl fakt, že Arménie je díky své pohnuté historii zemí s obrovským migračním potenciálem (z celkových cca 9 milionů Arménů jich jen asi třetina žije na území rodné vlasti) a arménský národ je znám úzkými vazbami na svou zemi i silným vnímáním národní identity.

Komunita Arménů v ČR je poměrně malá, tvořená podle oficiálních statistik jen asi 1500 jedinci, a narozdíl od tradičních diasporických komunit také mladá. Příslušníci tohoto etnika začali za naše území přicházet až od 90. let 20. století, kdy se naše země začala obecně migrantům pozvolna otevírat. Hlavní příčinou odchodu mých respondentů a jejich rodin z Arménie byly důvody sociálně ekonomické, zejména u jedinců, kteří emigrovali počátkem 90. let, kdy se Arménie po rozpadu Sovětského svazu a za silícího konfliktu s Ázerbajdžánem ocitla v izolaci a těžké ekonomické krizi. Dalšími deklarovanými příčinami emigrace byly důvody politické, dvě účastnice výzkumu pak za pomoci sociálních etnických sítí využily možnost zde v Česku studovat. Při volbě České republiky jako cílové země hrála kromě sociálních vazeb a prosté náhody důležitou roli geografická a historická příbuznost obou zemí.

Přestože většina Arménů ráda využije možnosti kdykoliv do Arménie vycestovat, ať již za účelem vyřízení potřebných dokumentů či navštívit ostatní členy rodiny, o pravidelné cirkulaci nelze rozhodně hovořit. Limitem pro návštěvu rodné země je zejména její finanční náročnost a pokud se někdo z mých respondentů do své domoviny vypraví, je tomu v průměru tak jednou za tři roky.

Přistupme nyní stručně k výsledkům analýzy hlavních výzkumných otázek, na které jsem hledala odpověď v průběhu uskutečněných jedenácti hloubkových rozhovorů. Tyto otázky se týkaly čtyř tématických okruhů, které pokrývají sledované transnacionální charakteristiky a dále proměnu rodiny v souvislosti s migrací.

- *Jak ovlivnila migrace reprodukční chování členů arménské komunity v ČR? Naplnily ženy svá původní očekávání? Jaké proměny zaznamenala arménská rodina v souvislosti s migrací?*

V naprosté většině případů je jednotkou arménských migrantů celá rodina. Rodina je pro Armény velice důležitá a mezi jejími členy panuje velká vzájemná soudržnost a sociální podpora. Ta se projevuje jak častými osobními či telefonickými kontakty, tak nárazovou finanční a materiální podporou sociálně slabších arménských příbuzných v České republice

i v zahraničí. Vztahy dané společným rodinným původem zůstávají dodnes velmi silné a je jim přičítán velký význam. S ohledem na podobnost obou kultur - arménské i české - a na základě výpovědí mých respondentů soudím, že migrace na rodinu neměla výrazný vliv. Minimálně v první generaci migrantů do Česka zůstávají role muže a ženy de facto neměnné, rovněž tak výchova potomků i komunikační rodinné vzorce. Migrace arménského etnika do České republiky neměla vliv ani na narozený počet dětí (tj. v průměru dvou), žádná z mých informátorek nepomyslela na to, že by v případě trvalého pobytu v Arménii měla mít dětí více nebo naopak méně. Všechny ženy tak naplnily svá původní očekávání. Je patrné, že co se věku narození prvního dítěte nebo vstupu do manželství týče, přejímají mladí Arméni zvyklosti hostitelské země a oproti Arménii zde vstupují do prvního sňatku později, stejně tak i děti mívají v pozdějším věku. Zůstává otázkou, zda si budou mladí Arméni vybírat životního partnera spíše z řad majoritní populace nebo zda dají přednost partnerovi stejného etnika. Ani jedna z možností není vyloučená a rozhodovat bude v závěru podle mého názoru nejspíše asi náhoda. Tři mé respondentky se za pobytu v České republice rozvedly, ale těžko se dohadovat, do jaké míry byl rozpad jejich rodin způsoben migrací nebo zda by k němu stejně tak došlo i v Arménii. Při takto malém vzorku nelze úroveň rozvodovosti migrantů nijak zobecňovat, resp. porovnávat s arménským průměrem. Ani samy respondentky vliv migrace na rozpad své rodiny posoudit nedokázaly.

- *Zachovávají si arménští migranti v ČR své kulturní hodnoty? Vytvářejí zde formální krajské spolky či vyvíjejí další společné aktivity? Jak silně vnímají svou národní identitu?*

Arméni si vytvářejí přátelské vztahy mezi členy lokální populace a jejich důležitost v průběhu času roste, avšak udržování vztahů s Armény žijícími v Česku i jinde po světě je pro mnohé z nich stále velmi významné. Přes svou krátkou tradici si arménská komunita v ČR dokázala vytvořit některé atributy, jež jsou pro arménskou diasporu typické, jako je vydávání vlastního časopisu nebo sobotní škola s výukou jazyka, ovšem ve srovnání s tradičními komunitami Arménů jinde po světě vykazuje značná specifika. Jednak zde není arménský kostel, což brání pravidelnému setkávání a upevňování společného ducha arménské komunity, ale hlavně není arménská menšina v Česku až tak bohatá, jako tomu bývá jinde ve světě, např. v USA či Francii. Jelikož dnes ani formální arménské organizace nejsou u nás již téměř vůbec aktivní, většina zde žijících Arménů se setkává buď v užším kruhu několika rodin nebo při větších oslavách a jiných příležitostech. Tato setkání pro ně však mají velký význam, neboť jim napomáhají udržet hodnoty své původní kultury, což je pro ně velmi důležité. Celkově je však arménská komunita v Čechách značně rozštěpená a nebudí dojem přílišné soudržnosti. Přesto však Arméni vnímají svou národní identitu velice silně, což vyjadřují jak jasnou deklarací arménské národnosti, tak např. dodržováním některých zvyků a tradic jako je zachování národní kuchyně či slavení arménských svátků. V neposlední řadě lze jmenovat aktivní užívání arménského jazyka jak v prostředí rodinném tak v kontaktu s ostatními příslušníky stejného etnika. Na druhou stranu si zde však arménští migranti již postupně budují pocit domova a definovala bych je proto v duchu A. Schutze jako „lidi na rozhraní“, tj. pohybující se na

pomezí dvou kultur, přičemž neví, ke kterému kulturnímu vzoru (domovské či hostitelské společnosti) se přiřadit.

- *Udržují arménští emigranti kontakty s příbuznými a přáteli v zemi původu či jinde po světě? Jak pevné tyto přes-hraniční vazby jsou a jakou formou jsou udržovány? Zasílají jim nějaké finanční prostředky?*

Udržování přes-hraničních vazeb zejména s příslušníky širších rodin je, minimálně pro většinu mých respondentů, samozřejmostí. Komunikace probíhá zejména voláním si přes internet, ve výjimečných případech, daných především omezenými finančními možnostmi respondentů, se Arméni žijící v různých zemích vzájemně navštěvují či se setkají v Arménii při nějaké rodinné příležitosti. S nejbližšími rodinnými příslušníky a přáteli jsou nehledě na vzdálenost Arméni v neustálém kontaktu a není žádnou výjimkou, když si volají, chatují nebo píšou textové zprávy každý den. Pravidelný kontakt se vzdálenými příbuznými a známými bývá udržován maximálně na bázi měsíční.

Pro Armény je velmi důležitá integrace ve sféře práce. Zaměstnaní byli až na jednu výjimku všichni mí informátoři a to i na úkor toho, že je jejich současná profese mnohdy výrazně pod úrovní jejich původní kvalifikace. Při hledání zaměstnání nevyužívali respondenti etnických sítí, ale převážně dávali přednost individuální strategii; ve dvou případech využili možnosti zapojit se do pracovního integračního programu prostřednictvím nevládní organizace. Umožňuje-li jim to jejich finanční situace, zasílá většina arménských migrantů z Česka svým příbuzným do Arménie v případě nutnosti finanční podporu. Obvyklá výše takové pomoci bývá přibližně 200 Euro, přičemž v dnešní době je poskytována spíše nárazově. Dříve byl podle slov mých respondentů určitý finanční obnos posílán s měsíční pravidelností a to většinou ještě za života jejich rodičů na přilepšenou k důchodu, který je v Arménii velice nízký. Pro většinu Arménů je zasílání finančních prostředků nejbližším příbuzným do Arménie v případě potřeby samozřejmé a nutno podotknout, že i arménský stát se na zahraniční pomoc rodinných příslušníků podle všeho do značné míry spoléhá.

- *Jsou charakteristiky transnacionálního chování arménských emigrantů do ČR spíše rázu ekonomického či socio-kulturního?*

S ohledem na výše uvedené je patrné, že transnacionální jednání arménských migrantů je především strategií rodiny. Silné rodinné vazby jsou v rovině komunikační udržovány napříč mezinárodními hranicemi a v případě potřeby je dohlíženo na to, aby byla rodina (opět bez ohledu na prostorovou blízkost) finančně zabezpečena. Nelze však jednoznačně říci, zda se transnacionální chování arménských migrantů rozvíjí spíše po stránce ekonomické nebo v linii socio-kulturní, neboť u části arménské menšiny v Čechách, u které lze určité prvky transnacionalismu pozorovat, obvykle dochází k prolínání těchto dvou sfér. Jsou to také převážně lépe situovaní Arméni, kteří deklarují zájem podpořit rozvoj své domoviny i jinou cestou a kteří zároveň sledují dění ve své rodné zemi s větším nasazením. Bývají rovněž více aktivní při organizaci nebo zapojení se do různých aktivit arménské komunity zde v Čechách.

Je však třeba podotknout, že zdaleka ne u všech jedinců lze transnacionální charakteristiky pozorovat. Naopak, žijí zde i Arméni, kteří kontakty a vazby na svou rodnou zemi úplně přerušili a kteří nejeví sebemenší zájem (i v případě, že by měli dostatek finančních prostředků)

vyvíjet nějaké ekonomické aktivity směrem k Arménii natož se na rozvoji země jakkoliv podílet. Odhaduji, že tyto dva pomyslné tábory jsou přibližně stejně početné. Dělítkem mezi nimi je pak dle mého názoru jejich sociální a finanční kapitál.

Shrnutí

Arméni jsou bezesporu již do značné míry integrováni do české společnosti, a to jak z hlediska participace na trhu práce a zvyšování kompetence českého jazyka, tak ve vytváření kontaktů s majoritní populací či přejímáním některých kulturně národnostních zvyklostí. Také svou budoucnost naprostá většina z nich spojuje již s životem v Česku. Silná národní identita však zabraňuje úplné asimilaci arménských migrantů do české společnosti.

Pro velkou část Arménů, včetně migrantů mladých, ovšem nepřestává být významný jejich vztah k Arménii, jejímu rozvoji a dění na poli politickém i veřejném. Ačkoli mnozí z nich se již orientují na život zde v Čechách a budování nového domova, pro řadu Arménů je vztah k jejich rodné zemi i diaspoře jinde ve světě důležitou součástí každodenního života, což představuje z hlediska transnacionalismu značný potenciál. Migrační proces Arménů ještě zdaleka není ukončen a vzhledem ke krátké migrační historii Arménů v Česku bude zajímavé sledovat další vývoj jejich strategií adaptace, zejména co se mladých příchozích do Česka či generace dětí arménských migrantů týče. Domnívám se, že scénář může být dvojitý - a to jak téměř úplné smíšení se a de facto splnutí s populací majoritní nebo naopak vyvázání se ze symbolických hranic národa a intenzivnější pohyb v rámci transnacionálního prostoru.

Závěrem je třeba podotknout, že ačkoliv předkládaná práce přispěje snad alespoň malou měrou k hlubšímu poznání arménské komunity v Česku a jejich migračních strategií, přinášela daná problematika v průběhu psaní práce řadu otázek a problémů, které nebyly analyzovány s dostatečnou důkladností. Např. problematika zasílání remitencí do země původu by sama o sobě vystačila na další samostatný výzkum, prostor pro hlubší zkoumání jistě představuje i téma transformace identity v souvislosti s procesem migrace. Zajímavým podnětem pro případnou disertační práci by mohla rovněž být komparativní analýza různých menšin imigrantů žijících na našem území. Obzvláště v současné době, kdy je problematika migrace, resp. migrantů, zejména v souvislosti se světovou finanční krizí hojně diskutována i na poli široké veřejnosti, považuji studie v této oblasti za velice přínosné a důležité.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BASCH, L., GLICK SCHILLER, N., SZANTON-BLANC, C. 1994. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. London. Routledge.
- BERRY, J.W. 1992. *Acculturation and Adaptation in a New Society*. International Migration. Vol. 30, 1992. Special Issue - Migration and Health in the 1990s, s. 69-85.
- BJÖRKLUND, U. 2003. *Armenians of Athens and Istanbul: the Armenian diaspora and the transnational nation*. In *Global Networks Vol.3*, s. 337-354.
- BUCHLOVSKÁ, M. 2008. *Integrace čečenských azylantů do české společnosti*. Praha, 2008. 151 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, katedra sociologie.
- BRETTEL, B.C., J. Hollifield. 2000. *Migration Theory. Talking Across Disciplines*. New York. Routledge.
- CASTLES, C., Miller, M.J. 1993. *The Age of Migration, International Population Movements in the Modern World*. The Guilford Press. New York 1993.
- Cizinci v regionech ČR*. Studie ČSÚ a MPSV ČR, 2006. [cit. 2009-05-05]. Dostupné z www.cizinci.cz/clanek.php?lg=1&id=420
- Cizinci v ČR*, Český statistický úřad, Praha 2008. [cit. 2009-01-16]. Dostupné z www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/uvod
- CLIFFORD, J. 1997. *Diaspora*. In: *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, s. 244-277.
- DRBOHLAV, D. 1999. *Ukrajinská komunita v České republice*. Grant MV č.j.: U-2116/99. *EU:Armenia Action Plan*. [cit. 2008-11-24]. Dostupný z [www: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/armenia_enp_ap_final_en.pdf](http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/armenia_enp_ap_final_en.pdf)
- GLICK SCHILLER, N., BASCH, L., SZANTON-BLANC, C. 1999. *From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration*. In: PRIES, L. (ed.): *Migration and Transnational Social Spaces*. Ashgate, s. 73-105.
- GUARNIZO L. E. 2003. *The Economics of Transnational Living*. In: *International Migration Review*, Vol. 37, s. 666-699.
- HAMAR, E., SZALÓ, C. 2007. *Osm migrujících žen a jejich transnacionální sdílený svět*. Sociologický časopis 2007. Vol. 43, Vol. 1, s. 69-88.
- HANNERZ, U. 1996. *Transnational Connections. Culture, People, Places*. London: Routledge.
- HELD, D.(ed). 1999. *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- HOLIČOVÁ, A. 2008. *Mezinárodní pracovní migrace do Irska, Německa a České republiky*. Praha, 2008. 119 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, katedra sociologie.
- HORÁKOVÁ, M. 2006. *Mezinárodní pracovní migrace v ČR*, bulletin č. 16, VÚPSV, Praha 2006.

- HOWARD M., M. 2005. *Variation in Dual Citizenship Policies in the Countries of the EU*. In: *International Migration Review*, Vol. 39, s. 697-720.
- Ilustrovaná encyklopedie, A-I* 1999. Encyklopedický dům. Praha 1999.
- IOM 2004. *Výzkumná zpráva. Integrace cizinců v ČR, Studie arménské, vietnamské a ukrajinské komunity v Praze a Středočeském kraji*. Drbohlav D, Ezzeddine-Lukšíková P. (ed), IOM, Praha 2004.
- KABELOVÁ H., KUČERA J., POLEDNOVÁ K., STAŇKOVÁ I. 2003. Cizinecká politika ve vybraných zemích Evropské unie. In: Uhrek Z. (ed). *Integrace cizinců na území České republiky. Výzkumné zprávy a studie vytvořené na pracovištích Akademie věd České republiky na základě usnesení vlády České republiky č. 1266/2000 a 1360/2001*. Akademie věd České republiky. Praha 2003.
- KLVAŇOVÁ, R. 2006. *Na cestě za důstojným životem: motivy a strategie migrace Arménů žijících v Brně*. Brno 2006. 75 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita, fakulta sociálních studií, katedra sociologie.
- Konference Arménská genocida*. Přepis konference pořádané senátorem Jaromírem Štětinou ve spolupráci s Armenia Clubem dne 4. dubna 2006 [cit. 2009-04-18]. Dostupný z [www: <http://www.jaromirstetina.cz/senat/konference/konference-armenska-genocida.html>](http://www.jaromirstetina.cz/senat/konference/konference-armenska-genocida.html)
- KOCOUREK J. 2004. Vietnamští občané v ČR. Výzkumná zpráva. [cit. 2008-11-28]. Dostupné z [www: <http://cizinci.ecn.cz/lide-azeme.shtml?x=185>](http://cizinci.ecn.cz/lide-azeme.shtml?x=185)
- LEVITT, P., GLICK SCHILLER, N. 2004. *Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society*. *International Migration Review*. 38(3): 1002-1039.
- MAHLER, S. J. 2002. *Theoretical and Empirical Contributions Toward a Research Agenda for Transnationalism*. In: SMITH, M. P., GUARNIZO, L., E. (ed): *Transnationalism from Below*, Vol. 6, Transaction Publisher, New Jersey, s. 65-100.
- MAROUŠEK, J. 2001. *Arméni v České republice*. Výzkumná zpráva pro Ministerstvo Vnitř. Etnologický institut AV ČR. Praha 2001.
- MASSEY et. al. 1993. *Theories of International Migration: A Review and Appraisal*, in *Population and Development Review*: 3/1993 (roč.19). s. 431-466.
- MASSEY, D.S. 1998. *Worlds in motion: understanding international migration at the end of the millennium*. Oxford, Clarendon Press.
- MOORE M. 2002. *Číňané v České republice, 1992-2002: Zrod a formování symbolické komunity*. Výzkumná zpráva. Ministerstvo vnitra ČR. Praha 2002.
- MYRDAL, G. 1944. *An American Dilemma: the Negro Problem and Modern Democracy*. New York: Harper. Vol.1.
- PATTIE, S. P. 1999. *Longing and Belonging: Issues of Homeland in the Armenian Diaspora*, in: *Political and Legal Anthropology Review* 22. s 80-92.
- Právní komparativní studie programu migrace*. 2003. Poradna pro občanství, občanská a lidská práva / Open Society Fund. Praha 2003.
- POGOSSIAN, G. 2000. *Migration in Armenia: Case Study*. Background paper prepared for the World Bank. Yerevan.
- PORTES, A.. 1995. *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Network, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation.

- PORTES, A. 1999. Conclusion: *Toward a New World – The Origins and Effects of Transnational Activities*. *Ethnic and Racial Studies*, Vol.22, s.463-477.
- PORTES, A., Guarnizo L. E., Landolt, P. 1999. *The study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field*. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 22, s. 217-237.
- PORTES, A. 2003. *Conclusion: Theoretical Convergences and Empirical Evidence in the Study of Immigrant Transnationalism*. In: *International Migration Review*, Vol. 37, s. 874-892.
- PRIES, L. 2001. *International Migration*, Bielefeld, s. 32–52.
- Remittance zasílané z České republiky. Přepis semináře ze dne 24. února 2009. Ministerstvo financí ČR. [cit. 2009-04-25]. Dostupný z [www: <http://www.migraceonline.cz/remittance/>](http://www.migraceonline.cz/remittance/)
- ROBERTS, W.B. et. al. *Remittances in Arménia: Size, Impacts, and Measures to Enhance their Contribution to Development*, USAID, Armenia. [cit. 2009-03-05]. Dostupný z [www.: <http://hdr.undp.org/docs/network/hdr_net/Armenia%20Remittance%20Report.pdf>](http://hdr.undp.org/docs/network/hdr_net/Armenia%20Remittance%20Report.pdf)
- ŘÍHOVÁ M., *Migrace pro rozvoj*. Text IOM Praha. [cit. 2008-12-15]. Dostupný z [www: <http://www.iom.cz/Wc337411c28a2.shtml>](http://www.iom.cz/Wc337411c28a2.shtml)
- SASSEN, S. 2001. *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press.
- SCHMITTER HEISLER, B. 1992. *The Future of Immigrant Incorporation*, in Vertovec, S.(ed.) *Migration and Social Cohesion*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- SZALÓ, C. 2007. *Transnacionální migrace, Proměny identit, hranic a vědění o nich*. Centrum pro studium demokracie a kultury. Brno 2007.
- ŠAGINJAN, V. 2001. *Dějiny Arménie od počátku až do roku 2000*. Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum. Praha 2001.
- ŠÍŠKOVÁ, T. (ed). 2001. *Menšiny a migranti v České republice. My a oni v multikulturní společnosti 21. století*. Portál. Praha 2001.
- ŠUBRT, J. (ed.). 2007. *Soudobá sociologie I. Teoretické koncepce a jejich autoři*. Karolinum. Praha 2007.
- UHEREK, Z. 2003. *Cizinecké komunity a městský prostor v České republice*. Sociologický časopis, Vol. 39, No. 2., s 193-216.
- UHEREK, Z., ČERNÍK, J. 2004. *Výzkumné zprávy a studie o integraci cizinců na území České republiky*. Výzkumná zpráva. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Praha 2004
- United Nations 2006: *Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision*. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat. [cit. 2008-07-14]. Dostupný z [www: <http://esa.un.org/migration>](http://esa.un.org/migration)
- Velký sociologický slovník* 1996. Praha. Karolinum
- VERTOVEC, S. 1999. *Conceiving and Researching Transnationalism*. *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 22, s. 447-62.
- VOJTKOVÁ, M. 2005. *Teorie mezinárodní migrace*. [cit. 2008-12-01]. Dostupný z [www: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=253&lst=119>](http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=253&lst=119)
- YEGHIAZARYAN, A. et al. *How to Reverse Emigration?* Ameria CJCS. [cit. 2008-01-21]. Dostupný z [www: <http://www.ameria.am/downloads/Research_How%20to%20reverse%20emigration.pdf>](http://www.ameria.am/downloads/Research_How%20to%20reverse%20emigration.pdf)

Legislativní dokumenty

Česko. Zákon č. 106 ze dne 29. července 1999 o státním občanství některých bývalých československých státních občanů. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1999. částka 65, s. 3354-3356. Dostupný také z www:

< http://www.czechoffice.org/zakony/193_1999.htm >

Česko. Zákon č. 40 ze dne 29. prosince 1992 o nabývání a pozbývání státního občanství České republiky. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1993. částka 12. Dostupný také z www:

< http://www.czechoffice.org/zakony/40_1993.htm >

Příloha 1. Scénář rozhovoru

1. ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKY

Jméno:

Rok narození:

Občanství (příp. statut v ČR):

Místo původu / oblast:

Místo pobytu v ČR:

Rok příchodu do ČR:

Jak jste se dostal do Česka? Proč jste si tuto zemi vybral?

Odkud jste do ČR přišel? (Přímo z Arménie nebo přes jinou zemi , příp. přes kterou a jak dlouho jste tam pobýval?)

Proč jste odešel z Arménie? (Z jakého důvodu?)

2. RODINA, BYDLENÍ

Rodinný stav: svobodný/ ženatý/ s dětmi-bez...

Máte-li nějaké děti, kolik a kde žijí? Jste v Česku sám nebo s rodinou? Pokud jste v Česku bez rodiny, kde rodina žije? (dětí / rodiče) širší příbuzní.

S kým jste do Čech přišel? Následoval vás někdo z příbuzných či známých později?

Znal jste někoho v Česku před svým příchodem? Koho?

Pokud jste v rodinou, bydlíte ve společné domácnosti? Příp. s kým jiným sdílíte domácnost? Typ bydlení (byt, rodinný domek...)

3. REPRODUKČNÍ CHOVÁNÍ

Kolik jste původně zamýšlel mít dětí?

Co myslíte, kdybyste neodešel do Čech, měl byste v Arménii stejný počet dětí? Co si v tomto ohledu myslíte o ostatních Arménech, které v Česku znáte?

Odložil jste kvůli odchodu z Arménie příchod prvního potomka do pozdějšího věku?

Kolik tak dětí průměrně rodina v Arménii podle vás má?

Jak dalece zasahuje arménská rodina do výběru životního partnera? Souhlasil byste, kdyby si vaše děti vybrali nevěstu/ženicha Čecha nebo někoho jiné národnosti, než arménské?

4. EKONOMICKÁ AKTIVITA

Jaké je Vaše vzdělání? Co a kde jste vystudoval?

Jaké je Vaše zaměstnání? Čím se živíte, co přesně děláte? Jste s prací spokojen?

Jste živitelem / živitelkou rodiny v ČR?

Zasíláte nárazově či pravidelně peníze rodině či známým do Arménie? Jak často? Jakým způsobem?

Jste ochoten říci, jaká je výše prostředků, které zasíláte? Víte, jak tyto peníze příbuzní (přátelé) využívají?

Máte v Arménii nějaké finanční závazky? Zadlužil jste se při odchodu?

5. SOCIO-KULTURNÍ CHARAKTERISTIKY

Jste v Čechách spokojený? Jaký máte k Česku a Čechům vztah?

Co Vás nejvíce trápí v souvislosti v pobytem v Česku?

Jakým jazykem doma hovoříte? Umí vaše děti arménsky?

Jak trávíte volný čas?

Kdo jsou vaši přátelé v Česku? Jak si myslíte, že Češi Armény vnímají? Setkal jste se někdy s nějakou negativní reakcí?

Jak často jste v kontaktu s dalšími Armény, kteří ve vašem městě bydlí? Kolik jich znáte? Kolik odhadujete, že jich ve vašem městě a v ČR celkem je?

Podnikáte s ostatními Armény nějaké společné akce? Co a kdy jste podnikli naposledy? Znáte nějaké arménské organizace v ČR? Co víte o jejich aktivitách?

Je v ČR vydáván nějaký arménský časopis? Znáte ho, čtete jej pravidelně? Co bývá jeho obsahem? Jak často vychází a kdo ho vydává?

Záleží vám na tom, abyste udržoval aktivní vztahy s ostatními Armény v Čechách?

Cítíte se být Arménem/Arménkou? A vaše děti a jejich další potomci, co si myslíte?

Máte nějaký vztah k arménské církvi? Jste-li věřící a chodíte-li v ČR do kostela, kam na bohoslužby docházíte? Vyhovuje vám to tak?

6. VAZBY NA ZEMI PŮVODU

Jste v kontaktu s někým v Arménii? S kým? Jak často spolu komunikujete a jakým způsobem? O čem si nejčastěji povídáte? Jste schopni některé věci řešit na dálku? Jaké?

Jezdíte někdy do Arménie? Jak často? Kdy jste tam byl naposledy? Z jakého důvodu primárně domů nejezdíte?

Sledujete politické nebo kulturní dění v Arménii? Angažujete se nějak politicky v Arménii nebo v Česku? (Víte, jak se jmenuje současný arménský prezident a premiér?)

Záleží vám na tom, jak se Arménie bude dále rozvíjet? Byl byste ochoten nějak finančně podpořit nějaké aktivity, které napomáhají ke zvýšení životní úrovně v Arménii? Jakého charakteru?

Plánujete se někdy do Arménie natrvalo vrátit? Proč (ano/ne)? Co si myslíte, jaké jsou nejčastější důvody, proč se Arméni do země ne/vrací?

Plánujete pozvat do Čech známé nebo příbuzné? Koho a kdy?

Chtěl byste získat české občanství? Měl byste zájem o možnost dvojího občanství (arménského i českého, pokud by to šlo?

7. VAZBY NA DALŠÍ KRAJANY ŽIJÍCÍ V JINÉ ZEMI

Udržujete kontakty s někým známým nebo rodinou jinde ve světě? S kým a kde žijí? Jakým způsobem a jak často komunikujete? O čem nejčastěji hovoříte?

Kde jsou podle vás největší komunity Arménů ve světě? Kolik jich ve světě vlastně žije? Víte o nich něco? Mluvíte o nich s ostatními Armény?

Kolik z nich se podle vás do Arménie v budoucnu vrátí?